ספרית עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

ביבליאטעק פון דער יידישער פובליק
JEWISH PUBLIC LIBRARY

ניו יארק, 1930.

פרייז $2.00

Copyright
by
M. Osherowitch
New York, 1930.

אַרטוֹדוּיט פּרינטינג קאָמפּאַני, 476 בראָדוויי, ניו יאָרק.

יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY TORONTO

דוד קעסלער אלס „שלמה׳קע שארלאטאן".

אינהאלט

א פאר באמערקונגען — — — — — — — — — — — — — — — — 7

דוד קעסלער

קאפיטעל. זייט

1. קינסטלערישע קאפריזען — — — — — — — — — — — — 13
2. די ערשטע בויער און זייער רעפערטואר — — — — — — — 35
3. קעסלער'ס יוגענט — אין קישינעוו — — — — — — — — 46
4. פון רומעניען קיין אמעריקע — — — — — — — — — — 70
5. קעסלער בויִ פראבע — — — — — — — — — — — — — 81
6. קעסלער'ס צוגאנג צו פיעסען און צו ראלען — — — — — — 101
7. די לעצטע יארען — — — — — — — — — — — — — — 124

מוני וויזענפרינד

1. טאלאנט און כאראקטער — — — — — — — — — — — — 145
2. בעסער טעאטער און בעסערע טעאטער־געבוידעס — — — — — — 157
3. א קינד אין ראלען פון אלטע לויט — — — — — — — — — 162
4. אויפ'ן עולם התהו, זוכענדיג א תיקון — — — — — — — — 172
5. אויף דער שוועל פון נייו יארק — — — — — — — — — — 180
6. די ערשטע צוויי יאר אין אידישען קונסט־טעאטער — — — — — 193
7. שווער צו זיין א גוטער אקטיאר אויף דער אידישער בינע — — 207
8. א קינסטלער א נע־ונד'ניק — — — — — — — — — — — 221

נעמען־אנצייגער — — — — — — — — — — — — — — — — 249

בילדער־אנצייגער — — — — — — — — — — — — — — — — 255

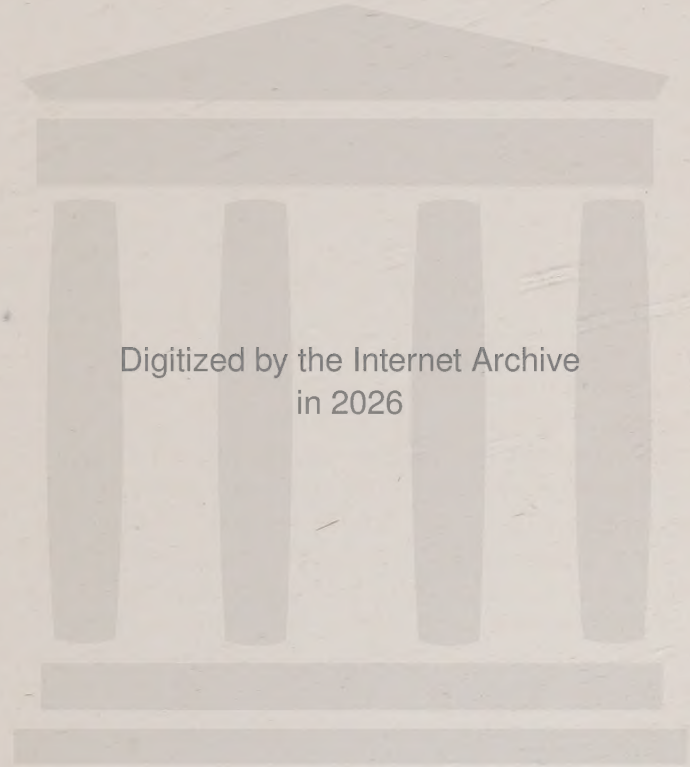
Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/twogenerationsin0000mosh

א פאָר באַמערקונגען.

איך ווייס, אז ניט איינער וועט שטעלען די פראגע:
„פאר וואָס עפּיס גאָר „דוד קעסלער און מוני ווייזענפריינד — צוויי דורות אידיש טעאַטער"?

„פאר וואָס ניט ציהען קיין פּאַרגלייך צווישען דוד קעסלער און יעקב פּ. אדלער, וועלכע האָבען ביידע געשאפען אין איין צייט, געהענדיג אויף פארשידענע וועגען און אין באזונדערע ריכטונגען?"

„און אויב ניט יעקב פּ. אדלער, איז אן אנדערער פונ'ם אלטען דור אידישע שוישפּילער, וועלכע זיינען געווען די ערשטע בויער פון דער אידישער בינע?"

וויל איך דאָ דאריבער זאָגען גלייך פון אָנפאַנג, אז מיט מיין בוך בין איך ניט אויסען געווען צו ציהען א פּאַרגלייך צווישען דוד קעסלער און מוני ווייזענפריינד. פונקט ווי פאר א סך אַנדערע, איז פאר מיר קלאָר, אז די צוויי קינסטלער געהערען צו צוויי פארשידענע דורות און אויך צו צוויי באזונדערע ריכטונגען אין דער טעאַטער־קונסט.

געטריי צו דער טעאַטער־ריכטונג פון זיין צייט, ווען עס האָבען פאר דער ביהנע געשריבען די דראַמאַטורגען פון דער ש ט א ר ק ע ר פ ר א ז ע, איז דוד קעסלער געווען דער שוישפּילער פון ברייטען זשעסט. מוני ווייזענפריינד ווידער האָט איינגעזאַפּט אין זיך דעם גייסט פון דער נייער צייט, פון דער מאָדערנער בינע־שולע, און ער איז דער שוישפּילער פון שטיקלען טאָן, פון דעם ניט דערזאָגטען ווארט.

און אין אלגעמיין קען דאָ ניט זיין קיין פראגע וועגען ציהען א פּאַראַלעל.

און וויל איך האלט פון דעם כלל, אז עס איז אלע מאל בעסער צו רעדען קלאָר און ניט פּאַרטומלען דעם קאָפּ מיט כלומר'שט טעאָרעטיש באגרינדעטע השערות און חקירות, וואָס מען קען אריינטייטשען און אריינ'פּשט'לען אין וואָס מען וויל נאָר אליין, וועל איך זאָגע גאנץ אָפענהערציג, אז אָפּשטעלענדיג זיך אויף א שוישפּילער פון דעם אלטען

דור און אויף א צווייטען שוישפילער פון דעם נייער דור, האב איך אויסגעקליבען די צווי, וועלכע זיינען מיר נאהענט צום הארצען.

צי איך בין געראטן אין מיין אויסוואל צי ניין — דאס איז אן אנדער פראגע. עס קענען זיך געפינען אזעלכע, וואס וועלען דענקען, אז איך בין ניט געראטן; אנדערע ווידער וועלען גלויבן, אז איך בין יא געראטן. ביי זיך אליין בין איך געווים געראטן, ווייל — זאג איך נאך אמאל — די צווי שוישפילער, דוד קעסלער פונ׳ם אלטען דור און מוני ווייזענפריינד פונ׳ם נייעם דור, זיינען מיר פערזענליך נאהענט צום הארצען.

דערמיט ווייל איך בשום אופן ניט זאגען, אז איך האב, חלילה, די כונה ניט אפצושעצען ווי געהעריג די פארדינסטען פון אונזערע אנדערע עלטערע אידישע שוישפילער, אדער פון די אנדערע איינגערע, וועלכע האבען אויפגעטאן זעהר א סך און טוען נאך איצט אויך אויף פאר דער ענטוויקלונג פון דער בעסערער אידישער בינע. עס איז ביי מיר קיין צווייפעל ניט, אז ווען מען וועט שרייבען עהרליך די געשיכטע פון אידישען קונסט־טעאטער, וועט מען ווי געהעריג אפשעצען די גרויסע פארדינסטען פון מארים שוואריץ און מען וועט זיך אויך אפשטעלען באריכות אויף דער קינסטלערישער טעטיגקייט פון א יחיאל גאלדסמיט און פון די אנדערע בעסערע שוישפילער, וועלכע זיינען געווען פארבונדען מיט׳ן אידישען קונסט־טעאטער. אבער איך וויל ניט לייקענען, אז ביים אויסקלייבען די טעמע האב איך זיך פריהער פון אלץ צוגעהערט צו דער שטים פונ׳ם הארץ. און איך האלט אין אלגעמיין, אז ווען מען שרייבט א בוך וועגען א מענשען — וועגען א שריפטשטעלער, וועגען א שוישפילער, אדער גלאט וועגען א וויכטיגער פערזענליכקייט, וואס האט גרויסע פארדינסטען — דארף מען אויס־קלייבען אזא, וואס איז נאהענט צום הארצען.

די מאדערנע ביאגראפערס באנוצען זיך מערסטענטיילס מיט אט דעם כלל. און דערמיט דערקלערט זיך אפשר דער פאקט, וואס ביא־גראפיעס האבען די לעצטע ציים אזא גרויסען ערפאלג אין אלע שפרא־כען, ווייל וועלטער, וואס קומען ארויס פון הארץ, געהען אריין אין הארץ.

און עס וואלט אפשר ווירקליך נעווען ניט קיין קרומע זאך, אז אין אונזער אידישער ליטעראטור, וואו מען האלט זיך אין איין קלאנען

אויף דער פּאַרגלייוואַרטקייט אינ׳ם ביכער־מאַרק, זאָל מען אויך אָנ־הויבען שרייבען אַזעלכע ביאָגראַפיעס פון באַרימטע שריפּטשטעלער, שוישפּילער און סתם וויכטיגע פּערזענלעכקייטן, וועלכע האָבען אויפ־געטאָן גרויסע זאכען אויף דעם געביט פון קולטורעלען שאפען בכלל און אויף דעם געביט פון קונסט בפרט.

די צוויי ביאָגראַפיעס, וואָס געהען אריין אין דעם בוך, זיינען געשריבען געוואָרען אין צוויי באזונדערע צייטען. איך האָב אין אָנ־פאנג נאָר ניט געהאַט בדעה זיי צו דרוקען צוזאַמען אין איין בוך. די ביאָגראַפיע פון קעסלער׳ן און אָן אָפשאַוונג פון זיין קינסטלעריישער טעטיגקייט, וואָס האָט ארומגענומען א פּעריאָד פון קנאפּע פערציג יאָר אידיש טעאַטער, האָב איך אָנגעשריבען נאָך פּאַראַיאַרען, לויט א באשטעלונג פון דעם אידישען וויסענשאפטלעכען אינסטיטוט אין ווילנע. עטלעכע קאפּיטלען — אין א פּאַרקירצטער פאָרמע — געהען טאקע אריין אין דעם זאמלבוך „ארכיוון פאר געשיכטע פון אידיש טעא־טער", וואָס דער וויסענשאפטלעכער אינסטיטוט האָט ארויסגעגעבען, אונטער דער רעדאַקציע פון דר. יעקב שאצקי.

די ביאָגראַפיע פון מוני וויזענפריינד און אָן אָפשאַוונג פון זיין קינסטלעריישער טעטיגקייט אינ׳ם משך פון קנאפּע צען יאָר אויף דער אידישער בינע אין ניו יאָרק האָב איך אָנגעשריבען שפּעטער, מיט׳ן אויסזיכט עס צו דרוקען אין א גרויסען טאַטער־זאמלבוך, וואָס האָט געוואָלט ארויס פון דרוק. דאָס איז אויך געווען א באשטעלונג.

אָבער די ארבייט האָט זיך צואוואַקסען אונטער די הענט, און דאָן האָב איך באשלאָסען ארויסצוגעבען ביידע מאָנאָגראַפיעס אין איין בוך.

אפשר וועט דאָס זיין א גוטער אָנפאָנג פאר א גאַנצער ריי מאָנא־גראַפיעס וועגען עלטערע און אינגערע אידישע קינסטלער, וועלכע האָ־בען ווירקליך גרויסע פּאַרדינסטען אויף דעם געביט פון קינסטלערישען שאפען.

צום שלום וויל איך דאָ אויסדריקען א גרויסע דאנק די מענשען, וועלכע האָבען מיר א סך געהאָלפען ביים קלייבען מאַטעריאַלען וועגען דעם לעבען און שאפען פון דוד קעסלער. די ארבייט איז געווען א שווערע, איבער דעם וואָס ביי אונז זיינען אזעלכע מאַטעריאַלען ניט נעזאַמלט, און וועג מען געפינט שוין יאָ א פּריוואַטען ארכיוו דאָ אָן דאָרט, איז שווער אין איהם א טאָלק צו דערגעהן, וויל עס פעהלען

דאטומס און אנדערע וויכטיגע פונקטען; איינע פון די שווערסטע זאכען איז צו געפינען נויטיגע דאטומס און ארטיקלען אין אלטע אידישע צייטונגען פון יאָרען צוריק; די אידישע צייטונגען האָבען ניט קיין אינדעקסען, וואו עס זאָלען פאַרצייכענט ווערען די וויכטיגע אר־טיקלען, וואָס זיינען געווען געדרוקט אינ'ם משך פון א יאָר; מוז מען זיך אמאָל דאריבער פארלאָזען אויף דעם זכרון פון דעם און פון יענעם, און דערביי מוז מען, ס'פארשטייט זיך, זיין זעהר פאַרזיכטיג און וויסען וואָס ס'איז פסולת און וואָס ס'איז זעמעל־מעהל...

א שווערע ארבייט געווען, אָבער דאָך אן אנגענעמע.

דאנק איך דעריבער די מענשען, וועלכע האָבען מיר ארויסגע־האָלפען מיט אָנווייזונגען ביים קלייבען די מאַטעריאָלען, ביים זאמלען די פאקטען. און זאָלען דאָ זייערע נעמען דערמאָנט ווערען:

קלאָרא יאָנג, לייב און סאָניע נאדאָלסקי, לעאָן בלאָנק, סעם קעס־טין, יודעל דובינסקי, איזידאָר קעשיר, לאזאר פריד, אברהם פישקינד, זלמן זילבערצווייג, וויליאם פאסטערנאק, יעקב קאָליך און נאָך אנדערע.

נאָר א גרויסען דאנק דריק איך אויס צו בעני שפיצער, וועלכער איז געווען פארבונדען מיט'ן פארשטאָרבענעם דוד קעסלער א פופצען יאָר. מר. שפיצער האָט מיר וועגען דעם פארשטאָרבענעם גרויסען קינסטלער דערצעהלט זעהר א סך כאראקטעריסטישע זאכען, וואָס איך האָב אויסגענוצט אין מיין ארבייט וועגען קעסלער'ן.

מ. אַשעראָוויטש.

ברוקלין, פעב. 10טען, 1930.

דוד קעסלער

1

קינסטלערישע קאָפּריזען.

אָפּשאַצען דוד קעסלער'ן אלס קינסטלער, זיך פאַנאַנדערקלייבען אין זיינע מענשלאַכע כאַראַקטער־שטריכען, וועלכע פלעגען זיך ווי פון א וואולקאַן ארויסרייסען אין מאָמענטען, וואָס זיינען פאַרבונדען מיט קינסטלערישען שאפען; אונטערשטרייכען זיינע גרויסע פאַרדינסטען פאַר דער אידישער בינע, וואָס ער האָט געהאָלפען בויען — דאָס איז איינע פון די גאָר שווערע אויפגאבען. סאי וועז מען טרעט צו צו דעם פון א געשיכטלאכען שטאַנדפונקט און אויך וועז מען באטראכט דאָס פון דער פסיכאָלאָגישער זייט.

וואָרים אין דער צייט וועז די אַנדערע פיאָנערן פון דער אידישער בינע זיינען געווען קלאָר אויסגעשפראָכענע און דייטליך אָנגעצייכענטע פיגורען, און מען האָט מיט באשטימטקייט געקאָנט זאָגען אין וועלכער ריכטונג עס גייען זייערע פאַרדינסטען פאַר דער אנטוויקלונג פונ'ם אידישען טעאַטער, האָט מען דאָס וועגען קעסלער'ן קיינמאָל ניט געקאָנט זאָגען באשטימט, ווייל ער איז קיינמאָל ניט גענגען אויף איין וועג. ער האָט זיך זייער זעלטען געהאַלטען אין דער ליניע, וואָס ער אלין האָט צייטענווייז פאַר זיך אַנגעצייכענט; ער איז אלע מאָל געווען א נ ד ע ר ש, ווייל ער האָט זיך אלע מאָל ערגעז פאַרטשעפעט; עס האָט אים אלין געפעלט קלאָרקייט, און דער עיקר — ווייל ער אלין איז געווען איינע פון די קאָמפּליצירטסטע נאטורען, סאי אלס קינסטלער און סאי אלס מענש.

פונקט ווי מען וועלט פאַרבאַנדזשעט אין א געדיכטען וואלד, וואו די וועגען און שטעגען זיינען אינגאַנצען אָפּגעווישט און וואו די

הויכע בוימער פארשטעלען די זון, אזוי ווערט מען פארבלאנדושעט ווען מען נעמט זיך פאנאנדערקלייבען אין דעם, וואס מען האט אנגעזאמלט וועגען דעם מערקווירדיג אריגינעלען מענשען און דעם מערקווירדיג אריגינעלען קינסטלער — דוד קעסלער.

אזוי פיל ווידערשפרוכען אין איין מענשען!

אט שטויסט איר זיך אן א פעסט אויסגעצעמענטעווועטער גאנצקייט. און אט גאר — אן א נעבעכדיגער צוריסענקייט.

אט זעט איר פאר זיך א מענשען מיט אן אייזערנעם ווילען, וואס קיין מאכט אין דער וועלט קען ניט ברעכען. און אט איז שוין דער זעלבער מענש שוואך און אומבאהאלפען ווי א לעמעלע, וואס לאזט זיך פירען אויפ'ן שטריקל וואוהין מען וויל נאר.

אט איז דער מענש ווילד ווי א צוריצטער טיגער און ווארפט ארויף א מורא אויף אלעמען. און אט איז ער שוין צארט און ווייך ווי א קינד, וואס דערפילט מיט אמאל, אז עס האט באגאנגען אן עולה.

אט איז ער גוט, און אט איז ער שלעכט.

אט שפילט ער אזוי וואונדערבאר, אז דער גאנצער עולם אין טעאטער און אויך די שוישפילער אויף דער בינע זיינען גרייט אים אויף די קעפ צו טראגען. און אט שפילט ער אזוי שלעכט, אז עס איז פשוט א שרעק צו קוקען אויף אים.

אט שאפט ער אויף דער בינע אזא באגייסטערונג, אזא קינסטלערישע דערהויבונג, אז אלע אקטיארען און אקטריסעס, וועלכע שפילען מיט אים, דערפילען מיט אמאל אויף זיך די גרויסע אחריות פון שעפער און עס הויבט זיך זיי אן דוכטען, אז זיי זיינען אין דער בחינה פון כהנים, וועלכע פראווען די עבודה אין א הייליגען טעמפעל. און אט פארלירט ער גאר פלוצלונג די באציאונג צו זיין אייגענעם שאפען און דעם דרך ארץ פאר'ן עולם, וואס איז געקומען אין טעאטער אים זען, און ער צושטיפט זיך אויף דער בינע אזוי הפקר'דיג, אז אלע אקטיארען און אקטריסעס, וועלכע שפילען מיט אים, גייען

איננאנצען ארוים פון זייערע ראָלען און די פּאָרשטעלונג ווערט א מין פּאָרשייטע הפקר־שפּיל, פונקט ווי זי וואָלט זיך אָפּגעריסען פון א קיום.

היינט א נעניע, מאָרגען א פּראָפּאַן; היינט א רשע, מאָרגען א צדיק; קיינמאָל ניט אויסגעהאָלטען, קיינמאָל ניט קאָנסעקווענט, — אָבער אָלע מאָל — א קינסטלער, א גרויסער קינסטלער.

וואָרים אפילו אין די מאָמענטען, ווען ער האָט אויף דער בינע אויפגעהערט צו זיין דער קינסטלער, איז דאָס ניט געווען דער רע־זולטאַט פון א בילינער באַציאונג — ווי אייניגע מיינען — נאָר גיכער דער רעזולטאַט פון א קינסטלערישען קאָפּריז.

קינסטלערישע קאָפּריזען האָט דוד קעסלער נעהאַט א סך. זיי זיינען אָבער ניט געווען קיין אויסדרוק פון צובאָלעווענטקייט; גיכער זיינען זיי געווען דער אויסדרוק פון אן אָנגעוויטאָגטען גענפּל, וואָס האָט קעסלער'ן דעם קינסטלער, שוין צו אָפּט און שוין צופּל נע־פּיניגט און נעמוטשעט; עס איז געווען די שולד פון די נאַרישע און בילינע שונד־פּיעסען, אין וועלכע מען האָט אים איינגעשפּאַנט; זיי האָבען אים, צייטענווייז, נעמאַכט וויל און ער האָט נעפּילט, אז ער מוז, אויף דער בינע, זיך נוקם זיין אין זיי אויף זיין אייגענעם שטייגער; חוזק מאַכען פון זיי און אויך פון דעם עולם, וואָס פּאָס־מאָקעווענט זיך אזוי מיט די אומגעלומפּערט־צונויפּגעשטשאָבענע אומ־זיניגקייטען, וועלכע האָבען ניט קיין טעם און קיין ריח. אין א בע־סערער פּיעסע, אין א שטיק, וואו ער האָט מיט זיין געזונטען חוש דערפילט דאָס מענשלאָכע, האָט דוד קעסלער זיך ניט דערלויבט אזעלכע „קאָפּריזען", וואָס זאָלען צוישטערען דעם גאנג פון דער פּאָרשטע־לונג און איבערריסען די האַנדלונג, סיידען דאָס שלעכטע שפּילען פון די אנדערע אקטיאָרען האָט אים אזוי ארויסגעבראַכט פון גע־דולד, אז ער האָט זיך שוין מער ניט געקענט קאָנטראָלירען. און דאָס האָט אויך נעקענט געשען דאן, ווען ער האָט באמערקט, אז דער עולם איז ניט אויפמערקזאם גענוג צו דער פּאָרשטעלונג.

פונקט ווי ער האָט צייטענווייז ניט געקענט קאָנטראָלירען זיין קינסטלערישען טאַלאַנט, וועלכער האָט זיך ווי א שטורמדיקער ים פון די ברעגען גערייסן, אזוי האָט ער צייטענווייז ניט געקענט קאָנטראָלירען זיינע קינסטלערישע קאַפריזען. ער האָט זיי געמוזט אויסדריקען, אַנדערש וואָלט אים אויסגעקומען די אייגענע ליפען ביז בלוט צוצובייסען און דאָס אייגענע הערץ איננאַנצען אויסשפייען...

דאָס שלעכטע שפילען פון אן אקטיאָר און אויך די תמ'עוואטע, קאַלטע בליקען פון שלעכטע, ניט־ענטוויקלטע און ניט־פֿארשטענדיגע צושויער האָבען קעסלער'ן געקענט ארויסטרייבען אין אזא ווילדקייט, וואָס מען זעט זעלטען ניט נאָר ביי געווינלאַכע מענשען, נאָר אויך ביי טעמפּעראַמענטפולע קינסטלער.

ביי א סך מענשען אין די אידישע טעאַטער־קרייזען הערשט נאָך ביז היינטיגען טאָג די מיינונג, אז קעסלער האָט ניט געהאַלטען פון אַנדערע אקטיאָרען, און אז די אורזאַך פון דעם איז טיילווייז געווען קנאה.

מען קען ניט לייקענען. אזא זאַך ווי קנאה איז קעסלער'ן ניט געווען פרעמד. און ער האָט דאָס טאקע אפען ארויסגעווייזען מער ווי אַנדערע. מען מוז אבער אויך צוגעבען, אז זיין קריטיק אויף אַנדערע אקטיאָרען האָט זיך געמומען הויפטזעכלאַך פון דעם, וואָס ער איז צו אן אקטיאָר צוגעגאַנגען מיט גרויסע פאָדערונגען אלס א קינסטלער.

פאַר אים איז ניט געווען גענוג וואָס אן אקטיאָר האָט „אפּנעשפּילט א ראָלעבעל גאַנץ גלאַטיק". ער האָט געוואָוסט, אז א גוטער רעזשיסער קען יעדען איינעם מאכען „אפּשפּילען א ראָלעבעל גאַנץ גלאַטיק". ער האָט אין אן אקטיאָר פריער פון אלץ געוואָלט זען טאַלאַנט, נשמה. און ווען ער האָט דאָס ניט געזען, ווען ער האָט דאָס ניט געפונען, איז ער געווען ענטוישט. און ער האָט די ענטוישונג אפען ארויסגעווייזען. דערפאר אבער, ווען ער האָט דאָס יא געזען, ווען ער האָט דאָס יא געפונען, האָט ער זיך געפרייט, און

וועז דער טאָגנט איז ווירקלאך געווען גרויס, איז קעסלער געווען ענט־ציקט, איז ער געווען באגייסטערט, און ער האָט די באגייסטערונג ארויסגעוויזען, כאָטש דער געפיל פון קנאה איז אים אין אזא מאָס מענט ניט געווען פרעמד.

וועז דער רוסישער שוישפילער, ארלעניעוו, האָט גאסטראָלירט אין ניו יארק, איז קעסלער געוואָרען זיינער א פאַרברענטער „פאט־ריאָט"; וועז ער האָט נאָר געהאט א פרייען אָוונט איז ער אים געגאנגען זען, און נאָך יעדער אקט האָט ער מיט באגייסטערונג אפ־לאָדירט.

„דאָס איז א גאָט־געבענשטער קינסטלער!" — פלעגט ער זאָגען וועגען ארלענייוו'ן.

וועז ער האָט דאָס ערשטע מאל אין זיין לעבען, אין ניו יארק דערזען סאראה בערנהארד שפילען, איז ער געבליבען זיצען א פאר־גאפטער; דאָס שפילען פון דער גרויסער קינסטלערין האָט אויף אים אזא שטארקען אינדרוק געמאכט, האָט אים אזוי צורודערט, אז ער האָט זיך אויף מארגען געשעמט צו גיין שפילען אין עפעס א נארישער פיעסע, וואָס איז דאן געגאנגען אין זיין טעאטער.

— ווי אזוי קען איך גיין שפילען, — האָט ער ג'טענה'ט, — ווי אזוי וועל איך קענען הערען ווי מען סקאוואטשעט אויף אונזער בינע, נאָכדעם ווי איך האָב געהערט סאראה בערנהארד!...

וועגען דעם רוסישען אקטיאָר איוואַנאָוו־קאָזלסקי, וועלכען ער האָט געזען אויף דער בינע נאָך אין די יונגע יארען, פלעגט ער ריידען מיט דער גרעסטער באגייסטירונג.

און פונקט אזוי פלעגט ער אויך ריידען וועגען זיגמונד מאָנו־לעסקא, וועגען מאריץ מאריסאָן, וועגען רודאלף שילדקרויט, וועגען דער איטאליענישער אקטריסע מימי אגוליא, און וועגען מאדאם קאמי־סארזשעווסקאיא.

אויך וועגען אייניגע יונגע אידישע אקטיאָרען האָט ער געהאט א סך גוטס צו זאָגען. און עס איז א פאקט, אז ער איז געווען דער

ערשטער צו באמערקען דעם יונגען טאלאנטפולען אידישען שוישפי־לער, מוני וויזענפריינד.

זיין באציאונג צו אנדערע שוישפילער איז געווען פון דעם מין, וואס מען קען צוטיילען. ער האט געקענט פיינט האבען איינעם אלס אקטיאר און אים ליב האבען אלס מענש. ביים שפילען, אדער ביי פראבע, האט ער איינעם געקענט דערגיין די יארען, אבער נאכ'ן שפילען האט ער שוין צו דעם מענשען געהאט אן אנדער באציאונג און געקענט רעידען מיט אים זייער פריינדלאך, פונקט ווי ער וואלט אים גאר קיינמאל קיין שלעכט וואָרט ניט געזאגט.

אין אלגעמיין האט ער געהאלטען, אז צו דער בינע האבען זיך צוגעשלאָגען א סך אזעלכע, וואס האבען זיך בעסער געדארפט נעמען פאר אן אנדער פראפעסיע...

זיין מיינונג איז געווען, אז אן אקטיאר דארף — אדער האבען טאלאנט, אדער — ניט זיין קיין אקטיאר...

ער האט ניט ליב געהאט די „הילצערנע דראנגען", די „פורציעס", וועלכע האבען זיך פארלייגט אויף דער בינע, כדי זיי זאלען „קענען אויפשטיין שפעט" און זיך צוגעשלאָגען צום פאך אדאנק דעם, וואס זיי האבען געהאט גענוג חוצפה. ער האט זיי פשוט ניט געקענט ארי־בערטראָגען אלס אקטיארען. און וועו ער האט נאר געהאט א גע־לעגנהייט, האט ער זיי דאס ארויסגעווייזען.

וועו מען האט אים איינמאל געפרעגט, וואס ער דענקט וועגען א געוויסען אידישען אקטיאר, וועלכער האט זיך צוגעשלאָגען צו דער בינע בלויז אדאנק דעם, וואס ער האט געהאט גענוג חוצפה, האט קעסלער געענטפערט:

„איך באוואונדער אים דערמיט, וואס ער האט אזוי פיל מוט אויפצוטרעטען אויף א בינע, ניט האבענדיג קיין ברעקעל טאלאנט, און איך באוואונדער אויך די צושויער אונזערע. . . דושי, ווי זיי האבען דאס געדולד אריבערצוטראָגען אזא שפילען!"

מיט דעם זעלבען אקטיאר איז אים שפעטער אויסגעקומען ארום־

צופֿאַרען איבער דער פּראָווינץ אויף גאַסט־פֿאַרשטעלונגען, און יעדער האָט דערפון זייער ווייניג נחת געהאַט, ווייל אָפט מאָל פֿלעגט קעסלער אויף דער בינע איבער אים ווערען זייער ווילד, אָדער ער האָט גאָר געגומען חוזק מאכען פון אַלץ און פון אַלעמען און די גאַנצע פֿאַרשטעלונג איז אַוועק אין אַזא ווילדען גאַלאָפּ, פונקט ווי זי וואָלט זיך פון א קייט אָפּגעריסען...

האָט מען קעסלער'ן אינמאָל געפֿרעגט:

— וואָס האָט איר צו דעם אומגליקלאכען מענשען? איר וועט אים דאָך דערגיין די יאָרען. איר וועט אים נאָך אריינטרייבען אין א טשאכאטקע...

— א רחמנות, א גרויסער רחמנות אויף אים, — האָט קעסלער געענטפֿערט און עס האָבען זיך אים געשטעלט טרערען אין די אויגען. — אָבער, — האָט ער גלייך געביטען דעם טאָן און א קריץ געטאָן מיט די ציין, — וואָס קען איך זיך העלפֿען, אז ער האָט פּאָרט קיין טאַלאַנט ניט?!...

אַלס א מענש האָט ער טאַקע רחמנות געהאַט אויף יענעם אקטיאָר, אָבער אַלס קינסטלער האָט ער אויף אים קיין רחמנות ניט געקענט האָבען...

דער געוויסען האָט אים אָבער, קענטיג, געפֿלאָגט פּאַר וואָס ער פּאַרשאָפּט א מענשען אזוי פיל יסורים, און ער האָט געזוכט א תירוץ דאַרויף:

— יו סי, — האָט ער אָנגעהויבען, זוכענדיג ווערטער, ווי אזוי דאָס צו דערקלערען, — יו סי... נעמט א פערד... עס איז פויל... עס ווייל ניט גיין... עס ווייל זיך פון אָרט ניט רירען... פויל... גיט מען עס א זעץ מיט א געפֿלאָכטענער פיזשעלע, דערפילט עס א וויטאָג, און — עס רירט זיך... עס הויבט אָן גיין... איז אָבער פּאַראַן אַזא פערד, וואָס איז אזוי פויל, אז דער זעץ פון א געפֿלאָכטענער פיזשעלע העלפֿט ניט... עס האָט א האַרטע פעל דאָס פערד... עס פילט ניט קיין וויטאָג... נעמט מען און מען צולייגט א פייער אונטער דעם... א פייער...

דאָס פּויל֯ע פערד דערפּיל֯ט דאָס פּייער, ניט עס א שפּרונג און הויבט אַן ל֯ויפען... ער אָבער, יענער אַקטיאָר, האָט אזא דיקע פּעל֯ אויף זיך, אז אפּיל֯ו קיין פּייער נעמט אים ניט... ער פּ י ל֯ ט גאָר ניט, א דונער זאָל֯ אים אים טרעפען!... ער איז קיין אַקטיאָר ניט!...

צו א געווויסער אידישער אַקטריסע האָט ער שטענדיג געהאט טענות פּאר וואָס זי שפּיל֯ט אזוי של֯עכט; ער איז איר דערגאַנגען די יאָרען און זיך אל֯ץ געקריגט מיט איר. האָט זיך איינמאָל֯ גראָד געמאכט אזא געשיכטע:

ער איז אַרויסגעפאָרען מיט א טרופּע שפּיל֯ען אויף דער פּראָווינץ, און יענע אַקטריסע איז אויך געווען מיט אים. אין א שטעטל֯ איז ער מיט דער גאַנצער טרופּע אַרייַנגעקומען אין א פּריוואטען אידישען רעסטאָראַן עסען מיטאָג. דאָס עסען איז נאָך ניט געווען פּאַרטיג. און אזוי ווי די אַקטריסע האָט געוואוסט, אז קעס֯ל֯ער האָט ניט ל֯יב צו זיין הונגעריג, האָט זי געבעטען די באל֯עבאָסטע פּונ׳ם רעסטאָראַן, אז זי זאָל֯ איר ערל֯ויבען אל֯יין צו מאכען פּאר קעס֯ל֯ערן עפּעס א מאכל֯ איבערצוכאפּען.

די באל֯עבאָסטע האָט דאָס איר ערל֯ויבט.

אויף קעס֯ל֯ער׳ן האָט דאָס זייער שטאַרק געווירקט און צוקוקענדיג ווי די אַקטריסע איז זיך אזוי מתעסק אין דער אַרבעט, האָט ער גע־זאָגט:

— אויף מיין וואָרט, איר זענט דאָך אזא גוטער מענש!... איר פּאַרדינט, אז מען זאָל֯ צו אייך זיין גוט... אָבער, צום שוואַרצען יאָר, — וואָס קען איך זיך העל֯פען, אז איר זענט פּאָרט א של֯עכטע אַקטריסע?

מיט אַן ערנסטער מינע אויפ׳ן פּנים איז ער געזעסען און געקוקט אויף איר, און וועז ער האָט דערזען ווי קונציג און בריה׳ש זי שניידט ציבעל֯עס אין קל֯יינע רייפּטל֯אָך, האָט ער געזאָגט:

—ל֯מאי זאָל֯ איך ל֯ייקענען, אין אָט דער אַרבייט, אין שניידען ציבעל֯עס, זענט איר ווירקל֯יך גרויס...

און א שאָקל֯ געטאָן מיט׳ן קאָפּ:

— עך, צום טיפל! וועז איר וואלט ניט געווען קיין אקטריסע, וואלט איך אייך דאך אויפ'ן קאפ געטראגען!...

וועגען א אידישער אקטריסע, וועלכע האט אויך דער בינע שטענדיג גערעדט אין איין טאן, האט ער געזאגט:

— איר טאן קלינגט אזוי, פונקט ווי מען וואלט אין א פינסטערער נאכט פון א שפריצער געגאסען וואסער אויף א שטיק בלעך...

אן אקטיאר, וועלכער האט אין טעאטער ארויסגעווויזען מער פיי־איגקייט צו געשעפט־פארוואלטונג ווי צו שוישפיל־קונסט, האט קעס־לער'ן איינמאל איינגעלאדען צו זיין ערענ־אוועגט.

— און וואס שפילט איר? — האט אים קעסלער געפרעגט?

— וואס הייסט וואס? — האט דער אקטיאר געענטפערט, — דאס זעלבע, וואס איך שפיל אלע מאל צו מיין ערענ־אוועגט, — שעקספיר'ס „שאילאק".

וועז קעסלער האט דאס דערהערט, האט ער זיך אנגעצונדען. אלע בלוטען זיינען אים געקומען אין פנים אריין. ער האט אפשר גע־פילט ווי אנצוכאפען יענעם אקטיאר און אים צוריסען אויף שטיקער דערפאר וואס ער שפילט „שאילאק". ער האט זיך אבער איינגעהאל־טען, און אריינלייגענדיג ביידע הענט אין די קעשענעס, ווי ער וואלט זיי דערמיט געוואלט איינצוימען, האט ער צווישען די ציין ארויסגע־ברומט:

„וועל, דהער איז נא לאא!" (נישטא קיין גענוג).

און געהייסען האט עס אזוי:

וועז עס וואלט יא געווען א גענוג, וואלט מען יענעם אקטיאר נעדארפט שטרענג באשטראפען דערפאר, וואס ער נעמט זיך אונטער צו שפילען „שאילאק". נאר אזוי ווי אזא גענוג איז נישטא, האט מען ניט קיין אנדער ברירה און מען מוז מיט פארקריצטע ציין זאגען:

„וועל, דהער איז נא לאא!"

און אט איז נאך א כאראקטעריסטישער פאל:

אין א פראווינץ־שטאט איז קעסלער'ן איינמאל אויסגעקומען צו

שפּילען מיט אַ יונגען אַקטיאָר, פון וועמען ער האָט זייער שטאַרק ניט געהאַלטען. קעסלער, אין דער ראָל פון אַ טאַטען, איז געזעסען, אויף דער בינע, און דער יונגערמאַן, אין דער ראָל פון אַ זון, האָט זיך דראַמאַטיש געבעטען ביים טאַטען, אַז ער זאָל אים לאָזען חתונה האָבען מיט זיין „האַרצענס געליבטער", וויל אָן איר איז זיין לעבען קיין לעבען ניט, אָן איר וועט אים אויסקומען זיך אָנצוטאָן א מיתה משונה און ער וועט יונגערהייט אַוועק פון דער וועלט.

די סצענע איז געווען זייער א דראַמאַטישע און האָט געזאָלט ארויסרופען מיטגעפיל צו דעם פּאַרליבטען, אָבער קעסלער האָט אין דעם קיין דראַמאַטישקייט ניט געקענט פילען, וויל חוץ דעם, וואָס דער אַקטיאָר האָט ניט ריכטיג באַטאָנט די ווערטער, איז זיין קול קעסלער'ן זייער ניט געפעלען געווארען; מיט זיין אייגענאַרטיגען אופן צו באַשטימען זאַכען און זיי געבען א קאָליר, האָט קעסלער ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז דער אַקטיאָר האָט א „געלע שטימע", — ווי ער האָט זיך שפּעטער אויסגעדריקט, — א שטימע, וואָס פּאַסט זיך פּאַר א שמש אין א קליין שוהל'כעל, אָדער גלאַט פּאַר א זלידניע, וואָס טשעפּעט זיך צו ווי א קליעשטש; און אַזוי ווי קעסלער האָט שוין מער ניט געקענט אַריבערטראָגען דאָס שפּילען פון דעם אַקטיאָר מיט דער „געלער שטימע", האָט ער אים אָנגעכאַפּט ביי דער האַנט און מיט אַלע כוחות אים נעגעבען א בים...*)

און פונקט אַזוי ווילד האָט ער געקענט ווערען פון א שלעכטען עולם, וואָס האָט גלייכגילטיג און תמ'עוואָטע געקוקט אויף דער בינע.

אין זיינע זכרונות וועגען אידישען טעאַטער דערציילט דער שויספּילער לעאָן בלאַנק, אז ווען מען האָט קעסלער'ן אויפמאַל אייניגעשפּאַנט צו שפּילען קלמן יואוועליר'ס ראָל אין „פּראָפעסאָר" משה הורוויץ'ס אָפּערעטע „בן הדור", איז ער ביים שלום פון זאָן אָקט, באַמערקענדיג די קעלבערנע בליקען פון דעם עולם, געווארען אזוי

*) אינטערעסאַנט איז, וואָס די אַלע „העלדען" פון די אויבענדערמאַנטע זאַלען, זיינען שפּעטער אינגאַנצען אַוועק פון דער אידישער בינע.

ווילד, אז אנשטאט אויסצושרייען „איך בין דער פרינץ בן הדור!" האט ער פון צווישען די ציין געמומען ברומען מיט כעס:

„לאזט מיך אפ! איך וועל זיך אפרייסען ווי א הונט פון דער קייט... איך וועל ארויפשפרינגען צו זיי (צום עולם). איך וועל זיי רייסען, איך וועל זיי בייסען, איך וועל זיי איינשלינגען!"

און געענדיגט אין דעם טאן ווי די ראל האט געפאדערט: „איך בין דער פרינץ בן הדור!"*)

פאר נאענטע מענשען האט ער זיך ניט איינמאל געקלאגט:

— ווי אזוי קען מען פאר זיי שפילען מיט חשק און עפעס שאפען אויף דער בינע? איך קען דאך אין יעדער ראלע פלוידערען וואס איך ויל און וואס עס פאלט מיר נאר ארויף אויף דער צונג; איך קען דאך אין יעדער ראלע האקען ווערטער אפילו פון דער הפטורה און זיי וועלען זיך נאר ניט כאפען... וואס פארשטייען זיי וואס וויסען זיי?

און אפטמאל האט דאס אים געטריבען צו אזא פארצווייפלונג, אז ער, דער ריז אין וואוקס און אין גבורה, האט געווינט ווי א קינד. ארונטערגייענדיג פון דער בינע נאכ'ן שלום פון אן אקט, האט ער געקענט אנכאפען ביי דער האנט אן אקטיאר און מיט טרערען אין די אויגען אויסרוידען פאר אים זיין ביטער הארץ:

— זאג אליין, ווי אזוי קען מען שפילען, אז דארטען אין טעאטער זיצען מענשען מיט בלעבענע פנימ'ער?

„בלעבענע פנימ'ער" — דאס איז געווען זיין כאראקטעריסטיק אויף טאלאנטלאזע אקטיארען און אויך אויף די, וואס מען קען אנרופען „טאלאנטלאזע צושויער". די ערשטע האט ער ניט געקענט הערען. די לעצטע האט ער ניט געקענט זען.

די טאלאנטלאזע צושויער האבען אבער ניט געליטען פון זיינע קינסטלערישע קאפריזען, אין וועלכע עס האט זיך אויסגעדריקט זיין

*) לעאן בלאנק'ס מעמוארען, געדרוקט אין „פארווערטס" אין יאר 1928. די מעמוארען זיינען רעדאגירט געווארען פון מיר.

טיפער ווייטאג, זיין שטענדיגע אומצופרידענקייט מיט דעם מצב פונ׳ם אידישען טעאטער און זיינע צושויער; זיי, די „בלעבענע פנימ׳ער" אין טעאטער, האבען קעסלער׳ס קאפריזען אנגענומען אלס א טיל פון דער שפיל און זיי האבען זיך דערמיט גאר אמוזירט. געלייטען פון די קאפריזען האבען די „בלעבענע פנים׳ער" אויף דער בינע, און אמאל אויך אזעלכע וואס האבען דוקא יא געהאט טאלאנט אבער אן אנדער אופן פון אויסטיטשען און אויפפאסען א ראל; אויך צו זיי איז דוד קעסלער אפט מאל געווען זייער אומ־נעדולדיק און צייטענווייז זייער ברוטאל.

ער האט אלעמען געזאגט אפען וואס ער האט געדענקט וועגען זיי; געשניטען דעם אמת, זיין אייגענעם אמת, גלייך אין פנים אריין.

צו אזא אנערקענטען שוישפילער ווי יעקב פ. אדלער, האט ער אינמאל געזאגט:

— איר פארשטייט, די צרה מיט אייך באשטייט אין דעם, וואס איר ווילט דוקא שפילען מיט קונצעלאך... איר האט ניט ליב ארויסצוגיין אויף דער בינע ווי א מענש. איר מוזט דוקא ארונ־טערפליען פון א וואלקען, ארויסשפרינגען פון הינטער דער ערד, אדער ארויסקריכען פון א קוימען... דאס טויג ניט. מען דארף שפילען אן קונצעלאך...

צו די קלענערע איז ער געווען נאך שטרענגער, און דערפאר איז טאקע קיין וואונדער ניט וואס א סך אידישע אקטיארען האבען צו דערציילען א סך שלעכטס וועגען קעסלער׳ן.

„אה, ער איז געווען א שווערער מענש"! — הערט מען אפט ווי דער אדער יענער אקטיאר זאגט וועגען דעם פארשטארבענעם קינסטלער. — „עס איז שווער געווען מיט אים אויסצוקומען".

אבער אזא באמערקונג וועגען קעסלער׳ן קענט איר הערען פון א אידישען אקטיאר בלויז דאן, וען עס האנדעלט זיך וועגען זיינעם א פערזענלאכען צוזאמענשטויס מיט דעם פארשטארבענעם גרויסען

קינסטלער. קיין שנאה אויף קעסלער'ן האָט קיינער אין דער פּראָ־
פעסיע ניט געטראָגען, אפילו די, וועמען ער האָט צייטענווייז גאַנץ
שטאַרק ווי געטאָן, און נאָך ביז היינטיגען טאָג קען מען אין אונ־
זערע טעאַטער קרייזען הערען ווי אידישע שוישפּילער דערציילען
מיט גרויס הנאה אָן א שיעור געשיכטעס, ווי אזוי קעסלער האָט
ביי פּאַרשידענערלי געלעגנהייטען קורץ אַרויסגעזאָגט מערקווירדיג
טרעפלאַכע און זייער געלונגענע מיינונגען וועגען דעם אַקטיאָר, אדער
וועגען יענער אַקטריסע.

און מען מוז ווירקלאַך צוגעבען, אז ווען עס האָט זיך גע־
האַנדעלט וועגען שוישפּיל־קונסט, וועגען טעאַטער, האָט קיינער ניט
געקענט אַרויסזאָגען א מיינונג אזוי קורץ און שארף, אזוי גלונגען
און אזוי טרעפלאַך ווי קעסלער.

אין זיינער א מיינונג וועגען אָן אַנדער שוישפּילער איז אַלע
מאָל געווען דער תמצית, דער תוך, דער עיקר פון דער מעלה, אדער
פון דעם חסרון, וואָס יענעמס שפּילען האָט אין זיך געהאַט.

אין זיינע זכרונות וועגען דער רוסישער אפערע, דערציילט דער
דירעקטאָר פון די רוסישע קייזערלאַכע טעאַטערס, טעליאַקאָווסקי, אז
דער גרויסער רוסישער קינסטלער פיאָדאָר שאַליאַפּין האָט זייער
אפט געהאַט א סך צווזאַמענשטויסען מיט אַנדערע קינסטלער אויף
דער בינע, אז ער האָט זיך אלע מאָל אַריינגעפלאַנטערט אין א נייעם
סקאַנדאַל און אז עס איז אינמאָל אזש דערגאַנגען אזוי ווייט, אז די
קאַפּעלמייסטערס האָבען געמאַכט א חרם געגען אים און ניט גע־
וואָלט דיריגירען דעם אָרקעסטער ווען ער טרעט אויף אין א ראָל.
טעליאַקאָווסקי גיט אָבער צו דערביי, אז די מענשען, וועלכע האָבען
שאַליאַפּין'ן גוט געקענט, די מענשען, וועלכע האָבען אים גוט פּאַר־
שטאַנען, האָבען אויף אים בשום אופן ניט געקאָנט ברוגז זיין פּאַר
דעם, וואָס ער צוקריגט זיך אלע מאָל מיט אן אַנדערען, פּאַר דעם
וואָס ער פּלאַנטערט זיך אלע מאָל אַריין אין א סקאַנדאַל, ווייל די
קריגעריין און די סקאַנדאַלען זיינען קיינמאָל ניט געווען קיין ריין

פערזענלאכע, זיי זיינען אלע מאל געווען אויף א קינסטלערישען באדען.*)

דאס זעלבע קען מען אויך זאגען וועגען דוד קעסלער'ן. פערזענלאכע קריוודעס האט ער זיך קיינמאל ניט געטומען אזוי שטארק צום הארצען ווי קינסטלערישע קריוודעס. ער האט געקענט מוחל זיין די גרעסטע עולה, וואס מען איז באגאנגען געגען אים פערזענליך; ער האט אבער ניט געקענט מוחל זיין אונ ניט געקענט פארטראגען קיין פאלשען טאן אויף דער בינע. טאלאנטלאזיגקייט פון מיטשפילער האט אים אפטמאל געבראכט דערצו, אז ער זאל בייסן די פויסטן און זיך רייסן די האר פונ'ם קאפ.

עס איז קעסלער'ן שוואר געווען צוצוטרעפען, וויל ער האט שטענדיג געהאט דאס געפיל, אז עס איז נישט אזוי דאס וואס ווילט באדארפט זיין. אין דעם פרט איז ער געגאנגען אזוי ווייט, אז עס האט זיך אים אוש אנגעהויבען דוכטען, אז אלץ ארום אים איז „עפעס נישט אזוי", אז מען האט זיך בפרפלאנטערט, פארדרייט און — זיך אפילו מיט די נעמען געביטען... אן אקטריסע, וואס הייסט, לאמיר זאגען „ראזע", האט געדארפט הייסען „ציבעלע"... אן אקטיאר, וואס הייסט, לאמיר זאגען, „מארגנץ", האט נאר געדארפט הייסען „רעטאך"...

געווען זיכער, אז א נאמען דארף שטימען מיט דעם מענשען, וואס טראגט אים. דארף זיך פאסען פאר אים...

און דא זעט ער אלץ מענשען מיט אזעלכע נעמען, וואס פאסען זיך ניט פאר זיי!

האט ער טאקע א סך מענשען געגעבען אנדערע נעמען, וואס ער האט אליין אויסגעטראכט...

וועו אים איז ניט געפעלן געווארען א נאמען, האט ער געטאן

*) וו. א. טעליאקאווסקי „מיט שאליאפינען ביי דער ארבייט" (רוסיש), לענינגראד, 1927.

וואָס ער האָט נאָר געקאָנט אים צו פאַר׳מיאוס׳ן אין די אויגען פון דעם מענשען, וואָס האָט דעם נאָמען געטראָגען.

פון דער אַקטריסע חנה אַפּעל האָט ער געהאַלטען. עס איז אים אָבער ניט געפעלען איר נאָמען. „אַפּעל — עפּעל, באָר — פלאָמענ־צימעס" — פלעגט ער דעם נאָמען איבערקרימען, און ער האָט אליין געוואָלט, אז די מאַדאָם אַפּעל זאָל הייסען אַנדערש.

פלעגט ער אָפטמאָל, וועגדעניג זיך צו איר, א זאָג טאָן אזוי:

— הערט, מאַדאָם ווייגשעל...

— איך היים ניט „מאַדאָם ווייגשעל", נאָר מאַדאָם אַפּעל, — האָט אים די אַקטריסע געזאָגט.

— אָ, יעס, דהאָטס ראיט... הערט, מאַדאָם פלוים...

— איך היים ניט „מאַדאָם פלוים", נאָר מאַדאָם אַפּעל...

— אָ, יעס. אי בעג יור פּאַרדאָן!... הערט, מאַדאָם באַנאַנא...

— אָבער, מיסטער קעסלער...

— אָ, ענטשולדיגט!

און אין א וויילע ארום גאָר א נייס:

— הערט, מאַדאָם קאַרש...

און אזוי פלעגט ער זי אַנרופען די נעמען פון פרוכטען און אַלערליי שאר ירקות, כדי זי זאָל אליין וואַרפען אן אום׳חן אויף איר נאָמען און אים בייטען...

ער האָט ניט ליב געהאַט קיין אַקטיאָרען, וועלכע קומען ארויס אויף דער בינע און שיסען גלייך אויס דעם גאנצען פּולווער. און דערפאַר האָט ער זיך טאַקע אזוי אָפּט ארומגעריסען מיט איינער פון זיינע אַקטריסעס, וועלכע האָט געהאַט א שוואַכקייט צו הויכע טענער און צו געוויין.

די ערשטע צייט איז ער צו איר געווען עדעל, איר ניט געמאַכט קיין איין באַמערקונג אָן „אי בעג יור פּאַרדאָן". שפּעטער אָבער, ווען זיין געדולד האָט שוין געפּלאַצט, האָט ער מיט איר אָנגעהויבען ריידען אויף זיין שטייגער:

— וואָס פֿאַר אַ ברעכען פּיסקעס? ! — האָט ער איר געזאָגט, — צו וואָס אזא עסיג־זויערע צורה?... טראָגעדיע דארף מען אויסדריקען מיט אַ פּנים און ניט מיט קיין צורעפּעטען קניש!

אָדער:

— געוואָלד, וואָס האָסטו זיך אזוי צוסקאָוואוטשעט אין ערשטען אקט? וואָס וועסטו שוין טאָן אין דריטען?...

ער האָט אויך ניט ליב געהאט קיין אקטיארען, וועלכע רייסען זיך דוקא צו גרויסע ראָלען מיט אַ סך וועדטער, און קיין אַנדער נאָמען האָט ער פאַר זיי ניט געהאט ווי נאָר „אקטיאָרען מיט פּרשות".

— גיב אים דאָס גרויסע פּרשה'לע. — פלעגט ער אין זיין טאָן חוזק מאַכען, — לייג אים אַריין אין מויל די שטאַרקע „פּראָזע", וואָס קיצלט „משה'ן" אין די פּיאַטעס, און שרייב פאַר אים אַ „פּאָוס־טערעל", אַ ניכפה אויף אים!...

און רוידענדיג וועגען אזעלכע אקטיאָרען פלעגט ער זאָגען:

— אַ גוטען אקטיאָר אויף דער בינע דערקענט מען ניט דאָן, ווען ער רעדט, נאָר דאָן, ווען ער שווייגט...

מיט דער אקטריסע סאָניע נאדאָלסקי האָט ער איינמאָל געהאט אַ צוזאמענשטויס ביי אַ פּאָרשטעלונג; אים האָט זיך אויסגעוויזען, אז זי האָט אַ געוויסע סצענע ניט דורכגעפירט אזוי ווי ער האָט מיט איר איינגעשטודירט, האָט ער אָנגעהויבען קריצען מיט די ציין און געמומען ברומען זיין באריטטען: „נו־נו־נו!"

נאָך דער פּאָרשטעלונג האָבען זיך די צוויי שטאַרק צוקריגט. די אקטריסע איז געוואָרען היסטעריש און אָנגעהויבען שרייען:

„איר זענט אַ רשע, אַ שלעכטער מענש, אַ יאָהאן גראָזני!... איר באָדט זיך אין מענשלאָך בלוט!... זאָלט איר וויסען, אז ניט נאָר מיר אַלע דאָ, נאָר אויך אונזערע קינדער, פּאָרשילטען אייך!... וועט מיר קומען אהיים, וויינען מיר מיט בלוטיגע טרערען... אונזערע קינדער פרעגען אונז פאַר וואָס מיר וויינען, דערציילען מיר זיי, אז דאָס איז איבער אייך, אז איר פיניגט אונז, אז איר מוטשעט אונז,

אז איר באָדט זיך אין אונזער בלוט און אז מיר קענען שוין מער פון אייערע קאפריזען ניט אויסהאלטען... אונזערע קינדער הערען דאָס, שיקען זיי א קלאָה אויף אייער קאָפּ!... איר הערט? א קלאָח!... און איר זאָלט אויך וויסען, אז דאָ צווישען אונז, געפינען זיך אקטיאָרען און אקטריסעס, וועלכע ווינשען זיך דעם טויט איבער אייך!... וועז זיי גייען אין טעאטער מאכען פראָבע, אדער שפּילען מיט אייך, בעטען זיי גאָט, אז אן אטאָמבּיל זאָל זיי איבערפאָרען, אז זיי זאָלען אויפ'ן גלייכען וועג דער'הרג'עט ווערען, אבי ניט צו לייִדען אזוי פיל פון אייך...

וועז קעסלער האָט דאָס דערהערט, איז ער געבליבען שטיין ווי א צומישטער:

— סאָניא... סאָניאטשקע... בין איך טאקע אזא שלעכטער מענש?... זאָג מיר דעם אמת, איך בעט דיך, בין איך טאקע אזא שלעכטער מענש?... קינדער פארשילטען מיך?... קינדער?... און מענשען ווינשען זיך דעם טויט איבער מיר?... מענשען?... איבער מיר?... סאָניא... סאָניאטשקע... זאָג מיר!...

— יאָ, יאָ! — האָט די מאדאם נאדאָלסקי נאָך מיט מער זי־כערקייט געשריען. — איר זייט א שלעכטער מענש!... א רשע!...

א שטראָם מיט טרערען האָט זיך א גאָם געטאָן פון קעסלער'ס אויגען און פארשטעלענדיג זיך דאָס פנים מיט ביידע הענט, איז ער מיט'ן קאָפּ אומגעפאלען אויפ'ן שטול, וואָס איז לעבען אים געשטא־נען, און ער האָט זיך צעבליפעט ווי א קינד.

— סאָניא, סאָניאטשקא... פארגיב מיר!...

די מאדאם נאדאָלסקי האָט גע'חלש'ט.

און וועז מען האָט זי אָפּגעמינטערט, איז קעסלער שוין פון איר ניט אָפּגעטראָטען. ווי א קינד, וואָס אנערקענט די אייגענע שולד, האָט ער זיך צו איר געלאָסטשעט, געטאָן אלץ אין דער וועלט, אז זי זאָל זיך פילען גוט. און נאָך דער פארשטעלונג האָט ער זי אליין

אפגעפירט אהיים, געטראגען פאר איר דאם רענצעל און אלץ געבעטען אז זי זאל אים פארגעבען.

ער האט פון זיין פאטער ג'ירשנ'ט די בייזקייט, און פון זיין מוטער — די גוטמוטיגקייט. און אט די צוויי געפילען האבען זיך שטענדיג געראנגעלט אין אים.

עס איז געווען דער איבערפלום פון טעמפעראמענט, וואס האט אים געבראכט דערצו, אז ער זאל אפט מאל ארויסווייזען צופיל כעס, צופיל בייזקייט; און דערפאר איז ביי איניגע געשאפען געווארען א מיינונג, אז דוד קעסלער איז ניט געווען קיין לערער, אז ער האט ביי זיין לעבען ניט געהאט קיין תלמידים און אז ער האט נאך זיין טויט ניט איבערגעלאזען קיין נאכפאלגערשאפט, קיין שום.*)

דאס איז אבער ניט ריכטיג.

דעם לערער, דעם רבי'ן, מאלט מען זיך אלע מאל אוים אין דעם געשטאלט פון איינעם, וועלכער האט א וועלט מיט געדולד, און א גאנצען אוצר מיט ווערטער צו דערקלערען און פארטייטשען יעדער זאך אזוי דייטלאך, אז מען זאל עס לייכט קענען תופס זיין.

אזא לערער, איז קאנסטאנטין סטאניסלאווסקי. ער איז דער מתמיד, דער עקשן, דער געדולדיגער, וועמען עס ווערט קיינמאל ניט נמאס ווידער אמאל און אבער אמאל צו דערמאנען דעם שוישפילער פון זיין טעאטער, אז „מיין סיסטעם באשטייט אין דעם, אז דער אקטיאר זאל זיין ראל ניט נאר שפילען, נאר איבערלעבען."

אויך דוד קעסלער האט פון אט דער טעאריע געהאלטען; זיין מיינונג איז אויך געווען, אז אן אקטיאר, דארף ניט נאר שפילען די ראל, נאר זי איבערלעבען; און דאס האט ער טאקע געפאדערט פון זיינע אקטיארען; ער האט עס אבער ניט געקענט געבען צו פארשטיין; ער האט דאס ניט

*) אזא מיינונג האט אויסגעדריקט דער שוישפילער אברהם טויטעלבוים. זעה זיין בוך „טעאטראליא" (פארלאג יאשקאווסקי'ס ביבליאטעק, ווארשע־נוי יארק, 1929) אין דעם קאפיטעל „יעקב אדלער און דוד קעסלער".

געסענט דערקלערען. און ניט נאר דערפאר, וואס עס האבען אים אויסגעפעלט די נויטיגע ווערטער, די נויטיגע אינטעליגענץ, נאר דער עיקר דערפאר, וואס ס'האט אים אויסגעפעלט די נויטיגע געדולד.

אבער ניט קוקענדיג דערויף האט קעסלער דאך געהאט תלמידים און נאכפאלגער, אפשר ווייניגער תלמידים ווי יעקב פ. אדלער האט געהאט, דערפאר אבער — בעסערע.

נאכשפילען אדלערן, דעם קינסטלער, וועלכער האט געהאט אן אויסגערעכענטען פלאן און אויסגערעכענטע סיסטעם ביים שפילען, און אויך ביים איינשטודירען מיט אנדערע — דערצו איז דער עיקר געווען פארמע. אבער נאכשפילען קעסלער'ן — צו דעם איז געווען נויטיג אינהאלט...

דאס דערקלערט אפשר דעם פאקט, וואס דוקא די אקטיארען, וועלכע האבען קינסטלעריש דערפילט די נויטיגקייט צו ארבייטען פאר א בעסערער אידישער בינע, דוקא די, וועלכע האבען געהאט מער אמביציע, זיינען געווען קעסלער'ס תלמידים.

דער אידישער קונסט טעאטער, דאס וויכטיגסטע קאפיטעל אין דער געשיכטע פון דער אידישער בינע אין אמעריקע, איז געשאפען געוואָרען פון איינעם, וועלכער האט זיך אלע מאל באטראכט, און באטראכט זיך נאך איצטער, אלס קעסלער'ס א תלמיד — פון מאַרים שוואַרץ.

אויך דער פארשטארבענער סעמועל שנייער, קעסלער'ס א גוטער תלמיד, האט זיך אין די לעצטע יארען פון זיין לעבען ארומגעטראגען מיט א געדאנק צו גרינדען א טעאטער, וואו מען זאל אויפפירען בעסערע, ליטעראַרישע פיעסען; און וועַן ער וואלט אזוי יונג ניט געשטארבען, וואלט ער זיכער עפעס געווען אויפגעטאן אויף דעם גביט, וויל ווי די מערסטע גוטע תלמידים, וועלכע האבען געקוקט אויף קעסלער'ן ווי אויף זייער רבי'ן און אים נענומען אלס א ביישפיל פאר זיך, איז שנייער געווען זייער אמביציעז און זייער ענערגיש.

אויך אנדערע אידישע שוישפילער האבען זיך באטראכט אלס די

תלמידים און נאָכפאָלגער פון דוד קעסלער, כאָטש עס האָט אין דעם פּרט ניט געקענט זיין קיין רייד, וועגען א טעאָרעטיש באגרינדעטער שולע, אין דעם זין וווי מען פּארשטייט עס געווינלאך.

„א גרויסער רבי געווען," — שרייבט וועגען אים מאָרים שוואַרץ, „אבער א שטומער רבי"... „א שלעכטער רבי, א בייזער רבי, — א רבי, וואָס האָט ניט געקאָנט פּארטייטשען, אבער א רבי, פון וועמען מען האָט געקענט א סך לערנען. איך, ווייניגסטענס, דאנק דעם שיקזאל, וואס איך האָב מיין אָנהויב געמאכט אונטער זיין אויפזיכט. זיצענדיג אין א ווינקעל ביי פּראָבע, האָב איך פון זיינע קולות, פון זיין וואַרפען זיך, פון זיין רייסען זיך די האָר פון קאָפּ, אומזיסט, אן אן אורזאך, זייער פיל געלערנט. און כמעט אלע, וועלכע האָבען ביי אים געשפּילט, אפילו אין די צייטען פון „בלימעלע" און „יעקב און עשיו" און נאָכדעם אין דעם גאַרדין־רעפּערטואר, זיינען אויסגעוואקסען, ווער מער, ווער ווייניגער, שוישפּילער מיט א בעסערען געשמאק פּאר שיינעם שפּיל. זיין חוזק מאכען האָט אפט דעם אקטיאָר געפירט אויף דעם ריכטיגען וועג.*)

אזא באשטעטיגונג פון איינעם, וועלכער האָט געגרינדעט דאָס אידישע קונסט טעאָטער, און אריינגעלייגט אזוי פיל מי אין דער ארבייט פאר א בעסערער אידישער בינע, און פאר א בעסערער באציאונג צו אידיש־טעאָטער, איז גענוג צו אונטערשטרייכען דעם אַרויסגעבראכטען געדאנק, אז דוד קעסלער איז אויף אונזער בינע י"א געווען א רבי, אז ער האָט י"א געהאט תלמידים און נאָכפאָלגער און אז ער האָט נאָך זיך י"א איבערגעלאָזען, דאָס וואָס מען קאָן אָנרופען א שולע.

דוד קעסלער איז געווען איינער פון די ערשטע בויער פון דעם אידישען טעאָטער. און אויב עס איז געווען א גליק פאר דער אידישער בינע, וועלכע האָט זיך דאן געניטיגט אין פעסטע, שטאַרקע זיילען,

*) „אונזער טעאָטער", זשורנאל געווידמעט דער אידישער טעאָטער קונסט, פאַרלאָג „אידיש קונסט טעאָטער", העפט אקטאָבער און נאָוועמבער (2-3), ניו יאָרק, 1921.

איז דאָס אָבער ניט געווען אזא גליק פאר אים, פאר קעסלער'ן אליין. ווייל אלס שוישפּילער מיט אייגענארטיגע קינסטלערישע כוחות, וואָס נאָר ער אליין האָט פארמאָגט, האָט ער זיך ניכער געפּאסט פאר א פעסט אוועקגעשטעלטען טעאטער מיט טראדיציעס און ניט פאר אזא, וואָס מען דארף ערשט בויען און מען דארף אליין זיין איינער פון די בויער.

א בויער דארף האָבען סיסטעמאטישקייט און טעאָריעס. קעסלער האָט דאָס ניט געהאט.

א בויער דארף זיך קענען באפרייען פון שטימונגען און קאפריזען, וועלכע קענען שטערען דעם בנין. קעסלער האָט דאָס ניט געקענט.

כאראקטעריזירענדיג קעסלער'ן, שרייבט לעאָן קאָברין:

„איך בין ניט אויסען אים צו אידעאליזירען, אָבער ווי ניכטער איך זאָל אים ניט באטראכטען, — פארגלייך איך אים צו דעם דורכשניטלאכען מענשען, צי צו די איבעריגע קאלעגען זיינע, — קאָן איך זיך ניט אפּוואונדערען פון דער דאָזיגער טשיקאווער פערזענלאכקייט, פון דעם דאָזיגען רויען שטיק נאטור, דורך וועלכען א מין וויל־דער זשעניע האָט זיך אנטפּלעקט אויף א סטיכישען אופן"...

און ווייטער:

„אזוי ווי די נאטור וואָלט א קליינינקען טייל פון איר פול אנגענומען מיט איר ליכט און שאטען, מיט די פארשידענסטע פארבען אירע און קלאנגען, און אלערלעי אנדערע אייגענשאפטען פון איר, סאי גוטע און סאי שלעכטע, אין דעם אריינגעגעבען מיט דער פולער און גרויסער מאָס, און געזאָגט צו דעם: — דורך דיר זאָל איך זיך אנטפּלעקען מיט מיין פיל־פנימ'דיגקייט, מיט מיין פיל־פארביגקייט און פיל־קלאנענדיגקייט. און די איינענשאפט מיינע, סאי די גוטע און סאי די שלעכטע, זאָלסטו אין בולט'ע, שארפע שטריכען אויסדריקען, נאקעט און אומפארדעקט, אזוי ווי איך האָב זיי אין דיר אריינגעגעבען"... „און ער האָט עם דערנאָך פון זיך געוואָרפען אוממיטלבאר, סטיכיש,

ווי א שטיק ערד, וואס איז אנגעטרונקען מיט זון־שטראלען, זון וואריי־קייט און לעבען אויף דער בינע.*)

און וועז דער שיקזאל נעמט א קינסטלער, וואס איז אין טעמפע־ראמענט „א רויע שטיק נאטור" און וואלפט אויף אים ארויף די אויפ־גאבע פון א בויער, איז דאס פאר אים, אין א געוויסען גראד א טראגעדיע.

וואלט קעסלער געקומען אין א צייט, וועז דאס טעאטער האט שוין טראדיציעס, א רייכען רעפערטואר, א פארשטענדיגען, אינטעליגענטען צושויער, גוטע לערער, וועלכע באזיצען קולטור און וויסען, א קלאר אנגעצייכענטע ליניע, וואס פירט אין א באשטימטער ריכטונג, וואלט זיך זיין גרויסער טאלאנט גאר אנדערש אנטוויקעלט, גאר אנדערש צואוואקסען. און אנשטאט דעם, וואס מען דערציילט איצט טויזענט און איין טשיקאווע געשיכטעס וועגען דעם, ווי אזוי קעסלער האט ארויסגעוויזען צוברויזטען טעמפעראמענט, און אריגינעלע המצאות, נקמה־נעמענדיג אין א שלעכטער פיעסע אויף דער בינע, וואלט מען איצט דערציילט וואונדער וועגען דעם, ווי אזוי ער האט ארויסגעוויזען טעמפעראמענט און אריגינעלע קינסטלערישע אויסטייטשונגען, שפילענ־דיג מיט באנייסטערונג אין גוטע פיעסען אויף דער בינע.

איז אבער אויף קעסלער'ס גורל אויסגעפאלען צו זיין איינער פון די ערשטע, און ער האט געמוזט ליידען און האבען ענמת נפש אי פון שלעכטע פיעסען, אי פון שלעכטע אקטיאָרען, אי פון א שלעכט פוב־ליקום...

*) לעאן קאברין, „ערינערונגען פון א אידישען דראמאטורג", באנד 1, זייט 202, ניו יארק, 1925.

2

די ערשטע בויער און זייער רעפערטואַר.

דער אידישער טעאַטער האָט געהאַט דאָס גליק, אז די ערשטע בויער זיינע זאָלען זיין גרויסע פערזענלאַכקייטען, און דער עיקר — טאַלאַנטפולע קינסטלער, וועלכע האָבען אפשר די ערשטע צייט אַליין ניט געוואוסט, ווי גרוים און ווי באַדייטענד זייער טאַלאַנט איז.

„אידער דאָס אידישע טעאַטער איז אלט געוואָרען עטלאַכע הדשים, — שרייבט ב. גאָרין, — האָבען מיר שוין אויף דער אידישער בינע געהאַט אזעלכע אַקטיאָרען ווי ישראל גראַדנער, זעליג מאָגולעסקאָ און אידער דאָס אידישע טעאַטער איז אלט געוואָרען א יאָר אין רוסלאַנד, האָבען מיר שוין געהאַט יעקב אדלער, דוד קעסלער, קעני סאָניעם (ליפצין). עס איז אמת, גראַדנער און מאָגולעסקאָ זיינען געווען דעמאָלט נאָך גאָר רויע טאַלאַנטען, און סיי אדלער, סיי קעסלער און סיי סאָניעם האָבען נאָך ניט דערגרייכט אפילו צו דער מדרגה פון וואָס מען רופט אויפ'ן טעאַטער־לשון פוריציעס. אדלער איז געווען א קטן שבקטנים אין אן אומבאַדייטענדער פראָווינציעלער קאָמפּאניע, און קעסלער איז געווען ניט מער ווי א סטאַטיסט, נאָר זיי זיינען שוין פון דער בינע מער ניט אָפּגעשטאַנען, און עס האָט ניט געדויערט זייער לאַנג ביז זיי האָבען זיך געמומען רוקען צום אויבען־אָן אויף דער בינע מיט זיכערע טריט און זיינען דאָרטען פאַרבליבען.*)

צו זיין איינער פון די ערשטע ביי דער אויפבויאונג פון א

*) ב. גאָרין, „די געשיכטע פון אידישען טעאַטער", צווייטע פאַרגרעסערטע אויפלאַגע (1923), ערשטער באַנד, ז. 214. פאַרלאַג מ. מייזעל, נייו יארק.

וויכטיגער פאלקס־אינסטיטוציע, וואס גייט איבער פון דור צו דור — דאס איז אי א מעלה, אי א חסרון. א מעלה — דערפאר וואס מען האט די געלעגנהייט לייכטער באמערקט צו ווערן און לייכטער זיך צוצושלאגן צו א מדרגה. און א חסרון — דערפאר וואס מען מוז אליין אי טראגן די שטרוי, אי קנעטען די ליים, אי מאכן די ציגעל...

און נאך א זאך דארף מען דא נעמען אין אכט:

די באציאונג צו אידיש טעאטער אין יענער צייט, און דעם עולם, וואס איז דעמאלט געגאנגען אין אידישען טעאטער.

דערציילט וועגען דעם אברהם גאלדפאדען, אז די רייכע אידישע פאמיליעס האבען די ערשטע צייט אין רומעניען געווייכט פונ'ם אידישען טעאטער, וויל די „בעל־הבית'ישע קינדער האט ניט געפאסט ארויפצוקומען אין דעם ווינקל, וואו עס פלעגען זיך צוזאמענקומען אינגלאך, מיידלאך, ווייבלאך פון דער נידעריגער שיכטע דעם פאלקס.*)

„דאס אידישע פעבעל אין דער מאלדוי אין יענער צייט, איז געשטאנען אויף א פיל נידעריגער שטופע פון בילדונג און גייסטיגע ענטוויקלונג קעגען דעם אידישען פעבעל פון רוסלאנד און גאליציע. מיסטענס איז דאס באשטאנען פון רויע אויסגעוואקסענע בעלימלאכות, וואס מען האט זיי יונגערהייד איבערגעשטעלט איבער די רוסישע גרענץ קיין רומעניע.

„אין דער צייט וואס ניקאלאי דער 1טער האט ארויסגעגעבען דעם שטרענגען אוקאז, אז די אידישע קינדער, אנגעפאנגען פון 6 יאר, זאל מען נעמען פאר רעקרוטען, האבען די אומגליקלאכע עלטערען קיין אנדער אויסוועג ניט געפונען אין דער בהלה נאר אריבערצושטעלען זייערע קינדער איבער דער נאענטער גרענץ קיין רומעניע.

„פון די אריבערגעשטעלטע קינדער, וואס האבען קיין מלאכה געקאנט, זיינען פיל צו גרונט גענאנגען — בעסער איז געווען דאס

*) אברהם גאלדפאדען אויטאביאגראפיע.

מזל פון די בעלי־מלאכות. קומענדיג נאָך רומעניען האָבען די קינ־דער פיל ווייניג באלד געקאָנט באקומען א באשעפטינונג ביי א בעל־מלאכה, און זיי האָבען זיך די ערשטע צייט שוין פארדינט א שטי־קעל ברויט. זעלבסטפארשטענדלאך, ווען די רעדע איז געווען וועגען דער נויטוועגדיגער עקזיסטענץ, איז קיין צייט געבליבען פאר בילדונג און דערציאונג... קיין „ישיבות" איז ניט געווען און שולען אויך ניט... דער מאָדאָווען אליין איז נאָך געווען רוי און אומגעביל־דעט... אזוי איז אויסגעוואקסען א דור פון בראָווע, טיכטיגע, אָבער רויע, אומגעבילדעטע בעלי מלאכות און זייער גאנצע גייסט־נארונג איז געווען א „לידעל" אין דעם זשארגאָן, וואָס זיי האָבען נאָך גע־דענקט פון רוסלאנד."*)

אויף ווי ווייט עס האָט דערגרייכט די דערציונגענקייט און די אינטעליגענץ פון דעם אידישען עולם אין יענער צייט, קען מען זיך פארשטעלען פון דעם, וואָס אין יאסי האָט מען גאָלדפאדען'ן אליין געוואָלט שלאָגען ווען ער איז דארטען אויפגעטראָטען אין א גאר־טען, דעקלאמירענדיג זיינע לידער, נאָך איידער ער האָט געגרינדעט דאָס אידישע טעאטער.

אין זיינע מעמוארען וועגען אידישען טעאטער אין די ערשטע יאָרען, דערציילט יצחק ליבערסקא, אז גאָלדפאדען אליין איז געווען שולדיג אין דעם, וואָס ער איז אין יענעם אוועגט אזוי שרעקליך דורכגעפאלען. „ער האָט ניט געהאט קיין קול צו זינגען פאר א פובליקום" — זאָגט ליבערסקא, — און ער האָט זיך געשטעלט זינגען זיינע אייגענע לידער, וועלכע גראדנער פלעגט פריער פאר'ן זעלבען עולם זינגען מיט חן און א גוטען טעם."**)

אָבער דאָס באַרעכטיגט דאָך נאָך אלץ ניט אזא ווילדע האנד־

*) ציטירט פון נ. אויסלענדער'ס און א. פינקעל'ס בוך „א. גאָלדפאדען". מאטעריאלען פאר א ביאָגראפיע. ארויסגעגעבען פון אינסטיטוט פאר ווייס־רוסלענדישער קולטור, מינסק, 1926. ז. 35 און 36.

**) זלמן זילבערצווייג, די זכרונות פון יצחק ליבערסקא, דער איניציא־טאָר פון גאָלדפאדען'ס טעאטער. פאַרלאָג ב. קלעצקין, 1928, ווילנע, ז. 303.

לונג ווי אנפאלען אויף א דיכטער מיט א שטעקען. און ליברעסקא אליין גיט דאך צו, אז ער און גראדנער האבען דעמאלט גאלדפא־דענען קוים אפגעראטעוועט, אים „ארויפגעוצט אויף א דראזשקע און אפגעפירט אהיים".

אויך שפעטער איז דער דורכשניטלאבער אידישער טעאטער־עולם אוועק ניט זייער ווייט אין ענטוויקלונג און באנעמונג; ביי יעדער אידישער טעאטער־פארשטעלונג האט מען זיך געשטופט, געקראכען איבער די קעפ, געשלעפט בענקלאך אין די לאזשעס, געמאכט בא־מערקונגען הויך אויפ'ן קול, זיך איבערגעשריגען מיט באקאנטע, געפאטשט „בראוואָ" דעם אקטיאר, וואם האט געשפילט א גוטען מענשען און אויסגעפייפט דעם, וואם האט געשפילט א שלעכטען מענשען, ניט אנגעהויבען פארשטיין וואס אויף דער בינע קומט פאר און ניט אנגעהויבען וויסען, אז א פיעסע האט א מחבר און אז די אקטיארען ריידען דאם, וואם דער מחבר האט פאר זיי אנגעשרי־בען...

ביי זיי איז טעאטער נעווען — „שפילען די קאמעדיע" און די אקטיארען, „די קאמעדיאנשטשיקעס".

אזוי איז נעווען אין רומעניען, אזוי איז נעווען אין בעסאראביען, אזוי איז נעווען אין רוסלאנד. און פונקט ווי עס וואלט אין דעם פרט געמוזט באשטעטיגט ווערען דער כלל, אז סדנא דארעא חד הוא, אז אומעטום איז איין וועלט, איז דאם זעלבע — אפילו מיט יארען שפעטער — אויך נעווען אין אמעריקע.

שילדערענדיג דעם איינדרוק וואם ער האט געהאט פון א אידי־שער פארשטעלונג, וואם ער האט דאם ערשטע מאל אין זיין לעבען געזען אין אמעריקע, אין דער שטאט פילאדעלפיע, דערציילט דער דראמאטורג לעאן קאברין, אז ווען ער האט זיך געלאזט ארויפגיין אויף דער גאליארקע, האט ער פאר זיך דערזען א ווילדען עולם, וואם האט זיך געיאגט אויף די טרעפ; צוויישען דעם פארשמייעטען עולם האט מען געזען אידען מיט ווילדע, צושויבערטע בערד, צושפילעטע

קאָלנערס און צוכראָסטעט העמדער, מיט רעקלאַך איבער די אָקס־לען, אונטער די פאַכוועס; די פּנים'ער זיינען ביי זיי געווען פאר־שוויצט און זיי זיינען געלאָפען מיט אזא אימפעט, גלייך זיי וואָל־טען געווען גרייט דורס צו זיין איינער דעם אַנדערען. צווישען דעם עולם האָט מען אויך געזען אידענעס מיט היימישע פאַטשיילעס, מיד־לאַך און בחורים, און זיי אלע זיינען געלאָפען און האָבען זיך גע־שטופט און אריבערגעיאָגט איינער דעם אַנדערען. און יעדער איינער פון זיי, סיי די מאַנסביל־ען און סיי די פרויען, האָבען געהאט פולע הענט און פולע קעשענעס; אלע האָבען מיט זיך עפעס געטראָגען — מאַראָנצען, עפּל, בּאַרען, פלוימען, ווייַנטרויבען, שטיקער קאָווענע, פאַפּירענע זעקלאַך מיט „פּינאָטס", ניסלאַך, קערלאַך, אָדער גאָר א היבש פּעקל פון דעם מאָלצייט, וואָס מען האָט ניט אוספּייעט אָפּצו־עסען אין דער היים. א קוויטשעריי, א טומל, א ליאַרם, א געפיל־דער, א זידלעריי, פאַרטויבענדע קולות און די גרעבסטע ווערטער.*)

אין א קאָרעספּאָנדענץ וואָס א. י. בוכבינדער האָט צוגעשיקט פון אדעס צום „אידישען פּאָלקסבלאַט", אין פּעטערבורג, געדרוקט אין נומער 21, אינ'ס יאָר 1885, ווערט געזאָגט א כאַראקטעריסטיק פון דעם עולם, וואָס האָט אין יענער צייט באַזוכט דאָס אידישע טעאַטער.

„די אידישע מאסע אונזערע, — שרייבט בוכבינדער, — באַשטייט פון אלערליי בעל־מלאכות, פון קליינע פאַרשידענע סוחרים, פון קליינע מעקלער און פון שכיר־יום'ס, וועלכע ארבייטען אויף דעם האָפען, ביי די קוילען, אויף די תבואה־שיפען און וויצען־סקלאַדען.

„די מייסטע מלאכות, מיט וועלכע אדעסער אידען פאַרנעמען זיך, זיינען געווויינטלאַך שוסטעריי און שנייַדעריי, און פון די איבע־ריגע פרנסות פאַרנעמען זיך די היגע געבאַרענע אידען מייסטענס דער־מיט וואָס זיי זיינען טאָג־געדונגענע און איזוואָזטשיקעס. יאָ, די אדע־סער אידען גיבען זיך מער אָפּ מיט פיזישער ארבייט איידער מיט

*) לעאָן קאָבּרין, „עראינערונגען פון א אידישען דראַמאַטורג", באַנד 1, ז. 50.

לופטיגע געשעפטען. שוועך און ביטער קומט זיי אן דער פארהאַ־רעוועטער רובעל, אבער זייער ניך ווערט ער ביי זיי פארשוואונדען, ווייל בטבע איז דער אדעסער איד ניט קארג."

אט די אלע בעלי־מלאכות, שוסטער, שניידער, טאג־געדונגענע, קליינע סוחרים און קליינע מעקלער האבען זיך טאקע געמעגט זיין גאנץ פיינע לייט און דערצו נאך האבען די מעלה פון אויסגעבען א רובל א סך לייכטער ווי זיי פארדינען אים. אבער קיינער וועט דאך ניט לייקענען, אז פון טעאטער־דערציאונג און פון טעאטער־מבינות זיינען זיי געווען זייער וויט; זיי האבען וויניג פארשטאנען אין דעם, וואס ס'הייסט גוט שפילען און שלעכט שפילען. אין רוס־לאנד זיינען זיי אין אידישען טעאטער געקומען זען א „פרעדסטאוו־לענ״, אין אמעריקע — א „שאו״; פארשטאנען האבען זיי זייער וויניג, און עס איז ביי זיי געווען א גאנץ געווינליכע זאך צו שילטען מיט טויטע קללות דעם אקטיאר, וואס האט געשפילט א שלעכטען כאראקטער...

— א כאליערע האט אויף אים געמעגט קומען!

— א דונער זאל אים טרעפען!

— פארברענט זאל ער ווערען!

אזעלכע קללות זיינען געפאלען אויף דעם קאפ פון׳ם אקטיאר, וואס האט אויף דער בינע פארגעשטעלט א שלעכטען כאראקטער — האט ער אפילו געמעגט שפילען ווי גוט און ווי קינסטלעריש.

און פאר אזא עולם האט דער גרויסער, אימפולסיווער קינסטלער דוד קעסלער געשאפען אין די ערשטע יארען ווען ער איז צו דער אידי־שער בינע געקומען. און פאר אזא עולם האט ער געשאפען כמעט אין די אלע פערציג יאר וואס ער האט אויף דער אידישער בינע ge־שפילט!

אמת, טאקע, אזא עולם האט אין זיך אמאל א מעלה אויך. דער אופן פון אויפנעמען דאס געשאפענע אינטואיטיוו איז אפט מאל זייער סימפאטיש צוליב דעם וואס ס'איז אויפריכטיג, אבער אין דער מעלה

איז פּאַראַן א גרויסער חסרון, ווייל די אויפריכטיגקייט איז ניט פון דעם מין אויף וואָס מען קען עפּעס בויען, אויף וואָס מען קען זיך צופּיל פּאַרלאָזן.

דערציילט מאקע דער באקאַנטער רוסישער רזעשיסאָר טאאיראָוו אזא פּאל:

ביי א פּאָרשטעלונג פון שעקספּיר'ס „אָטעלאָ", איז אייגער פון די צושויער געווָארען אזוי אין כעם אויף דעם אקטיאָר, וועלכער האָט גלענצענד געשפּילט די ראָלע פון יאגאָ'ן דעם אינטריגאַנט, אז ער האָט ארויסגעכאפּט א רעוואָלווער און איהם דערשאָסען אויף טויט. באלד אָבער האָט ער זיך געכאפּט וואָס ער האָט דאָ געטאָן, האָט ער מיט דעם זעלבען רעוואָלווער זיך אליין אויך דערשאָסען... די צוויי טויטע האָט מען דערנאָך אין איין קבר באגראָבען און אויף זייער מצבה האָט מען אויסגעקריצט אזא אויפשריפט:

„דאָ ליגען צוויי — א טאַלאַנטפולער אקטיאָר און א טאַלאַנט־פולער צושויער".*)

אזעלכע „טאַלאַנטפולע צושויער" פון דעם מין האָט דאָס אי־דישע טעאטער געהאט א סך. און עס איז ממש מיט נסים וואָס די בעסערע אקטיאָרען אונזערע זיינען ניט געפאלען קיין קרבנות פון זיי־ערע הענט...

און אפשר איז ניט נעקומען דערצו דערפאר וואָס די בעסערע אקטיאָרען אונזערע פון יענער צייט, די זייל־ען פון דער אידישער בינע, האָבען ניט געוואָלט שפּילען קיין ראָלען פון שלעכטע כאראקטערס, ווייל זיי האָבען זיך ניט געוואָלט „אייניריסען מיט'ן פובליקום", ווי זיי פלעגען זיך געווייניליך אויסדריקען. און די קאליקעס, די הילצער־נע אקטיארען, וועלכע האָבען אויף דער בינע יא פּאָרגעשטעלט אזעלכע

*) א. טעאיראָוו, „די שריפטען פון א רעזשיסער" (רוסיש).

כאראקטערס, האבען געשפילט אזוי שוואך און אזוי שלעכט, אז זיי האבען אפילו ניט פארדינט מען זאל זיי שיסען...

צו די אלע צרות, וועלכע זיינען געווען אומפארמיידלאך ביים אידישען טעאטער אין די ערשטע יארען, איז צוגעקומען נאך איינע גאר א גרויסע צרה — די שרעקליכע ארימקייט אין רעפערטואר. מען האט פארשטאפט די לעכער מיט דעם וואס גאלדפאדען אליין האט אנגערופען „קאלאטובעס" און „דולענישען". מען האט געכאפט די ערגסטע פיעסען פון אנדערע שפראכען, מען האט זיי איבערגענעצעווען און איבערגעשטיקעווען, אויף שנעל צוגעקעלפט צו זיי באקוועם און פאות, אין אייליגיש ארויפגעווארפען אויף זיי קאפאטעס און זשורפיצעס, און — מזכה געווען דערמיט דאס פאלק ישראל...

ארימקייט אין רעפערטואר אין דער צייט ווען עס זיינען שוין פארהאן באדייטענדע ארטיסטישע כחות — דאס איז א אירגניע פון שיקזאל פון איין זייט, און א טראגעדיע פאר די ארטיסטישע כחות פון דער אנדערער זייט. דאס איז פונקט דאס זעלבע ווי נעמען א מענשען, וועלכער האט אין זיך א מאסע ענערגיע און א ים מיט מוט, א מענשען, וועלכער קען איבערקערען וועלטען און שאפען נייע אויף זייער ארט, און — אים אוועקשטעלען ביי אזא ארבייט ווי ציען פארסטריגעס, אדער אים געבען קנאקען ניסלאך...

אזא זאך מאכט דעם סענסיטיוועם בינע-קינסטלער בייז, און אמאל פארטעמפט דאס אים אזוי, אז עס איז אים שוין שפעטער שווער זיך אליין צו געפינען. און אזוי ווי דוד קעסלער האט, אדאנק זיין שטורעמדיגען טעמפעראמענט, די דאזיגע דערשיינונג מער געפילט ווי פארשטאנען, האט דאס אים צייטענווייז געמאכט אי בייז, אי טעמפ.

נאך ביז היינטיגען טאג האט מען ביי אונז ניט געמאכט קיין פארזוך זיך פאנאנדערצוקלייבען אין דער פסיכאלאגישער זייט פון דער טראגעדיע, וואס דוד קעסלער האט אלס קינסטלער איבערגעלעבט ביים אידישען טעאטער, וועו דער מאנגל אין בעסערע פיעסען איז

געווען אזוי גרויס, אז מען האָט ניט געהאט די מעגלעכקייט צו שאפען דאָס וואָס מען האָט געקאָנט. און ווען די אומשטענדען פון אונזער גייסטיג לעבען וואָלטען געווען אנדערע, און ווען די ערשטע גרויסע קינסטלער פון אונזער בינע וואָלטען געווען געהאט מער אינטעליגענץ, מער וויסען און מער קולטור, און זיי וואָלטען, פונקט ווי ביי לייטען, געשריבען ערינערונגען, דערציילענדיג ניט נאָר די עקאָנאָמישע, נאָר אויך די גייסטיגע לוידען, וואָס זיי האָבען אריבערגעטראָגען אויף דער בינע, וואָלטען מיר איצט וועגען קעסלער'ס איבערלעבונגען אלס שוישפילער און אויך וועגען די איבערלעבונגען פון די אנדערע גרויסע קינסטלער אונזערע, זיכער געווינען א סך מער ווי מיר ווייסען. און ווען מען ווייסט מער וועגען א קינסטלער, פארשטייט מען אים מער.

אין א בריף, וואס דער גרויסער רוסישער שוישפילער מיכאילא שטשעפקין האָט אין יאָר 1842 צוגעשיקט צו גאָגאָל'ן, האָט ער אויך אָנגערירט די פראָגע וואָס א שוישפילער פילט ווען ער האָט ניט גענוג גוטע פיעסען צו שפילען, אָדער ווען ער איז פון די פארוואלטער געצוואונגען צו שפילען אין שלעכטע, נאָר־ישע פיעסען. אין יענעם בריף צו גאָגאָל'ן שרייבט שטשעפקין אזוי:

„די נשמה פאָדערט טעטיגקייט, ווייל דער רעפערטואר האָט זיך אויף א האָר ניט געביטען און עס איז געבליבען אלץ דאָס זעלבע פאסקודסטווע און פאסקודסטווע, און דערמיט דארף איך אויף דער עלטער אינשטילען מיין דראמאטישען דורשט. איר ווייסט, דאָס איז אזא אָפקומעניש, וואָס מען קען נאָר מיט קיין ווערטער ניט איבערגעבען. אונז, דאָס הייסט די רוסישע ארטיסטען, האָט מען געגעבען אלץ, געלד, רעכט, פענסיעס, מען האָט אונז אָבער ניט געגעבען די פרייהייט צו שאפען אזוי ווי מיר ווילען, און איבער דעם איז אויסגעקומען אזוי, אז אנשטאָט קינסטלער זיינען מיר געוואָרען טאָג־גע־דונגענע הארפאשניקעס. ניין, נאָך ערגער: א הארפאשניק איז פריי אויסצוקלייבען פאר זיך וועלכע ארבייט ער ווייל, דער ארטיסט

אָבער — ער מוז שפּילען אליין, וואָס די קלוגע פּאַרוואַלטער הייסען אים".

און מיט זעקס יאָר שפּעטער — אין 1848 — האָט שטשעפּקין אין א בריף צו זיין זון, ווידער אָנגעריכט די זעלבע פּראָגע און ווידער אויסגעדריקט דעם זעלבען וויטאָג נאָך שארפער. ער האָט געשריבען:

„מיין ארבייט אלס ארטיסט איז מיר געווארען אזוי שווער, אז איך קען זי מער ניט אריבערטראָגען. זי איז מיר אינפאַך געווארען נמאס, וויל אנשטאָט א קינסטלער האָט מען פון מיר געמאכט א שווערען ארבייטער; דער רעפּערטואר איז אן עקלדיגער, ניטאָ אָן וואָס זיך אָנצושפּאַרען מיט דער נשמה און אָפּרוען גייסטיג, און איבער דעם איז דער זכרון ביי מיר געווארען פּאַרטעמפּט, די פּאַנטאַזיע אָפּגעקילט, עם פעלען קלאָנגען, עם לייגט זיך ניט די צונג. אָט די אלע זאכען פירען מיך צו גרונט, פּארניכטען מיך אינגאַנצען — און דו זעסט ניט אין קיין זאַך קיין ביסל פּרייד, דו געפּינסט ניט קיין איין ראָל, וואָס זאָל דיר זיין צום הארצען, וואָס זאָל צורודערען מיין אלטקייט. יאָ, איך וואָלט זיך נאָך געקענט א טרייסל טאָן, אָבער דערצו דארף איך האָבען א ראָל, א ראָל. אָן דעם ווער איך פּאַרהארטעווענט ביז עקלדיגקייט און עס איז מיר אזש ניט אנגענעם פּאר זיך אליין, ניט אנגענעם ארויסצוגיין אויף דער בינע פּאר'ן עולם; און דער עולם, טייבלע מיינס, איז גוט און וואוי! צו מיר, זיי זענען ניט, אז אויף דער בינע שטייט פּאר זיי ניט מער דער באַגיסטערטער קינסטלער, וועלכער האָט זיך אינגאַנצען געווידמעט דער קונסט, נאָר א טאָג־נעדונגענער שווערער ארבייטער, וועלכער מאַטערט זיך אָן חשק צו פּארדינען די שכירות, וואָס מען צאָלט אים. ניין, זיי, די צושויער, איז דאָס אלץ איינס! עס קומט ארויס אויף דער בינע א פּארשוין, וואָס טראָגט דעם נאָמען שטשעפּקין, און זיי זיינען באַגייסטערט. שווער אויפ'ן הארצען, שרעקליך שווער! און דו וויסט: עס וואָלט מיר נעווען א סך גרינגער, וועז מען וואָלט מיך דאן אויס־

נעפיפט... טפוי, ווי נאריש איך בין! איך רייד אלץ וועגן קונסט, וועז דאָ איז פון דעם מין אפילו קיין זכר ניטאָ. אלץ שארלאטאניזם און שארלאטאניזם!"*)

אזוי האָט א גרויסער רוסישער שוישפילער אויסגעדריקט זיין צער און צארן דאָרויף, וואָס דער רעפערטואר איז אזא אָרימער, אז „עס איז ניטאָ אָן וואָס זיך אָנצושפאָרן מיט דער נשמה און אָפרוען זיך גייסטיג". די בעסערע קינסטלער פון אונזער אידישער בינע האָבען ניט איין מאל אזא צער און צארן געפילט, און קעסלער איז געווען דער, וואָס האָט דאָס בחוש געפילט מער ווי די אנדערע. ער האָט זיך אָבער ניט איבערגעשריבען וועגן דעם מיט די דראמאטורגן פון זיין צייט, ווי שטשעפקין האָט דאָס געטאָן אין זיין קאָרעספאָנדענץ מיט גאָגאָל'ן. אויך אין ריידען האָבען קעסלער'ן אויסגעפעלט די נוי־טיגע וועלטער דעם צער און צארן אויסצודריקען אויף די „קלוגע פארוואלטער", וועלכע האָבען אים אזוי אָפט געצוואונגען צו שפילען אין בילינע שונד־פיעסען, און וועגן די פארפאסער פון יענעם מין פיעסען האָט ער ניט געקענט ריידען אָן שוים אויף די ליפען, און ער האָט זיך, אויף זיין אייגענעם, פשוט'ען שטייגער, אויסגעדריקט, אז זיי „דענקען מיט'ן . . . מחילה, און שרייבען מיט דער קני".

אזוי האָט זיך קעסלער באצויגען צו יענעם מין „פארפאסער" נאָך אין די ערשטע יארען, וועז דאָס אידישע טעאטער איז געגרינדעט געוואָרען, און אזוי האָט ער זיך אויך באצויגען צו זיי שפעטער, וועז עס זיינען שוין געווען בעסערע דראמאטורגן און מען האָט פון יענעם מין „פארפאסער" נאָך אלץ ניט געקענט פטור ווערען.

*) מ. ס. שטשעפקין „מעמוארען פון אן אקטיאר אין די ציימען פון דער פאנשטשינע" (רוסיש), מיט אן הקדמה און אנמערקונגען פון א. ב. דערמאן, ז. 12-211, מאסקווע, 1928.

3

קעסלערים יוגענט — אין קישינעוו.

וועז קעסלער האָט אָנגעהויבען זיין קאריערע אלס שוישפּילער, איז די אידישע בינע נאָך געווען אין די וויקעלאָך.

דאָס איז געווען אין יענער צייט, וועז די אַסימילירטע און אויך די משכיל'ישע אידישע אינטעליגענץ האָט אויף אידיש טעאַטער גע־קוקט קרום; די לומדים, די פרומע לייט און די וואָשנע נגידים האָבען זיך צו דעם באַצויגען ווי צו א „שטות'ערייי", און אויף די אַקטיאָרען האָבען זיי געקוקט ווי אויף „קאָמעדיאַנשטשיקעס". גע־נאַנגען אין אידישען טעאַטער איז דעמאָלט דאָס פשוט'ע פּאָלק, און געדרייט ארום די אַקטיאָרען האָבען זיך דעמאָלט די רייך־געווארענע גוטמוטיגע פּראָסטאַקעס, ביי וועמען א קערבעל איז א ממזר, — מענשען, וועלכע האָבען ליב זיך אוועקצוועצען מיט א חברה אין א ווינשענק און אויסשרייען אויפ'ן קול, נאָכדעם ווי זיי האָלטען שוין נוייט נאָך ארבע כוסות: „אלעס אויף מיין חשבון!"

יענע לייט, וועלכע זיינען בטבע געניגט צו שפּיל און שפּילעוו־דיגקייט אין לעבען, האָבען זיך אין די ערשטע יאָרען צוגעקלעפּט צום אידישען טעאַטער און אויך צו די קולִיסען פון'ם טעאַטער פונקט ווי בינען צו האָניג; זיי האָבען געפילט א באַזונדער מין ליבשאפט צו די מענשען וואָס „פּארשטעלען זיך", און דער גרעסטער פּארגעניגען זייערער איז געווען — נאָך א פּאָרשטעלונג אוועקפירען יענע מען־שען אין א רעסטאָראַן, אין א שענק און דאָרטען הוליען צוזאַמען מיט זיי „אויף וואָס די וועלט שטייט".

די מאָראל אין יענע קרייזען איז אויך ניט געווען קיין גאָר גע־

הויבענע; ארונטערגעוואָרפען פון זיך אלע עול'ן, האָט מען זיך פלייסיג א כאַפּ געטאָן פאַר די עולם־הזה־'דיגע פאַרגעניגענס.

און דאָס איז געווען ניט קיין קלייַנע צוציאונגס־קראַפט.

„וואָס זאָל מען זיך לייקענען, — האָט דער שוישפּילער, יעקב אַדלער געשריבען אין זיינע מעמואַרען, — איך בין קיין צדיק פריער אויך ניט געווען, נאָר פריער איז דאָס געווען מעשה יונגערמאַן, דאָן און וואָן, אָבער איצט האָט מיך געצויגען יעדע נאַכט צו פארבערענגען ביז'ן פרימאָרגען אין לוסטיגע געזעלשאַפטען, וואו עס שפּאַצירען א סך מאַמזעלען פאַר'ן שיין פון פילע ליכט... עס האָבען זיך פאַרברידערט מיט אונז מענשען מיט א שלעכטען רעפּוטאַציע און די קלייַנע פּאָליציי־בעאמטע, ווי פּריסטאַווס, נאַדזיראַטעלעס, צוזאַמען מיט דעם ביינאַכטיגען פּאַטרול קאָזאַקען. זיי האָבען אָנגענומען קאַפּאָטעס אין אונזער נאַרדעראָב, און מיר אין זייערע שינעלען און מיר זיינען כלומר'שט געווען די נאַטשאַלסטוואָ און אזוי האָבען מיר געהולעט נאָנצע נעכט.

„אין מיין נייער קאַריערע האָב איך נאָך קיין וואונדער ניט דערוויזען, נאָר אין דער קורצער צייט האָב איך שוין בתכלית השלמות אויסגעלערנט די תורה צו קומען יעדען פרימאָרגען אהיים מיט ניט זיכערע טריט, מיט א בארוישטען מוח און צו שלאָפען א גאנצען טאָג ווי אן אומפאַרשעמטער פויליענצער. אין מיין טיר האָבען אָנגעהויבען צו קלאַפּען אומגעבעטענע געסט; איך האָב אָנגעהויבען צו באַקומען ליבעס־בריף... קורץ, מיין אויפּפירונג איז געווען מעשה אס־טיאר.“*)

די דאָזיגע קורצע שילדערונג, וועלכע גיט א קלאָרען באגריף וועגען דעם וואָס ס'האָט אין יענער צייט געהייסען זיך אויפּפירען „מעשה אקטיאָר“, דערקלערט די סיבה פאַר וואָס אזוי פיל יונגע מענשען האָבען זיך גאריסען צו דער בינע און פאַר וואָס יעדער וואָנדערענדיגע

*) ציטירט פון ב. גאָרין'ס „געשיכטע פון אידישען טעאַטער“, באַנד 2, ז. 218 און 219.

טרופע האָט אין יעדער שטאָט און שטעטל צו יעדער צייט געקענט געפינען יונגע מענשען, וועלכע זיינען גרייט צו וועלען אק־טיאָרען.

צווישען יענע יונגע מענשען האָט מען געקענט געפינען א סך אזעלכע, ביי וועמען דאָס פרייע לעבען ארום טעאָטער איז געווען וויכ־טיגער ווי דאָס טעאָטער גופא. א סך פון זיי זיינען טאקע שפעטער פארשוואונדען און פונקט אזוי ווי מען האָט ניט געווואוסט פון וואנען זיי זיינען געקומען, אזוי האָט מען ניט געווואוסט וואוהין זיי זיינען אוועק.

מיט קעסלער'ן אָבער איז דער פאל ניט געווען אזוי. ביי אים איז טעאָטער געווען וויכטיגער ווי דאָס פרייע לעבען ארום טעאָטער. דאָס האָט ער באוויזען אין די אלע יאָרען, וואָס ער איז געווען אויף דער אידישער בינע. און עס איז אפשר ניט בלויז א צופאל, וואָס נאָך דאן, וועז דוד קעסלער איז געווען א קליין איינגעל, האָט ער אָנגעהויבען זיין זעלבסטשטענדיק לעבען ניט נאָר מיט אן ארביט, וואָס זאל אים געבען די מעגלאכקייט צו פארדינען א שטיקל ברויט, נאָר — מיט א ראָל, וואָס איז שפעטער געשאפען געוואָרען פון אברהם גאָלד־פאדען פאר דער אידישער בינע און וועלכע איז נאָך ביז היינטיגען טאָג געבליבען אין אונזער רעפערטואר — די ראָל פון „האָצמאָך"...

געבוירען געוואָרען איז דוד קעסלער אין קישינעוו, אינ'ם יאָר 1860. זיין פאָטער, ישראל יצחק דער שענקער, איז געווען זייער א פרומער און זייער א בייזער איד און דערצו נאָך א מטופל מיט קינ־דער, אויסן קלענער פונ'ם אנדערען. איז דער דלות אין שטוב געווען זייער גרויס און מען האָט זיך שטענדיג געדארפט דרייען דעם קאָפּ איבער א גראָשען. די מוטער — שרה די לאנגע, האָט מען זי גע־רופען, — איז געווען זייער א גוטמוטיגע און זייער א גוט־האַרציגע אידענע. זי האָט דוד'לען זייער ליב געהאַט, כאָטש ער האָט איר ניט אין מאל נענוג פארדרייט די יאָרען מיט זיינע קאָפריזען. זי האָט געוואָלט אז ער זאל אויסוואקסען א למדן, א פרומער איד, ער

זאל קענען ווערען א רב ערגעץ אין א קליין שטעטל. אבער זי האט זיך אזא פארגענגען ניט געקענט פארגינען, ווייל עס האבען אויסגע־פעלט די נויטיגע מיטלען דערצו.

אין די קינדער יארען האט דוד קעסלער געלערענט אין חדר. אבער קיין סך האט ער זיך ניט געקענט אויסלערנען, ווייל חוץ דעם וואס ער האט קיין חשק ניט געהאט צום לערנען און ניט געקענט תופס זיין די „תורה" אזוי שנעל, איז נאך זיין רבי, ווען אלע האבען גערופען „אהרן אומגליק", געווען זייער א בייזער און זייער א

דוד קעסלער'ס מוטער

שטרענגער איד; ער האט די אינגלאך געשלאגען און געקאטעווועט פאר יעדער נארישקייט, פאר יעדער קליניגקייט, און באלד עפעס האט ער געשטעלט אין קונע...

איינמאל האט ער קעסלער'ן אויך געוואלט שטעלען אין קונע פאר עפעס א פארברעכען, וואס ער איז באגאנגען, אדער דערפאר, וואס ער האט ניט געקענט די פרשה חומש פון דער וואך, איז קעסלער געווארען אזוי ווילד, אז עס איז שוין אונמעגליך געווען אים אייני־צוהאלטען; געבענדיג א הילכיגען קוויטש אז די וועגט האבען אוש

געציטערט, האָט ער זיך מיט אלע פינגער פון דער האנט אריינגעקלאַמערט אינ׳ם רבינ׳ס בארד, און צאַפלענדיג זיך מיט אלע כוחות, האָט ער זיך אַרויסגעריסען פונ׳ם רבינ׳ס הענט און איז אנטלאָפען און מער איז ער שוין אין חדר ניט געקומען.

דער דאָזיגער עפיזאָד, וואָס ווערט דערציילט אין די ערינערונגען פון לאַנק, איז געווען דער סוף פון דוד קעסלער׳ס לערנען אין חדר. „אהרן אומגליק׳ס" אופן פון „איינפלאַנצען תורה צווישען אידישע קינדער" איז געווען געגנוג, אז דער טעמפעראַמענטפולער איינגעל זאָל וואַרפען אן אומ׳חן אויף אלע מלמדים, און ער האָט שוין מער ניט געוואָלט לערנען ביי זיי.

עסען ביים טאַטען ברויט אומזיסט האָט ער ניט געוואָלט, א ניי־גונג צו זיין א „זעלבסטשטענדיגער מענש" האָט ער שוין דאָן געהאַט, האָט ער זיך אָנגעהויבען אַרומשלעפען מיט א קעסטעל צעלניק איבער די גאַסען פון קישינעוו, און אין דעם קעסטעל האָט מען געקענט געפינען אלץ, וואָס א מויל קען נאָר אויסרעידען — קעמעלאך, בערשטעלאך, האָרנאָדלען, שפילקעס, מעסערלאַך, שערעלאך און נאָך פארשידענערליי זאכען. פונקט ווי „האָצמאַך" האָט ער צו זיינע קונים געקענט זאָגען:

„קלייבט אייך פאַר מיידעלאך, שפילקעלאך, נעדעלאַך,
קלייבט אייך אויס וואָס אייך געפעלט!
זייפעלאַך, שוועמעלאַך, בערשטעלאַך, קעמעלאַך,
מאַנדעל־אויל איינס אין דער וועלט!"

עס איז געווען אין יענער צייט, וואָס קעסלער איז געקרוינט געווארען מיט׳ן נאָמען „דוד׳ל קאָבזע". און אויף דעם גרונט קען געמאַכט ווערען די השערה, אז אַרומטראָגענדיג דאָס קעסטעל סחורה אין בער די גאַסען און געסלאך פון קישינעוו, האָט קעסלער צוגעצויגען קונים דערמיט וואָס ער האָט ניט נאָר אויסגעשריען די נעמען פון די אַרטיקלען וואָס ער האָט געהאַט צו פארקויפען, נאָר אויך א ו י ס ג ע־

זונגען. און עס קען זייער זיין, אז „קאָבזע" איז גלאט א פאר־גרייזונג פון דעם אוקראינישען „קאָבזאר", וועלכער פלעגט ארומגיין פון דאָרף צו דאָרף און אויף א לירע אויסשפּילען די מעלאָדיע פון די לידער, וואָס ער האָט געזונגען.*)

די פּרנסה פון ארומטראָגען א קעסטעלע צעלניק איבער די גאַסען פון קישינעוו, איז אָבער קעסלער'ן, קענטיג, קיינמאָל ניט געווען צום הארצען.

שוין דאן האָט ער געפילט, אז עפעס האָט אין אים „געבור־טשעט", ווי ער האָט זיך ניט איין מאָל אויסגעדריקט, ריידענדיג וועגען דעם וואונש, וואָס ער האָט געהאט נאָך אין די גאָר ערשטע יאָרען צו ווערען אן אקטיאָר.

דער איינציגער פּראָגעניגען, וואָס ער האָט געפונען אין זיין באַ־שעפטיגונג, איז געווען דאָס, וואס ער איז א פרייער מענש, וואָס ער שפּאנט זיך ארום איבער די גאַסען און זעט אלע מאָל עפעס אנדערש, וואָס מאכט אן איינדרוק אויף אים.

מיט זיין מערקווירדיגער פיאיגקייט צו באמערקען זאכען און אָנכאַפּען דעם תוך פון זיי, האָט ער שטענדיג ארומגעשפּאנט איבער די גאַסען פון מיט איינדרוקען, וועלכע האָבען אין אים „געבור־טשעט" און וועלכע האָבען אלין געזוכט א וועג זיך אויסצודריקען. געפונען זייער אויסדרוק האָבען זיי אין דעם וואָס קעסלער האָט אין דער היים נאָכגעמאכט פּארשידענע האוואיעס פון פּארשידענע מענשען. שיינע שטריכען פון גוטע מענשען האָט ער ארויסגעבראכט שיין און אידעל, און שלעכטע שטריכען פון פּאַרדאָרבענע מענשען האָט ער מיט גאָל איבערגעקרימט און דערביי האָט ער געקענט מאכען אזא באמערקונג:

— אז ע'הרג'ט זאָלען זיי ווערען!

דאָס דאָזיגע ווערטעל איז מיט יאָרען שפּעטער געווארען עפעס

*) „קאָבזא" איז אזא אינסטרומענט, אין דעריבער רופט מען „קאָבזאר" דעם, וואָס שפּילט אויף א „קאָבזע".

ווי זיינם אן אייגענם; ער האָט אָן דעם ממש ניט געקענט אויס־קומען, און אלע מאל, וועו ס'איז אים ניט געפעלען געווארען א שווי־שפּילער אויף דער בינע, האָט ער געמוזט געבען א קריץ מיט די ציין און בייז ארויסברומען:

— אז ג'הרג'עט זאלען זיי ווערען!

האָט זיך קעסלער ארומגעטראָגען מיט'ן קעסטעל צעלניק, און אין קישינעוו האָט מען אים שוין געקענט ווי א בייזען שילינגער. די מאלדאוואנישע בויאנעס, וועלכע האָבען געהאט א טבע זיך צו טשעפען צו א אידען אין גאס, האָבען פאר אים מורא געהאט.

צו דעם צונאמען „דוד'ל קאבזע" האָט מען אין יענער צייט קעסלער'ן געקרוינט מיט נאך א צונאמען: „דוד'ל מישאק". דעם לעצטען צונאמען האָט מען אים געגעבען דערפאר וואס ער פלעגט גיין הערען די רעדעס פון די מיסיאנערען, וועלכע האָבען געפרואווט כאפען אידישע נשמות אין דער הויפט־שטאָט פון בעסאראביען. קעס־לער אליין איז אבער גאָר ניט אויסען געווען דערמיט, וואס ער איז געגאנגען הערען די דרשות פון די מיסיאנערישע רעדנער; ער האָט זיך גלאט אינטערעסירט מיט מענשען, וועלכע טרעטען ארוים פאר אן עולם און ריידען. און פונקט אזוי ווי ער האָט זיך צוגעהערט מיט אינטערעס צו א מיסיאנער, וועלכער האָט גערעדט וועגען כריסטום'ן, אזוי האָט ער זיך אויך צוגעהערט מיט אינטערעס צו די מגידים און בעל־דרשנ'ס אין די שולען.

פאר אים איז ניט געווען וויכטיג ו ו א ס זיי ריידען, נאר ווי א ז ו י זיי ריידען. אין דעם עפענטלאכען ארויסטריט פאר אן עולם מיט מענשען האָט ער געזען דעם ספעקטאקל, וואס האָט אים אזוי שטארק געריצט.

אין די פרומע קרייזען האָט מען אבער געקוקט קרום אויף א בחור'ל, וואס גייט הערען די דרשות פון מיסיאנערען, און דערפאר האָט מען קעסלער'ן געגעבען דעם צונאמען „דוד'ל מישאק" —

אן אנצוהערעניש דאַרויף, אז ער איז פון די חברה, וואָס קענען נאָך איבערקערען דעם זאק...

וועז קעסלער איז אלט געוואָרען זעכצען יאָר — דאָס זיבעצעטע, האָט ער אויפגענעבען דאָס ארומשלעפען זיך איבער די גאסען מיט א קעסטל צעלניק און איז געוואָרען א „קומי" (א משרת) אין א קראָם פון פרויען־קלייד ער.

ער איז אבער ניט געווען צופרידען מיט דער פרנסה. ער האָט אלץ געזוכט „עפעס אנדערש", וואָס זאל אים ארויפפירען אויף א וועג.

די מענלאכקייטען אבער אין אזא שטאָט ווי קישינעוו אין יענער צייט זיינען געווען זייער באגרעניצטע, אויך די אומשטענדען, אין וועלכע דוד קעסלער האָט דאן געלעבט, זיינען געווען ניט זייער קיין נעראָטענע. איז אזוי אוועק א יאָר נאָך א יאָר און קעסלער האָט אלץ ניט געפונען דאָס „עפעס אנדערש", וואָס ער האָט געזוכט.

און דאָ איז גאָר פלוצלונג אנגעקומען די צייט פונ'ם פריזיוו און ס'איז געווען א געפאָר, אז מען וועט קעסלער'ן נאָך צונעמען פאר א סאלדאט.

זיין מוטער האָט איינגעלגט די וועלט, ניט געוואָלט, אז איר דוד'ל זאל אריינפאלען אין „גוי'עשע הענט", האָט זי אים אנגעהויבען בעטען, אז ער זאל זיך מאכען א חסרון. קיין חסרון האָט אבער קעסלער זיך ניט געוואָלט מאכען, און דאן האָט ער זיך אנגעהויבען „אפציען".

פאר אים איז דאָס געווען ניט קיין גרינגע זאך. אליין א געזונטער, אייזערנער יונג, דער אמת'ער טיפ פון א פארפראוועטען בעסאראביער אידען, האָט ער ניט ווייניג געהאלטען פון דער אכילה און ליב געהאט דאָס גוטע ביסעל ווין מיט דעם געשמאקען שטיקעל „בריגדזי". ער האָט אבער דאָך קיין חשק ניט געהאט צו ווערען א סאלדאט אין דער ארמיי פונקט דאן, וועז עפעס „בורטשעט" אין אים און ער ווייסט אליין ניט וואָס. האָט ער געפאלגט די מאמע'ן, און דער סוף איז געווען, — מען האָט אים געגעבען א רויטען בילעט און ער האָט געדארפט שטיין צום פריזיוו דריי מאל.

יענע צייט איז פון קעסלער'ן אליין, אפנים, באטראכט געוואָרען אלס זייער א וויכטיגער מאָמענט אין זיין לעבען, און ער האָט דעם רויטען בילעט געהאלטען ביי זיך אלע יאָרען און אים אָפּגעהיט ווי זייער א וויכטיגען דאָקומענט.

איבער דעם מאַנגעל אין פינקטליכע ביאָגראַפישע מאטעריאלען איז שוועך פעסטצושטעלען, וועג ס'האָט פאר קעסלער'ן אליין אָנגעהויבען ווערען קלאָר, אז ער דארף ווערען א שוישפילער, און ווי אזוי ער איז צו דעם דאָזיגען באשלוס געקומען.

וועגען דעם געפינען מיר אן אָנדייטונג אין די ערינערונגען פון אב. קאהאן. ער דערציילט:

„בשעת אין רוסלאַנד איז נאָך געווען ערלויבט צו שפילען אויף אידיש, איז ער (אבא שיינגאָלד) דאָרטען געווען דער וויכטיגסטער „סטאר" אין ערנסטע דראמאטישע רעלען. דוד קעסלער האָט אמאל (מיט יאָרען שפעטער) מיר דערציילט, ווי שיין און איינדרוקספול דיזער שיינגאָלד איז געווען, וועג ער, קעסלער, האָט אים געזען אין קישינעוו, ווי וואָשנע ער פלעגט אויסזען — אין א פעלערינע מיט א הויכען קאָפּעלוש — און ווי דער רוסיש־אידישער טעאטער־עולם האָט אים געליבט. קעסלער איז דאן באַצויבערט געוואָרען פון שיינגאָלד'ס שפילען און פון זיין פעלערינע; און דאָס איז געווען די אורזאכע פאר וואָס ער, קעסלער, האָט זיך אריינגענומען אין קאָפּ, אז ער מוז ווערען אן אקטיאָר".*

עס קען זיין, אז קעסלער אליין האָט זיך ניט געקענט פאַנאַנדערקלייבען אין זיינע אייגענע טיפערע געפילען, און עס איז דאריבער ביי אים אויסגעקומען, אז ער האָט זיך אריינגענומען אין קאָפּ אריין צו ווערען אן אקטיאָר אין דעם מאָמענט וועג ער איז באַצויבערט געוואָרען פון אבא שיינגאָלד'ס שפילען און פון זיין פעלערינע. זיכער איז, אז דער באשלוס צו ווערען אן אקטיאָר איז ביי אים ניט געקומען

*) אב. קאהאן, „בלעטער פון מיין לעבען", ניו יארק, 1926, צווייטער באנד, ז. 397.

פּלוצלונג, אז די שטרעבונג צו דער בינע האָט אים פּריער אויך ניט געלאָזט רוען.

געהערט וועגען אידישען טעאַטער האָט קעסלער געווּיס נאָך פּריער. בעסאַראַביען, וועלכע איז דאַן געווען א טייל פון רוסלאַנד, איז ניט ווייט פון רומעניען, וואו אברהם גאָלדפאַדען האָט געגרינדעט דאָס אידישע טעאַטער, אינ'ם יאָר 77-1876. די פּאַדריאַטשיקעס, די ערשטע באַגייסטערטע פּאַטריאָטען פון אידיש טעאַטער, פּלעגען אין יאָר 1877 גאַנץ אָפּט קומען פון רומעניען קיין קישינעוו און דאָרטען האָבען זיי דערציילט נסים ונפלאות וועגען גאָלדפאַדעני'ס טרופּע און דער עיקר וועגען מאָגולעסקא'ן, וועלכער האָט בייַ זיי שטאַרק אויסגענומען מיט זיינע קופּלעטען. אין די קישינעווער רעסטאָראַנען און ווייַנשענקלאַך האָט מען דאַן א סך גערעדט וועגען דעם נייַ־געגרינדעטען אידישען טעאַטער און אויך וועגען די אַקטיאָרען; בייַ א גלעזעל ווייַן האָט מען געזונגען די לידלאַך פון אידישען טעאַטער, און קעסלער, וועלכער איז אויך געווען אַן אריינגייער אין די קישינעווער רעסטאָראַנען, האָט געהערט די אַלע געשיכטעס און די אַלע לידלאַך און זיי זיינען אים שטאַרק אריין אין זינען.

די ערשטע אידישע טעאַטער־פאָרשטעלונג, וואס דוד קעסלער האָט געזען אין קישינעוו, איז געווען אברהם גאָלדפאַדען'ס „שולמית". די פאָרשטעלונג האָט אויף אים געמאַכט א שטאַרקען אייַנדרוק; באַזונדערס איז אים געפעלען געוואָרען דאָס שפּילען פון אבא שיינגאָלד אין דער ראָל פון אבישלום.

פון דאַן אָן האָט קעסלער שוין אָנגעהויבען איבערליגן אין טעאַטער, און ניט נאָר אין טעאַטער נאָר אויך הינטער די קולִיסען, וואו ער האָט אַרויסגעקוקט אויף דער געלעגנהייט, אז מען זאָל זיך מיט אים שאָפען און ער זאָל האָבען די מעגלאַכקייט עפּעס צו טאָן פאַר די מענשען, וועלכע באַווייזען אַזעלכע וואונדער אויף דער בינע.

די באַקאַנטשאַפט מיט דעם לעבען הינטער די קולִיסען האָט קעסלער'ן ניט ענטוישט, ווי עס וואָלט אפשר געווען דער פאַל מיט

אן אנדערען, וועלכער באַקומט מיט אמאל א שוואַכקייט צו טעא־
טער. די אילוזיע, וואָס איז ביי אים געשאפען געוואָרען אין דעם
מאָמענט, וועו ער האָט דאָס ערשטע מאל דערזען א פאַרשטעלונג,
איז ביי אים ניט צושטערט געוואָרען. און דאָס איז געווען דערפאר,
וואָס הינטער די קולִיסען האָט ער געזוכט דעם סוד פון דעם וואונ־
דער, וואָס וועלט געוויזען אויף דער בינע.

ער האָט געוואָלט זען ו ו י א ז ו י דער וואונדער וועלט צו־
געגרייט, ו ו י א ז ו י ער וועלט געבוירען.

אפילו די וואָכערינע צוגרייטונגען פון דעם וואונדער זיינען ביי
אים אויך געווען א וואונדער. ער האָט אָנגעקוואָלען פון דעם, וואָס
מען קען נעמען קלעצער און זיי באַדעקען מיט רעדנעס אזוי קונציג.
אז זיי זאלען פון דער וועיטענס אויסזען ווי בערג; עס איז אים
געפעלען וואָס מען קען מאַכען א הימעל, א זון, א לבנה און אלע
אין דער וועלט. עס האָט אים אינטערעסירט דער פ ר א צ ע ס
פונ׳ם שאפען; עס האָט אים געריצט ניט נאָר דער טעאטער, נאָר
אויך דאָס טעאטראלישע.

געהאפט האָט קעסלער, אז ער וועט אין אבא שיינגאָלד׳ס טרופע
קריגען א געלעגנהייט ארויסצוגיין אמאל אויף דער בינע, כאָטש אלס
א סטאטיסט. ער איז געווען זיכער, אז דאָס אליין וועט אים אוועק־
שטעלען העכער פון די אלע אנדערע מענשען, מיט וועלכע ער טרעפט
זיך אין גאַס און אין דער היים; ער האָט געפילט, אז דאָס וואָלט
אים געמאכט גליקליך. אבער ער האָט ביי שיינגאָלד׳ן אזא געלעגנ־
הייט ניט געקראָגען, ווייל מען האָט זיך אויף אים כמעט ניט אומ־
געקוקט.

דאָס שפילען פון אבא שיינגאָלד׳ס טרופע אין קישינעוו איז פאר
קעסלער׳ס שטרעבען צו דער בינע געווען די ריזיג גרויסע שיף, וועל־
כע צושטורעמט די כוואליעס, שניידענדיג דעם ים, וועלכער איז קיינ־
מאל ניט אינגאנצען רואיג. קעסלער האָט שוין מער ניט געקענט
אויפגעבען דעם טרוים צו ווערען אן אקטיאר, און נאָכדעם ווי די

טרופע איז אוועקגעפאָרען, האָט ער צונויפגענומען א חברה אינג־לאך און מיידלאך און אָננעהויבען שפילען טעאטער.

דעם אָנהויב גלייך געמאכט, ניט נאָר אלס שוישפילער, נאָר אויך אלס רעזשיסער.

און דאָס איז געווען זייער כאראקטעריסטיש פאר דער אידישער בינע אין יענער צייט: נאָך איידער איינער האָט אליין עפעס גע־קענט, האָט ער שוין געלערנט אנדערע...

געשפילט האָט קעסלער דאן מיט זיין „טרופע" פון איננלאך און מיידלאך ערגעץ אין א שטאל. ער האָט די שטאל אליין אוים־גערייניגט, אליין אוועקגעשטעלט דאָרט לאנגע בענק, אליין צונויפ־גענאגלט א בינע, און „געשפילט טעאטער".

דערציילט מען, אז די בחורים און די מיידלאך, וועלכע האָבען אין יענער צייט אין שטאל געשפילט מיט קעסלער'ן, האָבען פון אים נעהאט אויסצושטיין זייער א סך צרות, ווייל ער איז געווען זייער א שטרענגער און עס איז געווען זייער שווער יוצא צו זיין פאר אים.

וואָס מען האָט ניט געטאָן, ווי אזוי מען האָט ניט געשפילט, — קעסלער'ן איז דאָס ניט געפעלען געווארען.

קעסלער'ס עלטערען זיינען ניט געווען צופרידען פון דעם, וואס דער זון האָט זיך פלוצלונג ארייננעגנומען א „מאנאָליע" אין קאָפ אריין צו ווערען אן אקטיאָר. זיי האָבען ניט געוואלט ליידען, וואָס ער גיט זיך אָפ מיט אזעלכע נארישקייטען, און זיין פאָטער, דער שטרענגער איד, האָט אים ניט איינמאל געסטראָשעט, אז אויב ער וועט זיך ניט ארויסשלאָגען פונ'ם קאָפ דעם „קאָמעדיאנטשיק", וועט ער אים ברעכען די ביינער.

קעסלער האָט זיך אָבער דערפאר ניט איבערגעשראָקען, און ער האָט אלץ געשפילט טעאטער אין שטאל און אלץ נעטרוימט וועגען א מעגלאכקייט צו ווערען אן „אמת'ער אקטיאר".

און ענדליך האָט זיך אוא געלעגנהייט געוויזען.

דאָס איז געווען אין אָנפאַנג פון יאר 1881. עטלאכע קישי־נעווער יונגעלייט און מיידלאך האָבען זיך צונויפגענומען און בא־שלאָסען צו שפּילען טעאַטער אויף אידיש. אין דער גרופּע איז אויך געווען דוד קעסלער. באלד איז אויך צוגעצויגען געוואדען ליוב נאדאלסקי, מיט וועמען קעסלער איז געווען באקאנט נאָך פון פריער.

אינטערעסאַנט איז, וואָס אין דער גרופּע זיינען געווען צוויי יונגע אידישע סטודענטען, וועלכע האָבען זיך געריסען צו ווערען אידישע אַקטיאָרען. זיי זיינען אָבער שפּעטער פון דער גרופּע ארוים, ווייל זייערע עלטערען האָבען זיי אין דעם געשטערט. אין דער זעל־בער גרופּע איז אויך געווען א פּאַרהייראַט פּאָר פּאלק און זיי האָבען זיך אויך שפּעטער צוריקגעצויגען.

דער לייטענדער גייסט פון דער אמאטאָרען־טרופּע איז געווען איינער א מ. גלעזער, א אינטעליגענטער יונגערמאן, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען א דאָקטאָר אין פּאַריז. גלעזער האָט געהאט אַמביציעס צו ווערען א דראַמאטורג, האָט ער אָנגעשריבען א פּיעסע, „מעכטשע דער שדכן", און אין דער פּיעסע האָט דוד קעסלער געמאכט זיין ערשטען אויפטריט אויף א „לייטישער" בינע. ער האָט געשפּילט די ראָל פון דעם לייבהאָבער און לייב נאדאלסקי — די ראָל פון דעם שדכן, די הויפּט ראָל.

געשפּילט האָט מען אין „מאזערס זאל", וואו די קישינעווער אידען פלעגען פּראָווען חתונות און גלאט שמחות. צו דער ערשטער פּאָרשטעלונג איז געקומען א שרייבער פון דער צייטונג „בעסאַראַבסקי וויעדאָמאָסטי", און מיט עטלאכע טעג שפּעטער איז אין דער צייטונג געווען אָפּגעדרוקט אן ארטיקל וועגען דער אידישער פּאָרשטעלונג.

א דאנק דעם האָט מען זיך אין אַנדערע שטעט אויך דערוואוסט וועגען דער אמאטאָרען־טרופּע אין קישינעוו, און אין עטלאכע וואָכען ארום איז געקומען א יונגערמאן, א לערער פון דער שטאָט דו־

באָסארי, מיט א פּאַרשלאָג, אז מען זאָל פּאַרען קיין דובאָסאַרי שפּילען דיזעלבע פּיעסע, „מעכטשע דער שרכן".

האָט קעסלער באלד אויפגענעבען די שטעלע אין דעם קלויבער־געשעפט און איז אוועקגעפאָרען קיין דובאָסאַרי. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן לייב נאדאָלסקי, וועלכער איז אין יענער צייט אויך געוען א „קומי" אין א קלויבער־געשעפט.

אין דובאָסאַרי איז געוועז א קלוב פּאַר געזעלשאפטלאכע אונטערהאלטונגען. דאָרטען, אינ'ם קלוב, האָט די אמאטאָרען־טרופּע געשפּילט א שטיקעל צייט דריי מאָל א וואָך. און דאָס אינטערעסאנטע דערביי איז וואָס די גרעסטע „חסידים" פון די אידישע פּאַרטשטעלונגען זיינען געווען רוסישע אפיצערען. זיי האָבען גאָר אָנגענומען אי פון דעם שפּילען אין אלגעמיין, אי פון די אקטיאָרען באזונדערס.

אָפּגעשפּילט אין דובאָסארי עטלאכע וואָכען, האָט מען שוין דערטען לענגער ניט געקענט בלייבען און מען איז געקומען צוריק קיין קישינעוו. און דאָן האָט זיך פּאַר קעסלער'ן אָנגעהויבען א טראָגעדיע. אינ'ם קלויבער־געשעפט האָט מען אים שוין מער ניט געוואָלט אריינגעמען. אהיים האָט אים דער פּאָטער ניט אריינגעלאָזען, ווייל וואָס דאַרף ער האָבען א זון א „קאָמדיאַנטשיק"? גאָנצע טעג פלעגט ער אַרומגיין א הונגעריגער, און שפּעט ביינאכט, וועו דער שטרענגער טאָטע איז שוין געשמאק געשלאָפען, איז דוד קעסלער שטילערהייט צוגענאַנגען צום הויז און נאָך שטילער א קלאַפּ געטאָן אין פענסטער. דאָרטען פלעגט די גוטע מאמע וואַרטען אויף אים. אזוי שנעל ווי זי האָט דערהערט דעם קלאַפּ אין פענסטער, האָט זי געעפענט די טיר פּאַר איר זון.

אזוי פלעגט דוד קעסלער איבערשלאָפען די נאכט אין דער היים, און ווי ס'האָט נאָר אָנגעהויבען זשאריען אויף טאָג, ווי ס'האָט נאָר אָנגעהויבען ווערען בלוי אין די פענסטער, איז ער שטילערהייט אוועק, דער בייזע טאָטע זאָל אים ניט זען.

ווידער זוכען א שטעלע אין א קליידער־געשעפט האָט קעסלער ניט געוואָלט. ער האָט ביי זיך פעסט אָפגעמאכט, אז ער מוז ווערען א פּראָפעסיאָנעלער אקטיאר און ניט „עפעס אנדערש".

פונקט אין יענער צייט איז קיין קישינעוו געקומען א פּראָפעסיאָנעלע אידישע טרופּע, איז קעסלער אוועק צום דירעקטאָר און געבעטען, אז ער זאָל אים געבען א געלעגנהייט אויפצוטרעטען אין א ראָל. דער דירעקטאָר איז שוין אודאי געווען געוואוינט צו „לצים", וועלכע רייסען זיך צו דער בינע, האָט ער געדענקט, אז קעסלער מוז אודאי אויך זיין אזא לץ און ס'האָט זיך אים פּאַרגלוסט צו האָבען אביסעל שפּאָס מיט אים. האָט ער אים געהייסען ווייזען וואָס ער קען, און ווען קעסלער האָט געגומען אָפּשפּילען די ראָל פונ'ם ליבהאָבער פון דער פּיעסע „מעכטשע דער שרכן", האָט איינער פון דער טרופּע אים דערלאַנגט א זעץ איבער'ן קאָפּ....

דאָס איז געווען גלאַט אזוי זיך, א מין חוזק איבער א „יאָלד". אָבער אויף קעסלער'ן האָט דאָס שטאַרק געווירקט און ער האָט אביסעל פּארלוירען דעם מוט. אָבער אויף מאָרגען איז ער ווידער גענומען ווייזען וואָס ער קען, און ווען דער זעלבער חברה־מאָן פון דער טרופּע איז ווידער צוגעגאַנגען צו אים, האָט ער אים אָנגענאפּט פאר'ן קאָרק און געזאָגט:

— הער זיך איין, יונגערמאַן, אויב דו וועסט זיך דערוועגען אויפהייבען א האַנט אויף מיר, זעץ איך דיר אוים די ציין!...

דער חברה־מאָן האָט זיך דערשראָקען, אָבער דער דירעקטאָר האָט אויך מורא געקראָגען, און קעסלער איז אין דער טרופּע ניט אריין.

אין יענער צייט האָט דער „איספּאָלניטעלני קאָמיטעט" פון דער רעוואָלוציאָנערער אָרגאַניזאציע „נאַראָדנאיא וואָליא" דורכגעפירט דעם אטענטאט אויף אלעקסאַנדער דעם צווייטען (1טען מערץ, 1881), און מען האָט אויף א צייט פּארבאָטען צו שפּילען טעאטער אין רוסלאנד.

קעסלער האָט דאן שרעקלאך געליטען, ווייל ער האָט זיך צו קיין זאך ניט געקענט נעמען. די פראָפעסיאָנעלע אידישע טרופעס, וועלכע זיינען ארומנעפאָרען איבער בעסאַראַביען און אוקראינע האָבען ליק־ווידירט זייער טעטיגקייט. ערשט אין אָנפאנג פון 1882 איז יודעל נאָלדפאדען, א ברודער פון אברהם נאָלדפאדען, געקומען קיין קי־שינעוו צונויפשטעלען א טרופע. און אזוי ווי ער האָט פון דער צייטונג „בעסאַראַבסקי וויעדאָמאָסטי" שוין נעהאט געוואוסט וועגען דער ערשטער אמאטארען־פארשטעלונג אין דער בעסאראבישער הויפט־שטאָט, האָט ער קעסלער'ן ארריינגענומען אין זיין טרופע.

דער פלאן איז געווען ארומצופאָרען איבער פארשידענע אידישע שטעט און שטעטלאך און שפילען אברהם נאָלדפאדען'ס פיעסען. אין דער טרופע זיינען — אויסער קעסלער'ן — געווען: לייב נא־דאָלסקי, סאָניע קאָז (שפעטער מאדאם נאדאלסקי), דזשעני ראָזס (קעסלער'ס ערשטע ווייב) און אנדערע.

צוזאמען מיט דער טרופע איז ער אוועקגעפאָרען קיין טיראס־פאָל און דאָרטען האָט ער געמאכט זיין ערשטען אויפטריט אלס פראָ־פעסיאָנעלער אקטיאָר. ער איז אויפגעטראָטען אין דער ראָל פון מאקס, אין „די צוויי קוני לעמעלם".

אין טיראספאָל האָט די טרופע געשפילט א פיר־פינף וואָכען און איז דערנאָך אוועקגעפאָרען קיין בענדער. אין בענדער האָט מען גע־שפילט א צוויי חדשים און אוועקגעפאָרען צוריק קיין טיראספאָל, וואו מען האָט ווידער געשפילט א קורצע צייט, און פון טיראספאָל איז מען אוועקגעפאָרען קיין אנטשיקראק, וואו די טרופע האָט זיך אָפגע־ריסען פון יודעל נאָלדאפען און איז איבערגעגאנגען אויף אייגענע קעסט.

אין יענער צייט האָט זיך דער עולם ניט באנוגענט בלויז מיט א פיעסע. צו דער פיעסע האָט מען נאָך געדארפט צוגעבען א „די־ווערטיסמענט", האָט מען געשפילט „קאָלדוניא", „שולמית", „באנקיר־טיראן", „די צוויי קוני־לעמעלם", און נאָך דער פיעסע האָט מען

דערלאַנגט דעם „דיוועדטיסמענט", א מין וואָדעוויל אין איין אקט. איין „דיוועדטיסמענט" האָט געהייסען „פיר פּאָר פּאַרציליענע טעלער" און די אַנדערע האָבען — איין גאָט ווייסט פּאר וואָס — געטראָגען רוסישע נעמען: „ספּיטשקי" און „קאטאר".*)

דאָס איז נאָך געווען אין יענער צייט, ווען אברהם גאָלדפאדען אַליין, פלעגט נאָך א פּאָרשטעלונג ארויסקומען אויף דער בינע, אַנגעטאָן אין א פּראָק, מיט ווייסע הענטשקעס, און דעקלאַמירען די „צען חסידים":

„דאָס זיינען די אידעלאַך, דאָס זיינען זיי דאָ!"

און די צען אקטיאָרען, פּאַרגרימירט אַלע די צען חסידים, האָבען געענטפערט מיט דעם באַקאַנטען ניגון:

„אמת, ווי איך בין אַ איד!"
„אַזוי בלאָנזשען זיי שוין צווי סוזיעס יאָר."

און ווידער מיט א געזאנג:

„אמת, ווי איך בין אַ איד!"

דערנאָך איז דוד קעסלער אַריין אין אַן אַנדער טרופּע. אפשר אין סאבסאי'ס — ווי ס'וועדט אָנגעגעבען אין אייניגע קוואַלען — און אַרומפאָרענדיג איבער פּאַרשידענע שטעט און שטעטלאָך, שפּילענדיג באַדייטענדע ליבהאָבער ראָלען, האָט ער זיך געמאַכט א גרויסען נאָמען, און אַלע האָבען צוגעגעבען, אז ס'שטייט אים פּאָר א גרויסע צוקונפט אויף דער אידישער בינע.**)

---

*) „ספּיטשקי" איז גאָלדפאַדען'ס אויסאַקטער „שוועבעלאָך". די אויבערשע אויסאַקטערס זיינען אויך גאָלדפאַדען'ס.

**) איך געפין דאָ פאר נויטיג אויסצודריקען מיין טיפסטען דאנק דעם שוישפּילער ליוב נאדאָלסקי און דער שוישפּילערין סאַניע נאדאָלסקי, דערפאר וואָס זיי האָבען מיר צוגעשטעלט דעם גרעסטען טייל פון די מאַטעריאלען, וועלכע האָבען א שויכות מיט דוד קעסלער'ס קינדער יאָרען, און אויך מיט די ערשטע יאָרען פון זיין קאַריערע אויף דער אידישער בינע.

עס זיינען אויך געווען די דאמאלסדינע אומשטענדען, וועלכע האָבען ארויסגעהאָלפען אין דעם, אז מען זאָל קעסלער׳ס טאָלאנט באמערקען פון סאמע אנפאנג אָן. די צאָל פון אמת באדייטענדע טאָלאנטען איז אויך דער אידישער ביכע נאָך נעווען זייער קליין; עס האָבען אויסגעפעלט כוחות פאר די מער באדייטענדע ראָלען, און ווען מען האָט געפונען אייגעם, וועלכער האָט בייס שפּילען געקענט א גלאנץ טאָן מיט טאָלאנט און האָט נאָך דערצו געהאט א שטים צום זינגען אויך, האָט מען אים נענעבען נעלענהייטען זיך ארויסצוווייזען.

די ערשטע צייט איז אין קעסלער׳ס שפּילען נעווען א סך פּאָזע, אקטיאָרישער אָנשטעל, טעאטראלישע איבערנעטריבענער פּאטאָס, ווי עס איז נעווען דער שטיינער אין יענער צייט, וועז אקטיאָרען האָבען נעהאלטען פון דעם כלל, אז מען דארף רירען אויף נאטען און נישט אויף שטאלצעם. אבער שוין דאן — ווי עס דערציילען די אלטע שוישפּילער, וועלכע נעדענקען אים פון יענער צייט — האָט זיך שוין אין קעסלער׳ס שפּילען נעמערקט דער אנהויב פון א נייגונג צו א מענשלאכען טאָן און צו נאטירלאכער האלטונג.

איינזאפענדיג אין זיך די טעאטראלע אטמאכפערע פון יענער צייט איז אים שפעטער ניט נעווען אזוי נרינג זיך צו כאפּרייען מיט אמאל פון דער פּאָזע, פון דעם אקטיאָרישען אָנשטעל; דער נייסט פון די „מעשענע שטיוועל", ווי ער האָט אנגערופען די היסטאָרישע אפערעטען פון יענער צייט, — האָט זיך צו אים, אפישר נענען זיין איינעם ווילען — אזוי צונעהלעפּט, אז ער האָט ניט נעקענט פּטור ווערען דערפון מיט אמאל. דערצו נאָך דאָס רויבען דייטשמעריש, וואָס האָט נעפּענטעט די צונג און ארויפנעפירט אויף אן אומנאטירלאכען טאָן. ערשט שפעטער, אין אנהויב פון די נייצייטער יאָרען, ווען עס האָט זיך אנגעהויבען די יעקב נאָרדין־עפּאָכע אין׳ם אידישען טעאטער אין אמעריקע, האָט דוד קעסלער זיך אליין נעפונען, און דאן האָט ער אויפגעלעבט.

„עס איז אַ פּאַרגעניגען!" — פֿלעגט ער זאָגען. — „מען רעדט ווי אַ מענש!"

און ער האָט אַלע מאָל געשטרעבט צו ריידען אויף דער בינע ווי אַ מענש. אפילו נאָך אין די גאָר ערשטע יאָרען, ווען ס'איז געווען אָנגענומען, אז אויף דער בינע דאַרף מען ריידען אויף נאָטען און ניין אויף שטאָלצעם.

* * *

דעם אידישען טעאַטער אין רוסלאַנד האָט זיך אין אָנפאַנג פון די אכטציגער יאָרען געהילפֿן אַ גרויסע צוקונפט; זיינע בויער און שפּאָער זיינען נעווען יונגע, ענערגישע און אמביציעזע מענשען. זיי האָבען פּאַר זיך געהאַט צענדליגער גרעסערע און קלענערע שטעט, וואו זיי האָבען זייער טעטיגקייט געפֿונט פֿארשפּרייטען; אומעטום האָבען זיי צווישען די מאַסען געפונען אַ סך באַגייסטערטע אָנהענגער און אַ דאַנק דעם זיינען די אויסזיכטען אויף אנטוויקלונג געווען גרויס.

אפילו די רוסישע צייטונגען האָבען דעם אידישען טעאַטער געשענקט אַ סך אויפֿמערקזאמקייט און געשריבען וועגען דעם, ווי וועגען א וויכטיגער קולטורעלער ערשיינונג. און ווען אברהם גאָלדפֿאַדען איז מיט זיין טרופּע געווען אין פּעטערבורג, האָט דער טעאַטער־קריטיקער פון דער אַנטיסעמיטישער גרויסער צייטונג „נאָווּאָיע וורעמיא" געשריבען אין אַ מער אָדער ווייניגער סימפּאַטישען טאָן וועגען די פּאַרשטעלונגען.

„די אידישע טרופּע פון הער גאָלדפֿאַדען, — שרייבט דער רעצענזענט — האָט געפונען פּאַר זיך אַ מקום מנוחה אין דעם ניט־גרויסען זאל פון „דער נעוולשאפט פּאַר בילינג דירות". די דאָזיגע טרופּע גיט אירע פּאַרשטעלונגען יעדען טאָג און ציט אַ גאַנץ היבשען און גאַנץ אייגענאַרטיגען עולם. צוויי מאָל האָט זיך מיר איינגעגעבען צו זיין אויף די דאָזיגע ספּעקטאַקלען. ביידע מאָל איז דער זאל געטראַפען אָפּערעטען־פּאַרשטעלונגען און ביידע מאָל איז דער זאל נעווען נעפּאַקט.

„די קליינע סצענע, דער אומבאקאנטער זשארנאל, דער שוואכער ארקעסטער — דאס אלץ מאכט אין אנפאנג א ניט־אנגענעמען אויפרוש, אבער נאכדעם געווואוינט איר זיך ביסלאכוויז צו צו דער דאזיגער סביבה און איר קומט צו דער איבערציגונג, אז די פארשטעלונגען פון דער אידישער טרופע זיינען גאנץ אריגינעל, אז צווישען די אקטיארען געפינען זיך גאנץ טאלאנטפולע מענשען און אז אין אלגעמיין האבען די ספעקטאקלען א סך גענוסמאכט מיט די דייטשע פארשטעלונגען, די זעלביגע דעקלאמאציע, וואס קלינגט אפט מאל אומנאטירלאך און דערזעלביגער שיק ביים דורכפירען די קופלעטען."

אין דעמזעלבען ארטיקל לויבט דער רעצענזענט פישקינד'ן און צוקערמאנ'ן, און ער ענדיגט דערמיט, אז „די אויסשטאטונג איז גאנץ וואן א גאנץ אנשטענדיגע."*)

אויף ווי ווייט דער אינטערעס צו אידיש טעאטער האט דערגרייכט אין יענער צייט אפילו אין אזעלכע קרייזען, וואו מען האט זיך גיכער געקענט ריכטען אויף פאראכטונג און בטול, אדער גאר אויף פאלשטענדיגער איגנארירונג, קען מען זיך פארשטעלען פון דעם וואס א. מ. סואוואריין, דער רעדאקטאר פון דער „נאוואיע וורעמיא", האט געפונען פאר נייטיג צוצושיקען א פערזענלאכען בריף צו דעם אידישען אקטיאר פישקינד, דאנקענדיג אים פאר דעם פארגעניגען, וואס ער האט אים פארשאפט מיט זיין שפילען די ראל פון דער „כשוף מאכערין".**)

---

*) „נאוואיע וורעמיא", נומער 2111, יאר 1882. ציטירט לויט אויסלעזערס־פינקעל'ס „א. גאלדפאדען", מינסק, 1926, ז. 68.

**) דער בריף, פון וועלכען מיר דרוקען דא אין בוך א פאטאגראפישע קאפיע, געפינט זיך נאך ביז היינטיגען טאג ביי דעם אקטיאר פישקינד. דאטירט איז דער בריף דעם 24טען אויגוסט, 1881, און ער לייענט זיך אזוי:

„הער פישקינד, אלס רעדאקטאר פון דער „נאוואיע וורעמיע" מוז איך אייך אויסדריקען מיין דאנק, איר מעגט זיך אנרופען קינסטלער, און דערפאר זעהענדיג אייך אין דער ראל פון דער „כשוף־מאכערין", מוז איך אייך זאגען, אז אין אונזערע טעאטערס זיינען פאראן וויניג אזעלכע קינסטלער. איך דאנק אייך טויזענד מאל פאר דער אויסטייטשונג פון אייער ראל. (אונטערגעשריבען) רעדאקטאר־אראויסגעבער פון „נאוואיע וורעמיא". סואוואריין.

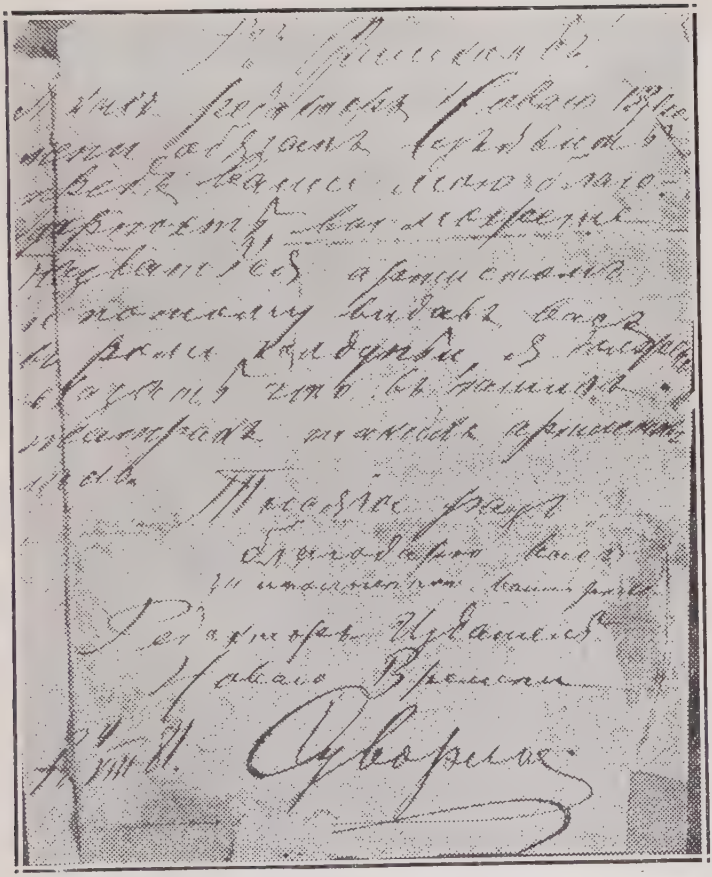

סואוואָרונ׳ס בריף צו פושקינד׳ען.

דער רוסישער טעאטער, וועלכער איז שוין דאן אלט געווען מער ווי צוויי הונדערט יאר, איז אין יענער צייט ניט געווען אָרים אין ארטיסטישע כוחות. אויף דער בינע האבען געשיינט אזעלכע נעמען ווי איוואנאוו־קאזעלסקי, אנדרעי בורלאק און אנדערע; צווישען די עלטערע טעאטראלען האט מען נאך געקענט געפינען אזעלכע, וואס האבען נאך געדענקט דאס געניאלע שפילען פון א שטשעפקין, פון א מאטשאלאוו, און אנדערע גרויסע קינסטלער. די רוסישע טעאטער־רעפערטואר זיינען אין דעם פרט פון שוישפיל קונסט געווען — קען מען זאגען — צובאלעוועט; זיי האבען אויף זייער אייגענער בינע גענוג גרויסע קינסטלער געזען. אבער פונדעסטוועגען האט דאס זיי ניט געשטערט צוצוגיין צו דער אידישער בינע מיט א פאסיגען קריטעריום און ניט ארויסשטעלען דיזעלבע פאדערונגען, וואס מען האט געווייניגלאך צו א טעאטער, וועלכער האט שוין פעסט איינגעפונדעוועט טראדיציעס אונטער זיך.

שרייבענדיג וועגען א פארשטעלונג פון „שמענדריק", וואס גאלד־פאדען'ס טרופע האט געגעבען אין פעטערבורג, זאגט דער רעפערענט פון דער רוסישער צייטונג „נאוואסטי" אזוי:

„שטרענג גערעדט איז פאר אונז אוממעגלאך ניט צו באגריסען דעם פאקט פון אזעלכע פארשטעלונגען. פון שטאנדפונקט פון קונסט האבען די פארשטעלונגען קיין באדייטונג ניט. מיר האבען געזען בארימטע ארטיסטען; וואס־זשע קען געבען א וואנדערענדע ארימע טרופע? אבער דער דאזיגער קריטעריום איז אין דעם פאל ניט ריכטיג. די אידען קענען ניט געבען קיין גוטען טעאטער מיט איין מאל. דער ענין טעאטער איז פאר זיי ניי און באשאפענדיג אים האט גאלדפאדען געדארפט אנהויבען פון סאמע אנפאנג."*)

דער זעלבער שרייבער ווייזט אויך אן אויף דעם פאקט, אז באשאפענדיג דאס אידישע טעאטער, האט גאלדפאדען געדארפט „פטר'ען ניט וויניג מי און ענערגיע צו געפינען מוטיגע און דרייסטע מענשען,

*) אויסלענדער־פינקעל, ז. 66.

וועלכע האבען קיין מורא ניט, אז מען וועט זיי ארויסלייגען אין חרם דערפאר, וואם זיי זיינען געווארען אקטיארען".

עס איז אמת, אז די מערסטע רוסישע טעאטער־קריטיקער פון יענער צייט האבען געקוקט אויפ'ן אידישען טעאטער ניט אזוי ווי אויף קונסט, נאר גיכער ווי אויף א מיטל, וואם באקעמפט דעם פאנאטיזם. אבער ווי די זאך זאל ניט זיין — א באציאונג האבען זיי צו דעם געהאט, אינטערעסירט מיט אים האבען זיי זיך. און אזוי ווי דער אינטערעס צו די פארשטעלונגען איז צווישען די אידישע מאסען אין יענער צייט געווען זייער גרויס, איז גאר קיין צווייפל ניט, אז דעם אידישען טעאטער איז דאן פארגעשטאנען א גרויסע צוקונפט אין רוסלאנד.

האט אבער די געשיכטע אן אנדער וועג אנגעצייכענט.

די אלגעמיינע לאגע פון די אידען איז דאן געווען זייער א טרויעריגע אין רוסלאנד. די רעאקציאנערע און אנטיסעמיטישע פאליטיק פון אלעקסאנדער דעם דריטען האט אוועקגעשטעלט די רוסישע אידען אין אזא לאגע, אז עס איז פאר זיי איינפאך שווער געווארען צו אטעמען.

א כוואליע פון פאגראמען האט זיך א גאם געטאן איבער צענדליגער שטעט און שטעטלאך און עס איז פאר קיינעם קיין סוד ניט געווען, אז די פאגראמען ווערען ארגאניזירט פון דער רעגירונג, אדער מיט איר צושטימונג. אין די קאבינעטען פון די מיניסטארען זיינען אויסגעארבייט געווארען אן א שיעור באגרעניצונגען פאר אידען, און די אלע באגרעניצונגען האבען געטראגען דעם כאראקטער פון „לעגאלע פאגראמען", ווי דער היסטאריקער ש. דובנאוו רופט זיי אן; מען האט זיך מיט פליים און התמדה געמומען טרייבען אידען פון די דערפער, מען האט אלץ ענגער און ענגער געמאכט דעם תחום, וואו אידען האבען געהאט א רעכט צו וואוינען; מען האט פארמאכט די טירען פון די בילדונגס־אינסטיטוציעס פאר אידישע קינדער — מען האט אלץ געזוכט נייע וועגען און מיטלען ווי אזוי צו מאכען שווערער און אומ־

ערטרעגלאכער דאָס לעבען פון דער אידישער באפעלקערונג, און דעם 14טען סעפטעמבער, 1883, איז ארויסגעגעבען געוואָרען א באפעל, אז מען טאָר אין רוסלאַנד מער ניט שפּילען קיין טעאטער אויף אידש.

איניגע האלטען פון דער מיינונג, אז דער פּארבאָט אויף אידיש טעאטער איז געקומען אלס דער רעזולטאט פון א מסירה. דאָס קען אָבער ניט פעסטגעשטעלט ווערען. אויב אפילו עס איז יאָ געווען א מסירה, איז דער פּארבאָט ניכער געווען דער רעזולטאט פון דער אל־געמיינער אנטיסעמיטישער פּאָליטיק, וואָס עס איז אָנגעפירט געווארען אין אלעקסאַנדער דעם דריטען'ס רעגירונג.

נאָכ'ן פּארבאָט זיינען זיך די מערסטע אידישע אקטיאָרען צולאָ־פען פון רוסלאַנד, זוכענדיג א נייעם באָדען פּאר זייער טעטיגקייט. די נאָענטסטע סטאַנציע איז געווען רומעניען; א סך אידישע אק־טיאָרען האָבען נאָך געדענקט די שפּע, וואָס זיי האָבען דאָרט געהאַט פון די פּאָדריאַדטשיקעס אין דער צייט פון דער רוסיש־טערקישער מלחמה, אין יאָר 1877. זיינען זיי אַהין אוועק זיך ראַטעווען.

אין יענער צייט האָט זיגמונד מאָגולעסקא, צוזאמען מיט מ. פינקעל צונויפגעשטעלט א אידישע טרופּע צו פּאָרען קיין רומעניען שפּילען טעאטער. און אזוי ווי קעסלער האָט שוין דאמאלס געהאט א נאָמען פון א טאלאַנטפולען שוישפּילער, האָבען זיי אים אריינגענו־מען אין דער טרופּע צו שפּילען די הויפּט־ליבהאָבער ראָלען.

און קעסלער איז אוועקגעפּארען קיין רומעניען.

4

פון רומעניען קיין אמעריקע.

דאָס אריבערכאפען זיך קיין רומעניען אין אייראָפּ, פונקט דאָן ווען ער האָט געהאַלטען ביים סאמע אָנפאַנג פון זיין קאריערע, האָט קעסלער'ן, דעם קינסטלער, זיכער קיין טובה ניט געטאָן.

די לאָגע איז געווען אזא, אז עס איז אוממעגלאַך געווען צו שאַפען עפעס אויף א געהעריגען שטייגער. מען האָט גאָר ווענען אזא זאך אפילו טראַכטען ניט געקענט. מען האָט גלייך געמוזט כאפען שפּילען אלץ וואס ס'קומט נאָר אונטער דער האנט, אנדערש וואָלט נאָך אויסגעקומען צו שטאַרבען פאָר הונגער, אָדער גיין בעטלען א שטיקעל ברויט איבער די הייזער.

דאָס גאנצע אידישע טעאַטער איז דאָן געווען אין דער לאָגע פון יענעם זון, וועמען מען טרייבט ארוים פון דער היים פונקט דאָן, ווען זיין כאַראַקטער האלט אין אָננעמען א באשטימטע פאָרמע, פונקט דאָן, ווען ער פילט, אז עס ציט אים ערגעץ אין אומבאשטימטע וויטקייטען; ער דערפילט זיך מיט אמאל אָפּגעריסען פון אלץ, אָן א באָדען אונטער די פים, אָן א לערער, אָן א וועגווייזער, לאָזט ער זיך לויפען העגדום־פענדום סתם אין דער וועלט אריין, פארקריכט אלע מאל אין אן אנדער זייט, ביז ער גייט אינגאנצען ארונטער פונ'ם גליקכען ווענ...

דאָס זעלבע איז געווען מיט'ן אידישען טעאַטער נאָכדעם ווי עס איז אין רוסלאנד ארויסגעגעבען געוואָרען דער פארבאָט. ער האָט אָנגעהויבען בלאָנדושען. ער האָט זיך געלאָזט לויפען — סתם אזוי אין דער וועלט אריין, אָן א טאָלק, אָן א זין, און ער איז פארקראָכען אין

אזעלכע ווינקלען, אז עס איז דערנאך שוין נעווען שרעקלאך שווער אים פון דאָרטען ארויסצופירען...

די דריי יאָר, וואָס דוד קעסלער איז נעווען אין מאָגולעסקאָ'ס

דוד קעסלער שפאציערענדיג אין גאס.

טרופע אין רומעניען, האָט ער זיך א סך אָנגעליטען. צוזאמען מיט די אנדערע אקטיאָרען האָט ער היבשלאך געהונגערט, אָדער — ווי ער אליין האָט זיך אויף זיין שטייגער אויסגעדריקט — „געשלונגען דאָס שפייעצ און פארווארפען די ציין אויף די באָנטעס".

דאָס האָט אבער אויף אים אזוי ניט געווירקט, ווי דאָס שטענדיגע ארומשלעפן זיך פון איין שטאָט אין דער אנדערער.

עס איז פאר אים אונמעגלאך געווען זיך צו פארטיפען אין א ראָל, צו קאָנצענטרירן זיינע שעפערישע כוחות.

ווארים אין דער צייט, ווען קעסלער, דער מענש, האָט געהאט גע־גוג כוחות אריבערצוטראָגען הונגער און נויט, האָט קעסלער, דער קינסטלער, געהאט גענוג פאראכטונג צו דעם, וואָס זעטיגט ניט דעם גייסט און רייסט שטיקער פון דער נשמה.

ער האָט די ערשטע צייט פיינט געהאט א כאפ־לאפ שפיל; גע־האט אין זיך אלע אייגענשאפטען צו ארבעטען פלייסיג איבער א ראָל און זי דערגרונטעווען. די אומשטענדען זיינען אבער געווען אזעלכע, אז דאָס איז געווען אוממעגליך און דאָס איז אפשר געווען די אור־זאך, וואָס האָט שפעטער אנטוויקעלט אין קעסלער'ן די נייגונג צו פאר־נאכלעסיגען א ראָל און זי איבערכאפען ווי עס מאכט זיך.

אבער ניט קוקענדיג אויף די שלעכטע אומשטענדען, וועלכע האָ־בען אין זיך געהאט אלע מעגלאכקייטען ארונטערצופירען פון וועג אן אימפולסיוון קינסטלער, האָט קעסלער דאָך געשאפען אזוי, אז מען האָט אים געמוזט באמערקען מער ווי אנדערע.

אט ווי לעאָן בלאנק שילדערט דעם אינדרוק, וואָס ער האָט געהאט דערזעענדיג דאָס ערשטע מאָל, אין רומעניען, קעסלער'ן אין דער ראָל פון „בר־כוכבא":

„ווען איך האָב אים אין יענער ראָל דערזען, — דערציילט בלאנק, — האָבען מיר הענט און פיס אנגעהויבען ציטערען און די בליקען פון מיינע אויגען האָבען זיך עפעס ווי צוגעקלעפט צו אים און איך האָב זיי בשום אופן ניט געקענט אָפּריסען. גאָט מיינער! — האָב איך זיך געטראכט, — ווי אזוי קען א מענש באווייזען אזעלכע וואונ־דער? "*)

*) „פאַרווערטס", אקט. 26, 1928.

אפילו דאן האבען וועגען קעסלער׳ס שפילען קיין צוויי מינוטנגען ניט געקענט זיין — אויב ער האט נאר געווינען שפילען גוט.

וואָרים וען ער האט דאס ניט געווינען, האט ער געשפילט זייער שלעכט, און דאן האט ער דאס אליין געוואוסט מער ווי אנדערע.

כדי ער זאל שפילען גוט, מיט חשק, מיט קינסטלערישער ענערגיע, האט ער געדארפט האבען אי א גוטע פיעסע, אי א גוט פובליקום. דער באוואוסטזיין, אז אין טעאטער געפינט זיך איינער וואס פארשטייט, איינער וואס פילט, איז געווען גענוג, אז ער זאל אזא חשק האבען. אבער וען עס זיינען אין טעאטער אזעלכע מענשען ניט געווען, האט ער זיך אויף דער בינע ערלויבט אזעלכע זאכען, וואס קיין אנדער אַרטיסט וואלט זיך דאס קיינמאל ניט ערלויבט, און דאן האט ער געקענט זאגען:

— א פובליקונינו... דערלאנג זיי דאס קונצעניו... א ניכפע זאל זיי טרעפען!...

עס איז ניט נויטיג אויסצורעכענען די אלע וואגלענישען און פלאגענישען, וואס דוד קעסלער האט דורכגעמאכט אין די דריי יאר וואס ער איז געווען מיט מאגולעסקא׳ס טרופע אין רומעניען. וועו מען באקענט זיך מיט די אלע אינצעלהייטען, וואס מען הערט פון די עלטערע אידישע שוישפילער, וועלכע געדענקען נאך יענע צייטען, האט מען דעם איינדרוק, אז דא האנדעלט זיך נאר ניט וועגען א טעאטער, וועלכער האט געהאט זיין ריכטונג און זיין שטייגער, נאר וועגען א צירק, וואס האט זיך ווי א בייז וואונדער ארומגעשלעפט איבער די יאריזען.

האט מען דערהערט, אז אין דער און אין דער שטאט איז א יריד און אז עס זיינען אהין אנגעפאָרן א סך אידען, וועלכע קויפען און פארקויפען פעלעכאך, פאטשערקעס, לאפעטעס און אנדערע זאכען, איז מען אוועקגעפאָרען אהין פארקויפען א שטיקעל „בר־כוכבא" אויך...

האט מען דערהערט, אז אין אן אנדער שטאט איז ווידער א

יאָריד, וואו אידען קויפען אוּן פֿאַרקויפען געוואַנט, לאָסטיק, לייוועגט אוּן האַנטיכער אוּן טישטוכער, האָט מען זיך מיט האַק אוּן פֿאַק אי־ בערגעקליבען אהין פֿאַרקויפען א שטיקל „שולמית".

איידער מען איז ערגעץ אַרויסגעפֿאָרען, האָט מען פֿריער געשיקט א שליח. דער שליח האָט אין דער נייער שטאָט געפונען א אידען מיט געלט אוּן פֿאר'משכנ'ט ביי אים דעם גאַרדעראָב אוּן די אלע אנ־ דערע בעבעכעם פוּן דער טרופּע. דערנאָך האָט ער דער טרופּע גע־ שיקט אויף הוצאות, אוּן עם איז אויסגעקומען אזוי, אז נאָך איידער מען איז אַריינגעקומען אין דער נייער שטאָט, איז מען שוין געווען פֿאַרבאָדען אין חובות ביז איבער'ן קאָפּ. אוּן פוּנקט דאַן, וועַן מען האָט געדאַרפט שפּילען — מערסטענטיילס אין אַן אָפּענעם גאָרטען, אויף א צרה'דיגער בינע, — איז געגאַנגען א רעגען אוּן דער עולם איז ניט געקומען.

אונטער אזעלכע אומשטענדען האָט, פֿאַרשטייט זיך, קיין רייד ניט געקענט זיין וועגען קינסטלערישען שאַפען, וועגען שוישפּילערישער פֿאַרטיפונג. אונטער אזעלכע אומשטענדען האָט אזא טעמפּעראַמענט־ פולער קינסטלער ווי דוד קעסלער צייטענווייז געמוזט ווערען ווילד ווי א טיגער.

אוּן וועַר עס געדענקט דוד קעסלער'ס טאָן, וועלכער האָט אין זיך געהאַט אי בייזקייט, אי געוויין, וועַן ער, דער קינסטלער, איז פוּן עפּעס גאַווען ניט צופֿרידען, אויף דער בינע, אָדער אין לעבען, דער קען אין דעם געפינען דעם שפּור פוּן יענער אומצופֿרידענקייט, וואָס האָט זיך אָנגעקליבען אויף זיין נשמה נאָך אין יענע יאָרען, אין רומעניען.

אזא אומצופֿרידענקייט האָט אזא מענשען ווי קעסלער געמוזט ברענגען צו אזעלכע קללות ווי:

— אז ג'הרג'עט זאל עס ווערען!

— א פּייער זאל עס טרעפען!

— א דונער זאל עס דערשלאָגען!

— פארברענט זאל עס ווערן!

און דערביי — קריצען מיט די ציין און זיך בייסען די פינגער פון די הענט.

נאך א לאנגער רייע פון וואגלענישען איבער די גרעסערע און קלענערע שטעט פון רומעניען, איז געשאפען געוואָרען אזא לאנע, אז די אָנפירער פון דער טרופּע, אין וועלכער דוד קעסלער איז געווען, האָבען מיט אמאל דערפילט, אז אלע כוחות זיינען שוין אויסגעשעפט און אז אלע מענלאכקייטען זיינען שוין צוגעפירט געוואָרען צו אזא גרענעץ, אז ווייטער קען מען שוין ניט גיין.

געגאנגען איז דאָס דאָס אידישע טעאטער מיט'ן זעלבען שטראָם ווי די אידישע אויסוואנדערונג פון רוסלאנד, און ס'איז דעריבער געווען ניט מער ווי נאטירלאך, אז אין דער צייט פון א נויט, זאל דער ערשטער געדאנק זיין — אמעריקע.

אָבער אמעריקע איז אזוי ווייט. עס געפינט זיך אזש מעבר לים. ווי אזוי שלאָגט מען זיך צו אהין מיט האק און פאק?

געוואוינט זיך אָפּצושטעלען אויף סטאנציעס, קריגענדיג די טבע פון „ויסעו־ויחנו", האָבען די אָנפירער פון דער טרופּע, אין וועלכער דוד קעסלער האָט געשפילט, אין אָנפאנג געדענקט פריער צו פרואווען דאָס מזל אין גאליציען, פון דאָרט זיך פארשלעפען קיין לאָנדאָן, און פון לאָנדאָן — קיין אמעריקע.

האָט זיך גראָד געמאכט אזוי, אז איינער א איד מיט'ן נאָמען י ש ר א ל ה א ל צ ע נ ד ל ע ר, מאָגולעסקא'ס א פארברענטער חסיד, האָט אויסגעבאָרגט א היבשע סומע געלט דער טרופּע, און דאָן איז מאָגולעסקא, צוזאמען מיט פינקלען אוועקגעפאָרען קיין לאָנדאָן צו זען, וואָס מען קען דאָרטען טאָן אריבערצופעקלען די טרופּע קיין אמעריקע, פון וואָנען מען האָט שוין געהערט זייער גוטע גרוסען וועגען א גינסטיגען באָדען פאר אידיש טעאטער.

אין לאָנדאָן האָט זיך מאָגולעסקא געטראָפען מיט דעם ניו יארקער טעאטער־אונטערנעמער מ א נ ד ע ל ק ע ר ן, וועלכער איז געשיקט

געווָארען צו ברענגען אדלער'ן. צוליב א סכסוך איבער געלט איז דער פּלאַן צו ברענגען אדלער'ן מיט זיין טרופּע געווָארען צו־נישט. און וועז מאַנדעלקערן האָט דערזען מאַגולעסקאָ'ן, וועמעס נאָמען ס'איז ביים אידישען עולם געווען איינגעהילט אין לעגענדעס, איז אים אייגענטליך, אז ער וועט אויפטאָן א גוטע זאַך דערמיט, וואָס אנשטאָט

ז. מאַגולעסקאָ.

צו ברענגען קיין ניו יארק אדלער'ן מיט זיין טרופּע, וועט ער ברענגען מאַגולעסקאָ'ן מיט זיין טרופּע.

ער אליין האָט אָבער אויף זיך ניט געקענט שטעלען, ווייל ער איז בלויז געווען דער שליח פון צוויי רייכע אידען, דראזדאוויטש און ראזענגאַרטען, און אזוי ווי א רייזע פון לאַנדאַן קיין ניו יאָרק האָט אין יענער צייט געקאָסט א שבוש, האָט ער געכאַפּט מאַגולעסקאָ'ן און פינקלען און איז אוועק מיט זיי קיין אמעריקע, און דער־

טען איז אין פארלויף פון דריי טעג צייט געשלאסען געוואָרען א קאָנטראקט, אז מאָגולעסקאָ זאָל ברענגען זיין טרופּע קיין אמעריקע.

אין מאָנאט יולי, 1886, איז מאָגולעסקאָ'ס טרופּע אָנגעקומען קיין ניו יארק. און אין יענער טרופּע איז דער הויפּט „ליבהאָבער" געווען דוד קעסלער.

פונקט אזוי ווי דאָס אָנקומען פון מאָגולעסקאָ'ס טרופּע איז פאר א סך מענשען געווען א פרייד, ספּעציעל פאר די, וועלכע האָבען נאָך געדענקט די צייטען ווען זיי האָבען געזען דעם גרויסען קאָמיקער אויף דער בינע אין רוסלאַנד און אין רומעניען, אזוי איז דאָס פאר אנדערע געווען אן ענטוישונג, ווייל געריכט האָבען זיי זיך נאָר אויף אדלער'ן וועלכער איז שוין דאָן געווען געקרוינט מיט'ן נאָמען „נשר הגדול".

אין אן אנאָנס, וואָס איז דעם 21טען יולי, 1886, ערשינען אין א אידישער צייטונג, לייענען מיר אזוי:

„אדלער קאָמט מיט דער ריכטיגער אידישע טרופּע די אין נויארק נאָך נישט געשפּילט האָט, מיט איבער הונדערט נייע שטיק, די מאָן אין נויארק נאָך ניט געזען האָט. ווער זינד איבערצייגט, דאָס דאָס היזיגע פובליקום ערוואַרטע מיט אומגעדולד אויף דעם באַרימטען אידישען שוישפּילער אדלער דער דעם גרויסען סוקסעס געמאַכט האָט אין די גרויסע שטעט אין יוראָפּ, יעצט קאָמט ער אהער מיט זיינער וועלט באַרימטען טרופּע פון יוראָפּ אום צו צייגען דען נויארקער יודישען פובליקום, דאָס עס ווירקלאַך עקסעסטירט אייגע ריכטיגע יודישע טרופּע".*)

פון דער דאָזיגער מודעה איז קלאָר, אז מען האָט זיך געריכט אויף אדלער'ן, וועמעס נאָמען ס'איז שוין דאָן געווען אזוי באַרימט, אז טעאַטער אונטערנעמער האָבען זיך געקענט פארגינען אזא זאַך ווי שיקען א ספּעציעלען שליח, אים צו ברענגען מיט זיין טרופּע פון לאַנדאָן קיין ניו יארק. וועגען אדלער'ן האָט מען געוואוסט, אז ער איז

*) ציטירט לויט גאָרין'ס „געשיכטע פון אידישען טעאַטער".

„דער דעם גרויסען סוקסעם געמאכט האט אין נרעכטע שטעט אין יוראפּ", און אז ער איז דער, וואם וועט „צייגען דען נויארקער יודישען פובליקום, דאס עס עקסעסטירט ווירקליך אייגע ריכטיגע יודישע טרופּע".

וועגען קעסלער'ן ווידער האט מען נאך דאן אין אמעריקע זייער ווייניג געהערט, אדער אפשר גאר ניט געהערט. ער איז געקומען אין דעם נייעם לאנד ניט ווי א „שטערן" מיט אן אייגענער טרופּע, נאר ווי איינער פון מאגנאלעסקא'ס טרופּע.

עס האט אבער קיין סך ניט געדויערט און דוד קעסלער'ס שטערען האט אין אמעריקע אנגעהויבען שיינען אזוי העל, אז ער האט ניט ווייניג פארשטעלט די אנדערע, וועלכע האבען געהאט גרעסערע נעמען פאר אים.

שוין ביי דער ערשטער פארשטעלונג אין ניו יארק (אין טערעס נארדען, 58טע גאס און לעקסינגטאן עוועניו), האט מען אין קעסלער'ס שפּילען געזען, אז מען האט דא צו טאן מיט א קינסטלער, נואם האט צו זיך קיין גלייבען ניט אויף דער אידישער בינע. געשפּילט האט מען דאן אפענבאך'ס אפערעטע „בלויבארד", און אט וואס דער שוישפּילער לעאן בלאנק דערציילט וועגען דעם:

„דער אידישער עולם אין אמעריקע האט קעסלער'ן דאן נאך ניט געהאט געקענט; געקומען זען איז מען גאר מאגנאלעסקא'ן, וועלכער האט שוין דאן א גרויסען נאמען געהאט. די הויפּט ראלע אין דער פּיעסע האט געשפּילט קעסלער, און ער האט די ראלע געשפּילט אזוי גוט, אז דער גאנצער עולם האט אים גלייך אויפגענאפּט און מען האט שוין גאר וועגען קיין אנדערען ניט גערעדט, ווי נאר וועגען אים, וועגען דוד קעסלער'ן".

בלאנק דערציילט אויך, אז אין יענעם אוונט האט קעסלער מיט זיין שפּילן געמאכט אזא פּוראר, אז „מען קאן דאס גאר מיט קיין וועלטער ניט איבערגעבען".*)

*) „פארווערטס", אקט. 26, 1928.

און אט ווי דער שוישפילער באריס טאמאשעווסקי שילדערט דעם אינדרוק, וואס ער האט געהאט ווען ער האט דאס ערשטע מאל אין זיין לעבען געזען קעסלער'ן שפילען:

„איך בין ארויסגענאנגען פון דעם קלייניעם, שמוציגען „רומעניען אפערא־הויז" ווי א פאר'חלומ'טער", — שרייבט באריס טאמאשעווסקי, — „איך האב קיינמאל ניט געטרויפט אפילו צו טרעפען אויף דער אידישער בינע, וועלכע איז נאך דאן נעווען אין אירע קינדער יארען, אזא טאלאנט ווי דוד קעסלער. איך בין געבליבען אין ניו יארק נאך עטלאכע טעג און געזען קעסלער'ן אין נאך עטלאכע פארשידענע ראלען, און יעדעם מאל, ביי יעדער פארשטעלונג, בין איך מער אי־בערראשט געווארען."

און ווייטער:

„איך בין אוועק פון ניו יארק צוריק אין מיין פילאדעלפיע, צו מיין קאמפאניע באהעלפער־יונגען (דאמאלסדינג „ארטיסטען"), און איך האב זיי געזאגט, אז מיר האבען איצט אין ניו יארק א גרויסען, אבער טאקע א וואונדערבארען וועלטלאכען ארטיסט, וועלכער דארף זיך ניט שעמען אויף קיין בינע אין דער וועלט, און דאס איז דוד קעסלער."*)

אויך דער שוישפילער יעקב אדלער האט פון קעסלער'ן געהאלטען א וועלט. און ער האט דערציילט, אז ווען ער איז אין יאר 1887 געקומען קיין אמעריקע און ווידער דערזען קעסלער'ן אויף דער בינע, איז ער געווארען שטארק באגייסטערט פאר אים.

„ער איז אן אמת'ער ארטיסט!" — פלעגט אדלער זאגען וועגען אים.

נאר באגייסטערט פאר קעסלער'ס טאלאנט איז אלע מאל געווען די שוישפילערין בעסי טאמאשעווסקי.

אין א געשפרעך, וואס זי האט אינמאל געהאט מיט א ציי־

*) „פארווערטס", מאי, 1920. דער ארטיקעל פון טאמאשעווסקי'ן איז געשריבען געווארען עטליכע טעג נאכדעם ווי קעסלער איז געשטארבען.

טונגס־מענשען, האָט זי זיך צורעדט וועגען קעסלער'ן, און דאָן האָט זי געזאָגט:

„אלע זיינען מיר אקטיאָרען, קעסלער איז אָבער א זשעני, וועו קעסלער פלעגט ארויף אויף דער בינע, האָט ער ניט נאָר געשפילט ווי א קינסטלער, נאָר אלעמען געמאכט צו שפילען ווי קינסטלער. ער פלעגט געבען דעם טאָן צום שפילען. קעסלער איז געווען דער געבוירענער קאפעלמייסטער פון דער בינע־קונסט."

אפילו דאָן, וועו ער האָט געשפילט אין די נאָרישע, בילינע שונד־פיעסען, וועלכע זיינען — ווי ער פלעגט זיך אויסדריקען — ג־ שריבען גענוארען מיט דער קני — האָט מען אין אים געקענט זען דעם גרויסען קינסטלער. אבי ער האָט נאָר געהאט א מענשליכע רא, האָט ער זי אויסגעטאָקט אזוי, אז ס'איז ארויסגעקומען א קונסט־ ווערק פאר זיך אליין.

ער האָט אין די ערשטע יאָרען אין אמעריקע געשפילט גענוג שלעכטע שונד־פיעסען, אָבער ער האָט אלץ געטרוימט וועגען בע־ סערע. און שפעטער, וועו עס האָט זיך אָנגעהויבען דער בעסערער פעריאָד, האָט קעסלער אויפגעלעבט. ער איז מיט אמאל גאָר אן אנ־ דער מענש געווארען.

„וועו קעסלער פלעגט אָפמאכען מיט א טעאטער, וואו ער וועט קענען שפילען בעסערע פיעסען, וועלכע ער האָט ליב, — דערציילט לואיס היימאן, וועלכער האָט מיט'ן פארשטארבענעם קינסטלער ג־ שפילט א סך יאָרען, — פלעגט ער קומען צולויפען א פרייאכער און זיך צוקושען מיט מיר פאר גרויס שמחה, וואָס ער וועט קענען שפילען מענשליכע רא. ער איז געווען א גרויסער רבי. אָפט מאל א בייזער רבי, אָבער אויך א הארציגער רבי".

5

קעסלער ביי פּראָבע.

דעם אימפּולסיוון קינסטלער אין קעסלער'ן האָט מען ביי פּראָבע אָפּטמאָל געקענט זען ניט ווייניגער ווי ביים שפּילען.

ער האָט ניט ליב געהאַט צו מאַכען פּראָבע מיט זיינע אקטיאָרען. געטאָן וואס ער האָט נאָר געקענט זיך אַרויסצודרייען דערפון. דאָס איז אָבער ניט געווען פון פויליקייט, אויך ניט פון גרינגשעצונג, נאָר פשוט איבער דעם וואָס ער האָט ממש ניט געקענט אַריבערטראָגען ווי אזוי אַנדערע, שלעכטע אקטיאָרען, מאַכען פּראָבע אין זייערע ראָלען...

און די געדולד צו לערנען יענעם האָט ער ניט געהאַט.

געוואָלט, אז פונקט ווי ער, זאָלען די אַנדערע אינטואיטיוו גלייך אָנכאַפּען דעם ריכטיגען טאָן און שוין געבען די ריכטיגע אויסטייטשונג.

און אזוי ווי דאָס איז ניט געווען מעגלאַך, וויל ניט אַלע ווערען דאָך געבאָרען מיט אזא טאַלאַנט, האָט ער זיך געבייזערט, האָט ער זיך געוואָרפען, איז ער געווען אין כעס, זיך גערעסען די האָר פונ'ם קאָפּ, געבייסען די נעגעל פון די פינגער, געקריצט מיט די ציין און געמאכט געוואַלדען ביז'ן זיבעטען הימל.

די אקטיאָרען האָבען שוין געוואוסט, אז צו א פּראָבע מיט קעסלער'ן דאַרף מען זיך אונטערגאַרטלען, און ניט איינעם האָט געקלאַפּט א צאָן אָן א צאָן, ווען ער איז מיט קעסלער'ן געשטאַנען אויף דער בינע ביי פּראָבע...

עס איז שווער געווען אויסצונעמען ביי אים; עס איז שווער געווען אים צו געפעלען.

וואָס מען האָט ניט געטאָן, ווי מען האָט ניט געשטעלט די באַטאָנונג, איז ער אַלץ ניט געווען צופרידען.

איינער א יונגער אַקטיאָר האָט זיך צו א פּראָבע מיט קעסלער'ן שטאַרק געגרייט, האָט ער גוט איינגעשטודירט די ראָל, געקענט אַלץ אויף אויסווייניג, און ער איז געווען זיכער, אז ער וועט דערמיט קעסלער'ן איבערראַשען און אַלץ וועט זיין גוט און וואויל.

עס איז אָבער ניט געווען אזוי.

אַן אָנגעכמורעטער, א בייזער, פונקט ווי מען וואָלט אים געהאַלטען אין א שטייג, איז קעסלער געזעסען לעבען סופלער און זיך צוגעהערט צו דעם, ווי אזוי דער אַקטיאָר קנאַקט אָפּ זיין „פּראָזע" אויף אויסווייניג, און וועו יענער האָט געענדיגט, האָט קעסלער זיך אָנגעהויבען קנייטשען:

„נאָו!"... „נישט אזוי!"...

דער אַקטיאָר איז געווען איבערראַשט. קען ער דען ניט זיין ראַל? האָט ער זיך דען ערגעץ פארטשעפּעט? אַלץ גייט דאָך ביי אים אזוי גלאַט ווי געשמירט...

און דוקא די גלאַטקייט איז קעסלער'ן ניט געפעלען...

און כדי דער יונגער מאַן זאָל פארשטיין פאר וואָס ס'טויג ניט, האָט קעסלער פאר אים געהאַלטען איינע פון זיינע אָריגינעלע דרשות.

— איר פארשטייט, יונגערמאַן, — האָט ער אים געזאָגט, — שטעלט אייך פאָר: אָט שטייען, לאָמיר זאָגען, צען ליידיגע גלעזער... ליידיגע... איינס לעבען אַנדערען. איינס לעבען אַנדערען... אָט אזוי... נעם איך א לעפעלע און קלאַפּ אזוי איבער די גלעזער... קלאַפּ... נו, מאַכט עס — באַם־באַם־באַם... איר פארשטייט? באַם־באַם־באַם... נו, איז דאָס מוזיק? הא? זאָגט. געווים ניט. מוזיק איז ניט דאָס, וואָס מאַכט באַם־באַם, נאָר דאָס וואָס מאַכט בים־באַם־באַם... פארשטאַנען? טענער — דאָס איז דער עיקר... און דאָס זעלבע איז אין שפּילען טעאַטער... פארשטאַנען?...

דער יונגערמאן האָט אָבער אַלץ ניט פֿאַרשטאַנען, האָט קעסלער פֿאַר אים געהאַלטען נאָך א דרשה.

— שטעלט אייך פֿאָר, — האָט ער געזאָגט, — א בילד... א פֿאַטאָגראַפֿיע... א פּנים... וואָס איז א פּנים? גאָר ניט... דער עיקר איז א נשמה... אָט וואָס!... און א נשמה, יו נאָ! האָט אין זיך ליכט און שאָטען... ליכט און שאָטען... א בלינדער אויף איין אויג זעט בלויז איין זייט — אָדער די ליכט, אָדער דעם שאָטען... איין זייט... און דאָס טויג ניט... ס'איז ניט ריכטיג... עס איז יא געזען און ניט געזען... געפֿאַנפּעט אין זען, יו נאָ... ערשט ווען מען דערזעט ביידע זייטען — ליכט און שאָטען — אָ! דאָס איז עפּעס... פֿאַרשטאַנען? !

און אזוי ווי קעסלער, דער „שטומער רבי", האָט געזען, אז דער יונגערמאן פֿארשטייט אַלץ ניט, וואָס מען רעדט צו אים, האָט זיך אויף זיין פּנים א עסיג־זויערע מינע פֿאַרשפֿרייט און ער האָט פֿאַר דעם טעמפּען אַקטיאָר גענומען אָפּשפּילען די ראָל.

די ווערטער פון יענעמס ראָל האָט קעסלער ניט געקענט, פֿונקט ווי ער האָט ניט געקענט די ווערטער פון זיין אייגענער ראָל. ביי קעסלער'ן האָבען אָבער ווערטער ניט געהאַט קיין באַדייטונג, דער עיקר איז ביי אים געווען דער תוך, דער אינהאַלט. און אזוי ווי דער תוך פון יענעמס ראָל איז פֿאַר אים געווען קלאָר, האָט ער מיט די ווערטער פון „אדון עולם" אָפּגעשפּילט פֿאר יענעם די ראָל, אים געוויזן, ווי אזוי מען דארף שפּילען...

קעסלער האָט געמענט ניט קענען די ווערטער פון א ראָל, ער האָט אָבער אַלע מאָל געקענט דעם מענשען, וואָס די ראָל שטעלט פֿאָר. ער האָט אים מיט'ן חוש אָנגעטאַפּט.

און אמאָל האָט ער גאָר געקענט נעמען ווערטער, וועלכע האָבען ניט קיין זין, און אַריינגעבען אין זיי אַן אינהאַלט, א תוך, אויף זיין אייגענעם שטייגער.

ביי א פֿאַרשטעלונג פון עפּעס א נאַרישער פּיעסע איז דער אידי־

שער זשורנאליסט און טעאטער־קריטיקער ישראל דער יענקי (י. פריד־מאן) צווישען די אקטען אריינגענאנגען צו קעסלער'ן אין גארדעראבען־צימער און זיך צורעדט מיט אים וועגען דער ראל, וואס ער שפילט.

— עס רייסט מיר דאס הארץ קוקענדיג אויף אייך, — האט אים ישראל דער יענקי געזאגט, — און איך קען אין אלגעמיין ניט פאר־שטיין, ווי אזוי איר קענט זיך האלטען ערנסט אין אזא ראל.

אויף קעסלער'ס פנים האט זיך א שמייכעל פארשפרייט. ער אליין האט אפשר מער ווי אן אנדערער געפילט און פארשטאנען, אז די פיעסע האט ניט קיין טעם און קיין ריח; ער אליין האט אפשר מער ווי אן אנדערער געפילט ווי חוזק צו מאכען פון דער גאנצער האנד־לונג אין דעם שטיק, אבער גראד איז אין יענעם אוועגט אין טעאטער נעווען זיין ווייב, וועמען ער האט זייער שטארק ליב געהאט, און צו־ליב איר האט ער זיך געהאלטען ערנסט אין דער ראל און נעשפילט גוט.

— איר ווונדערט זיך, ווי אזוי איך קען זיך האלטען ערנסט אין אזא ראל? — האט ער געזאגט צו ישראל דעם יענקי, — גלויבט מיר, אז דאס איז שווער, אבער...

— אבער וואס?

— מען דארף דאס קענען...

דאס האט אים ישראל דער יענקי צוגענעבען. ער האט אבער דערביי באמערקט, אז מיט ערנסטען שפילען אין אזא נישטיגער פיעסע קען מען נעמען בלויז דעם פשוט'ן עולם, די „משה'ס".

— אויף מיר ווירקט דאס ניט, — האט דער טעאטער קריטיקער געזאגט, — איך בלייב זיצען רואיג און פארגלייווערט וועג איר לאכט, און עס ארט מיך אזוי ווי די וואנט וועג איר ווייגט... עס רירט מיך ניט.

אויף קעסלער'ס פנים האט זיך ווידער א שמייכעל פארשפרייט און ער האט געזאגט:

— אזעלכע „סעש קאסטאמערס" (מזומנ'ע קונים) ווי איר האב

איך ליב. קומט ארויף צו מיר הינטער דער ביגע נאָך דער פּאָרשטע־
לונג, וועל איך אייך ווייזען, אז אויב איך וועל נאָר וועלען, וועל
איך אייך מאכען ווייגען, און דוקא מיט אזעלכע וועגטער, וואָס האָ־
בען ניט קיין זין און קיין באדייטונג.

נאָך דער פּאָרשטעלונג איז ישראל דער יענקי ארויפגעקומען צו
קעסלער'ן אין גאַרדעראָבען־צימער, מיט דעם פעסטען באשלום צו
ווייזען, אז אים נעמט מען ניט אויף זיכער און אז ער איז אין אל־
געמיין ניט פון די אידען, ביי וועמען מען קען אזוי לייכט ארויסציען
א טרער. און דאָן האָט זיך אָפּגעשפּילט אזא סצענע:

קעסלער האָט זיך פּאר דעם טעאַטער־קריטיקער אוועקגעשטעלט
אין א פּאָזע פון א פּאַרלאָרענעם, פּאר'צרה'טען מענשען. איין קוק
אויף אים, און מען האָט פּאר זיך נעזען אן אומגליקלאכען, וועלכער
האָט שוין פּאַרלאָרען אלע האָפּנונגען אין לעבען.

און שטייענדיג אזוי, האָט ער שטילערהייט געגומען מורמלען,
אָבער באלד האָט מען דערהערט, אז ער דעקלאַמירט דעם אלף־בית...

אין אָנפאנג שטיל. מיט דעם טאָן פון א פּאַרצוויפעלטען מע־
שען, וועלכער רעדט צו זיך אליין, וויל ער האָט שוין פּאַרלאָרען דעם
גלויבען אין אלץ און אין אלעמען:

„אלף... בית... בית... גימל..."

און ארונטערלאָזענדיג דעם קאָפּ:

„גימל!"...

און באלד — העכער און נאָך העכער:

„גימעל־דאלעד... העי־וואָוו!"...

און מיט א טיפען זיפץ:

„וואָוו־זייען... זייען־חית!"

די „ח" מיט א פּאַרכאפּטען אטעם. מיט א געשריי פון פּאר־
צווייפלונג. פונקט ווי מען וואלט מיט אמאל דערפילט דאָם שארפע
מעסער פון א שונא אין הארצען — „ח־י־ת!"...

עס איז אויסגעקומען אזוי ווי יעדער אות וואלט מיט אמאל באקומען א טיפען זין, א גרויסע באדייטונג...

עס איז אויסגעקומען אזוי ווי יעדער אות וואלט גאר פלוצלונג געווארען א לעבעדיגער מענש...

עס האט זיך געדאכט, אז צווישען דעם „אלף" און דער „בית" קומט פאר א שארפער צוזאמענשטויס, א גרויסע טראגעדיע, און די אנדערע אותיות — די „גימל", די „ד", די „ה" אוו די „ו" — באטייליגען זיך אין דעם... עס איז א קאנפליקט צווישען לעבעדיגע מענשען, וועלכע שטייען ביי דער שוועל פון טויט און רייסען זיך צום לעבען... ניט מער ווי א פאר מינוט האט דאס געדויערט. דער טאטער קריטיקער ישראל דער יענקי האט אינגאנצען פארגעסען אן דעם וואס ער האט ביי זיך געהאט אפגעמאכט, אז ער וועט זיך ניט לאזען נעמען אויף זיכער, און...

און עס האבען זיך אים געשטעלט טרערען אין די אויגען...

און דאן האט קעסלער אויסגעשאסען א געלעכטער.

— נו, — האט ער געזאגט, — איר זענט א „קעש קאסטאמער", הא?..."

מיט מיר האט ער אינמאל אויך געמאכט אזא שפאס, און נאכדעם האט ער זיך צורעדט וועגען דעם, וואס א סך מענשען האלטען פון דעם כלל, אז אקטיארען זיינען ניט קיין אויפריכטיגע מענשען. „דאס טוט וויי", — האט ער געזאגט, און דערביי האט ער מיר דערציילט אזא געשיכטע:

— ביי דער לויה פון דעם גאטזלויגען יאקאב מיכאילאוויטש (גארדין) האט מען געהאלטען רעדעם... אלע האבען גערעדט — יעקב אדלער, טאמאשעווסקי, איך אויך... נו, איר פארשטייט דאך, געשטארבען אזא מענש, יאקאב מיכאילאוויטש!... ווי געטאן דאס הארץ... שטארק ווי געטאן... אנגעהויבען ריידען... מיט אמאל — טרערען אין די אויגען... ווי פון א קוואל... זיך צוואווינט... אונמענלאך געווען זיך איינצוהאלטען... און איך שווער אייך ביי מיין

ערענוואָרט, דאָס זיינען געווען אמת'ע טרערען! נעמט מאָרים ראָזענ־
פעלד און שרייבט אָן אַן אַרטיקעל, אז — „רזשאָסט ליסטען טו
דהאט"! (הערט זיך אומיסטען איין), אז פון די דריי „סטאַרס",
וועלכע האָבען געווייזט ביי גאַרדין'ס לויה, איז אַדלער געווען דער
איינציגער, וואָס האָט געווייזט מיט אמת'ע טרערען... און — „דזשי"!
ביי אים איז אויסגעקומען, אז איך, דוד קעסלער, האָב געפאָמפּעט
טרערען פון עלענבויגען... און דאָס האָט מיר וויי געטאָן... שטאַרק
וויי געטאָן!...

כדי צו באַווייזען ראָזענפעלד'ן, אז ער האָט נעהאַט א טעות,
האָט קעסלער נעזוכט די נעלענענהייט זיך צו טרעפען מיט אים, און
וועז ער האָט זיך מיט אים איינמאָל געטראָפען, האָט ער גלייך גע־
נומען ריידען וועגען דעם, אז ער האָט אויף גאַרדין'ס לויה געווייזט
מיט אמת'ע טרערען.

— איר זענט טאַקע א גרויסער פּאַעט, — האָט קעסלער גע־
זאָגט צו ראָזענפעלד'ן, — אָבער אויף טרערען זענט איר ניט קיין
מבין. מען קען אייך זייער גרינג אָפּנארען, ווייל איר ווייסט ניט דעם
אונטערשיד פון אמת'ע ביז פאַלשע טרערען...

ראָזענפעלד האָט זיך געשפּאַרט, אז ער ווייסט יא דעם אונטערשיד
פון אמת'ע ביז פאַלשע טרערען, און דאָן האָט זיך קעסלער גע־
וועט, אז ער וועט אים דערציילען א מעשה, וואָס איז נישט געשטויגען
און ניט געפלויגען און וועט אים מאכען גלויבען, אז דאָס איז אמת...

און טאַקע גלייך האָט ער אָנגעהויבען דערציילען א מעשה. זייער
א טרויעריגע און זייער א רירענדע געשיכטע און דערביי האָט ער
אליין אָנגעהויבען ווייגען...

אויף אים קוקענדיג האָט זיך מאָרים ראָזענפעלד אויך צעווייגט.
און וועז קעסלער האָט דערזען טרערען ביי ראָזענפעלד'ן אין די אוי־
גען, האָט ער אויסגעשאָסען א געלעכטער:

— נו, קען מען אייך ניט אָפּנארען? ווייסט איר דעם אונטער־
שיד פון אמת'ע טרערען ביז פאַלשע?... דאָס מאָל זיינען מיינע

טרערען געווען פאַלשע און איר האָט זיי אָנגענומען פאר אמת'ע... און דאָן, ביי גאָרדין'ס לויה, זיינען מיינע טרערען געווען אמת'ע און איר האָט זיי אָנגענומען פאר פאַלשע...

ביי א פראָבע פון דוד פינסקי'ס „יאנקל דער שמיד" האָט זיך קעסלער איינמאָל צוגעטשעפעט צום קאָמיקער, אז ער מאכט ניט די ריכטיגע באַטאָנונג. דער קאָמיקער האָט רעפּיטירט די ראָל פון דעם שלומיאל'דיגען מאן, מיט וועמעס ווייב יאנקל פירט א ליבע, און אין דער סצענע, וואו ער קומט צו יאנקלען אין הויז אריין און טרעפט דאָרט זיין ווייב, האָט ער געדארפט זאָגען: „איר מיינט טאָקע, אז איך בין אזא לעמעשקע, איך ווייס וואָס דאָ טוט זיך!" האָט דער קאָמיקער געמאכט א לעקעשעוואָטען פּנים און א זאָג געטאָן מיט א נעבעדיגען טאָן:

„אי־אי, איר מיינט טאָקע, אז איך בין אזא לעמעשקע, איך ווייס וואָס דאָ טוט זיך!"

און דערביי האָט ער אָנגענומען אזא פּאָזע, ווי דער גאַנצער קערפּער וואָלט ביי אים איינגעשרומפּען געוואָרען.

— עס טויג ניט! — האָט קעסלער אויסגעשריען. — נאָך אמאָל!

האָט דער קאָמיקער געמאכט דיזעלבע סצענע נאָך אמאָל, און אנשטאָט „אי־אי", האָט ער אָנגעהויבען די פראָזע מיט „ע־ע".

— עס טויג ניט! — איז קעסלער געוואָרען בייז און זיך אָנגעהויבען וואַרפען.

— אָבער, מיסטער קעסלער... — האָט דער קאָמיקער געפּרואווט עפּעס זאָגען.

— וועך פאַרשטומט! — האָט קעסלער אָנגעהויבען שרייען מיט א קוויטש. — דו ביסט קיין אַקטיאָר ניט!... ביזט א פּורציע... א פלאָקען... האָסט קלאָטשע אין מוח... דו פאַרשטייסט ניט!... ביים זיך אפּ די האַנט, שלינג זי איין און וועך דערוואָרגען מיט איר... דו פאַרשטייסט ניט!...

דער אקטיאר האָט ניט אָנגעהויבען ווייסען פאר וואָס קעסלער איז מיט אמאָל געווארען אזוי בייז און פאר וואָס ער שילט אים אזוי; עס איז אים געווען א בזיון פאר די אנדערע אקטיארען, און אזוי ווי ער האָט זיך געפילט זייער שטארק באליידיגט, האָט ער געגעבען א שפיי און זיך געלאָזט אוועקגיין.

און וועס קעסלער האָט דאָס דערזען, האָט אים פארקלעמט דאָס האַרץ, און צולויפענדיג צום קאָמיקער, האָט ער אים אָנגענומען ביי דער האנט און מיט האַרץ ארויסגעזאָגט איין וואָרט:

— ענטשולדיג!...

דערנאָך האָט ער אים אָנגעהויבען ערקלערען וואָס ער מיינט:

— דו פארשטייסט, עס איז אזא מאָמענט וואָס אפילו א מאן א לעמעשקע, קען ניט זאָגען אזוי ווי דו זאָגסט „אי־אי"... עס איז א מאָמענט, יו נאָו, א טראגישער, ניט קיין קאָמישער... דאָס הייסט, דאָס טראגישע איז קאָמיש, אָדער דאָס קאָמישע איז טראגיש... בייזע צוזאמען... אי דאָס, אי דאָס... ווייל, באַרעכען: א מענש... דו אליין, דערזעסט מיט אמאָל, אז דיין ווייב איז דיר ניט געטריי... זי בייט דיך אוים אויף אן אנדערען... דו זעסט, אז ער, דער אנדערער, יאנקעל — איך, הייסט עס, בין מיט איר... נו, יו נאָו... קוצעניו... מוצעניו... נו, ווערסטו מיט אמאָל ווילד, כאָטש דו ביזט א לעמעשקע... און דו ווערסט אין כעס... טאקע אויף אן אמת אין כעס... גיסט זיך א שטאָל אוועק אנטקעגען מיר, אט אזוי א... זעסט? גרייט זיך ארויפצואוארפען אויף מיר... און דו שרייסט אוים מיט כעס: „איר מיינט טאקע, אז איך בין א לעמעשקע, איך וויים וואָס דא טוט זיך!"... און דערביי דארף מען ניט מאכען קיין לעקעשעוואטען „אי־אי" און קיין שלומיאלדיגען „ע־ע"... פארשטאנען? א מאָמענט אזא!...

און ערשט דאן האָט דער קאָמיקער פארשטאנען, אז קעסלער איז טאקע געווען געראטעט...

ער האָט אפט ביי פראָבע, אָדער ביים שפילען, געקענט באליי־

דיגען אַן אַקטיאָר, און טאָקע באַלד חרטה האָבען אוּן אים איבער־בעטען...

ווען מען הערט זיך איין צו די אַלע מעשיות אוּן מעשה׳לאַך, וואָס די עלטערע אוּן אינגערע אידישע שוישפּילער דערציילען וועגען זייער אייגענער ערפאָרונג מיט קעסלער׳ן, דערפילט מען אָפּט מאָל א פּאַרדרוס, א שטאַרקען פּאַרדרוס; זיי, די אקטיארען אונזערע, האָבען אין אַלץ געזען די טשיקאַווע זייט, די פּסולת אוּן ניט דעם תוך. אָבער ווען מען גייט צו צו אָט די אַלע אָנגעזאַמעלטע געשיכטעס פוּן א פּסיכאָלאָגישען שטאַנדפּונקט, ווען מען פּארטראַכט זיך וועגען זיי ערנסט אוּן מען פּרואווט זיי דערגרונטעווען, העלפען זיי מער צו פּאַרשטיין קעסלער׳ן דעם קינסטלער, אוּן מען דערזעט פּאַר זיך א מענשען, וועלכער האָט זיך אַליין געפּיניגט אָפילו אין די מאָמענטען, ווען ס׳האָט זיך געדוכט, אז ער פּיניגט אַנדערע.

ער האָט דאָס אפשר אַליין ניט געוואוסט, אבער עס איז דאָך אויס־געקומען אזוי, אז דער נאָענצער פּראָטעסט געגען אַלץ וואָס איז שלעכט אַרום דער אידישער בינע, האָט זיך ביי אים אויף דער נשמה אָנגעקלי־בען מער ווי ביי אנדערע, אוּן ער האָט דעם דאָזיגען פּראָטעסט אויס־געדריקט אַלע מאָל ווען ער האָט נאָר געהאַט א געלעגנהייט...

אוּן דערפּאַר האָבען די אַקטיאָרען אָפּט מאָל פּוּן אים א סך געליטען.

צו דער אקטריסע מערי ווילענסקי, פּוּן וועמען ער האָט, אגב, גע־האַלטען, האָט ער איינמאָל ביי פּראָבע געהאַט טענות פּאַר וואָס א היסטערישער קוויטש קומט ביי איר ארוים ניט גענוג איבערצייגענד. דאָס איז געווען ביי א סצענע, וואו מען זאָגט אָן א מוטער, אז איר זון איז דער׳הרג׳עט געווארען. די מאַדאַם ווילענסקי האָט רעפּיטירט די רא׳ל פּוּן דער מוטער, וועמען מען זאָגט אָן די טרויעריגע בשורה; זי האָט דערביי געדאַרפט געבען א היסטערישען קוויטש, אָבער דער קוויטש איז אַלץ ארויסגעקומען אזוי, אז קעסלער איז געבליבען אום־צופרידען.

די אקטריסע האָט אָנגעהויבען ווערען נערווועז, און עס איז אלץ ניט אַרויסגעקומען.

און דאָן איז קעסלער געפאלען אויף אזא המצאה:

ער איז אַרונטער פון דער בינע און איז אַרויסגענאנגען אין דרויסען. דערנאָך האָט ער זיך אומגעקערט צוריק א צוטראָגענער, א בלאָסער, א צושראָקענער, און צוגייענדיג צו דער אקטריסע, האָט ער אָנגעהויבען מיט א ציטערדיגער שטים:

—מערי... באַרואיגט זיך... נו, איר פאַרשטייט דאָך אַליין — ניו יארק... א שטאָט, ווואו קיינער איז ניט זיכער מיט'ן לעבען... דאָ לויפט א קאר... דאָרט — אן אטאָמאָביל... יאָנעז זיך ווי די טיוווּל־לים... נאָר וואָס געהערט עפעס... א שרעק!... נאָט!... אייער זון איז געגאנגען אין נאָס... מיט אמאָל איז אָנגעלאָפען אן אָטאָמאָביל, און...

א ווילדער, היסטעריישער קוויטש האָט זיך אַרויסגעריסען פון מאַדאָם ווילענסקי'ס ברוסט און זי איז אומגעפאלען... און דאָן האָט קעסלער אויסגעשאָסען א געלעכטער, און אָפּמינטערענדיג די צושראָקענע אקטריסע, האָט ער געזאָגט:

— אָט אזא קוויטש האָב איך געמיינט... אָט פונקט אזא קוויטש! איר פאַרשטייט, אין דער ראָל פון א מאַמע דארף מען געבען אזא קוויטש, ווען מען הערט, אז דער זון איז דער'הרג'עט געוואָרען... און איצט באַרואיגט זיך, מיט אייער אייגענעם זון איז נאָר ניט געשען...

אזעלכע און ענליכע מיטלען האָט קעסלער אָנגענומען ווען ער האָט ביי זיינע מיטשוישפילער אויף דער בינע געוואָלט ארויסרופען א נאטירלאכען טאָן, איבערצייגענדע שוישפיל־קונסט.

ווען ער איז אין יאָר 1913 אַרויסגעפאָרען נאסטראָלירען אין אייראָפּע און ס'איז אים דאָרט אויסגעקומען צו שפילען מיט אקטיאָרען און אקטריסעס, וועלכע האָבען ניט געקענט זיינע קאפריזען, האָט ער

זיך מיט א סך פון זיי צו׳הרג׳עט, ווייל יעדער פראָבע מיט זיי איז פאר אים געווען אן אָפּקומעניש.

אין פוילען האָט ער אין א געוויסער שטאָט געהאט א צוזאמענשטוים מיט אן עלטערער אקטריסע, ווייל ביי דער פראָבע איז אים ניט געפעלען געווארען דער טאָן וואָס זי האָט געשטעלט אין א סצענע, וואו זי האָט געדארפט זיין בייז.

— עס איז פאלש! — האָט ער אלץ געשריגען, — ניט אזוי! ביז ער האָט אינגאנצען פארלאָרען די געדולד און געזומען זידלען:

— אן אקטריסע זענט איר? א סעריכע זענט איר, א מארקזיצערין, א פערערען־פליקערקע, א שטיק האלץ!

דאָס האָט די אקטריסע ניט געקענט אריבערטראָגען און זי האָט זיך צושריגען אויף די העכסטע טענער, טאקע מיט אמת'ן כעס, זידלענדיג קעסלער'ן מיט די ערגסטע ווערטער...

און וועו קעסלער האָט דאָס דערהערט, האָט ער זיך מיט באגיסטערונג געגעבען א כאפ:

— אָה, דאָס האָב איך געמיינט!... דאָס איז דער ריכטיגער טאָן!...

און ער האָט גאָר אינגאנצען פארגעסען אָן דעם, אז זי זידלעט אים. דאָס איז ביי אים געווען ניט וויכטיג. דער עיקר — עס איז געווען דער ריכטיגער טאָן!...

זיין געזונטער חוש פאר נאטירלאכקייט און פאר קינסטלערישען אמת האָט אים אָפטמאל געבראכט דערצו, אז ער זאל ביי פראָבע מיט אנדערע אקטיאָרען אויסארבייטען אועלכע סצענעס, וואס נאָר געביליגדעטע רעזשיסערען קענען. אויך אין די באמערקונגען, וואס ער האָט דערביי געמאכט און אין די געדאנקען, וואס ער האָט אויסגעדריקט קורץ און שארף — אָפטמאל אפילו אויף א צו פראָסטען אופן — האָט מען געקענט זען, אז דאָס איז א מענש, וואָס דענקט אינסטינקטיוו, אויב מען קען זיך אזוי אויסדריקען.

מאכענדיג אינמאל פראבע פון עפעס א פיעסע, אין וועלכער ער האט געשפילט די ראל פון א טאטען, וואס האט ארויסגעטריבען דעם זון דערפאר וואס יענער איז אוועק אויף א שלעכטען וועג, איז ער געזעסען און זיך צוגעהערט ווי אזוי א יונגע אקטריסע, וועלכע האט געשפילט די ראל פון זיין טאכטער, האט זיך ביי אים געבעטען: „טאטע, לאז אים אריין!" דאס איז געווען אין א סצענע, וואו דער געשטרויכעלטער זון קומט צוריק אהיים און האט חרטה אויף זיינע זינד. די יונגע אקטריסע, וועלכע האט געשפילט די ראל פון דער גוטער שוועסטער, האט געוואלט, אז די סצענע זאל ארויסקומען זייער דראמאטיש, האט זי געגעבען א פאטש מיט די הענט און אויסגעשריגען אויפ'ן קול:

— טאטע, לאז אים אריין!

האט קעסלער זיך פארקרימט אזוי זויער, גלייך ער וואלט א ביטערע פיל אינגעשלונגען, און צוגייענדיג צו דער אקטריסע האט ער געזאגט:

— קוק אויף מיר!

די אקטריסע האט געפאלגט.

זי האט געמיינט, אז קעסלער וויל איר ווייזען ווי אזוי צו מאכען די באטאנונג אנדערש. אבער אנשטאט דעם, האט ער דיזעלבע פראזע „טאטע, לאז אים אריין" אויסגעשריגען פונקט אזוי ווי זי, נאר מיט א טאן פון חוזק...

אזוי איין מאל, צוויי מאל און דריי מאל.

אין גרויס פארלעגענהייט איז די אקטריסע געשטאנען און געווארט. געוואלט עפעס זאגען און קיין מוט ניט געהאט. און דאן האט קעסלער נאך אמאל ווידערהאלט די פראזע אין דעם זעלבען שרייערישען מעלאדראמאטישען טאן און געזאגט:

— דו פארשטייסט, אזוי קוויטשעט מען בלויז דאן, וען דער טאטע ליגט אויף דער ערד א טויטער... דא אבער איז דער טאטע ניט געשטארבען... דו ווילסט ביי אים פועל'ן, אז ער זאל צוריק אריינ-

לאזען דיין ברודער... ווילסט, אז דאס הארץ זאל ביי אים ווערן ווייך... נו, דארפסטו דאך אליין פארשטיין, — צום שווארצן יאר, — אז אין אזא מאמענט דארפסטו אויף אים ניט קוויטשען... אין אזא מאמענט דארפסטו ניט ברעכען די הענט... פארקערט, דארפסט ריידען ווייך, עם זאל זיך פילען הארצינקייט אינ'ם טאן... אט, צום ביישפיל אזוי:

— טאטע, לאז אים ארין!

און גלייך נאכדעם האט ער זיך אוועקגעזעצט און א מאך געטאן מיט דער האנט:

— נאך אמאל!

אפילו אין די צייטען, ווען מען האט אויף דער אידישער בינע גערארפט נעווארטן מעלאדראמאטיש, כדי צוצוקומען צו די הערצער פון דעם „האכגעשעצטען פובליקום", האט דוד קעסלער, טיף ביי זיך אין הארצען, געווארעמט דעם טרוים, אז עס וועט נאך אמאל קומען א צייט, ווען מען וועט קענען „שפילען טעאטער געלאסען", ווי ער האט זיך אמאל אויסגעדריקט אין א געשפרעך מיט יעקב קאליך.*)

שפילען טעאטער גלאסען — צו דעם האט ער זיך גערישען א לענגערע צייט. די אומשטענדען אבער האבען אים נאנץ אפט גצוואונגען צו שפילען ניט אזוי ווי ער האט געוואלט, ניט אזוי ווי ער האט געפילט. און ווען מ. שניצער, דער מאן פון דער אקטריסע הענריעטא שניצער, האט געגרינדעט אין ניו יארק דאס ערשטע אידישע „קונסט טעאטער", ווו עס איז אויפגעפירט געווארען פרץ הירשבייס „גרינע פעלדער", מיט יעקב בן־עמי אין דער הויפט ראל און מיט א גרופע פון יונגע אמביציעזע שוישפילער, וועלכע האבען געטרוימט וועגען א בעסער אידיש טעאטער, איז דוד קעסלער אוועק

*) יעקב קאליך, טיפען פון אמעריקאנישׂ־אידישע שוישפילער „לאדזשער טאגעבלאט", 1923. צום באדויערן קען איך ניט פעסטשטעלען דעם נומער פון דער צייטונג.

אהין זען די פּאַרשטעלונג, און כּאָטש דאָס שפּילען פון איניגע אק־טיאָרען איז אים דוקא ניט אזוי שטאַרק געווען געפעלען, איז ער געוואָרען באַגייסטערט פון דער אויפּפירונג און דער עיקר'שט פון דעם געלאַסענעם טאָן, וואָס איז אים, דעם קינסטלער מיט'ן ברויזענדען טעמפּעראַמענט, געווען אזוי ליב. און אַרײַנלויפענדיג הינ־טער די קולישען, און אַרומכאַפּענדיג זיך מיט איניגע פון די שוי־שפּילער, איז ער אַרויס מיט אזא וידוי:

— קינדער, איר ווייסט דאָך... דאָס האַרץ איז ביי מיר אמאָל פול מיט גאָל... די וועלט איז א פאַסקודנע... נו, פיל איך אָפּט, אז איך קען די מענשען גלייך אין די אויגען אַריין ניט קוקען... איך האָב זיי פיינט... איצט אָבער איז דאָס האַרץ ביי מיר פול מיט פרייד... אָט דאָס האָב איך געמיינט!... אָט אזוי דאַרף מען שפּילען טעאַטער!... דאָס איז געווען מיין טרוים!... קינדער, לאָמיר זיך נאָך אמאָל צוקושען!...

און ער האָט דאָס זיכער געמיינט מיט'ן גאַנצען הארצען. וויל קעסלער האָט קיינמאָל ניט געקרומט מיט דער נשמה. ער האָט אלע מאָל אַן מורא געזאָגט דעם אמת, אפילו ווען דער אמת איז געווען זייער א ביטערער פּאַר יענעם.

זיין באַגייסטערונג פאר יענער פּאַרשטעלונג איז דאָן געווען אזוי גרויס — דערציילט מיר דער שוישפּילער לאזאר פריד, — אז ווען ער איז אין יענעם אָוונט אַריינגעקומען אין דער טעאַטער־קאַפּע, האָט ער אַנגעכאַפּט דעם אקטיאָר סעמועל קעסטין ביי דער האַנט און געזאָגט:

— קעסי, גיי! גיי זען די פּאַרשטעלונג פון די „גרינע פעל־דער"! עס איז גוט! דאָס האָב איך געמיינט!...

וועו ער האָט זיך איינמאָל דערוואוסט וועגען מאַסקווער קונסט טעאַטער, וואו סטאַניסלאַווסקי פּריידיגט די טעאָריע פון „פיר וועגט" און וואו מען שפּילט נאַטירלאַך, געלאַסען און מענשלאַך, איז ער גע־וועו אויפ'ן זיבעטען הימל. עס האָט אים הנאה געטאָן וואָס דאָרטען,

אין מאסקווע, געפינט זיך א גרויסער מענש, וועלכער פריידיגט דאס זעלבע וואס ער, דוד קעסלער אין ניו יארק, האט אלע מאל געפריידיגט. ער האט געהאלטען אין איין ריידען וועגען סטאניסלאווסקי'ן און זיינע „פיר וועגט" און ער האט ביי זיך אפגעמאכט, אז פון היינט אן און ווייטער זאל ער שוין אלע מאל אויף דער בינע זיין מענשלאך, וואס וויניגער אונטערשטרייכען דאס אקטיארישע.

האט ער איינמאל ביי א פארשטעלונג זיך אליין געהאלטען אין צוימען, און וועז מען האט אים נאכ'ן דריטען אקט ארויסגערופען, ער זאל האלטען א „ספיטש", האט ער אנגעהויבען אזוי:

„לידים און דזשענטלמען. יו סי... איך בין נישט קיין אקטיאר... א מענש — אט וואס איך בין!... א מענש!... און די בינע דא — דאס איז נישט קיין בינע... א הויז איז דאס... א הויז מיט פיר וועגט... ניט קיין דריי, נאר פיר... און איך בין א מענש... א מענש, וואס וואוינט דא, אין דעם הויז מיט די פיר וועגט... ארום און ארום — קינדער... גרויסע און קלייניע... פעטערס און מומעס... מענשען... רייסען זיי זיך צווישען זיך... אמפערען זיך... און איך — אין מיטען... טוט מיר ווי, ווייז איך... טוט מיר הנאה, לאך איך... א מענש... א לעבעדיגער מענש... ניט קיין אקטיאר..."

גערעדט האט ער שטיל און גלאסען. האט זיך אין מיטען דערינען פון דער גאלעריע דערהערט א געשריי:

— העכער!

און דאס איז געווען גענוג.

קעסלער האט שוין מער ניט געקענט ריידען וועגען דעם טעאטער מיט די „פיר וועגט" און וועגען לעבען. אויפהויבענדיג דעם קאפ אין דער הויך, האט ער מיט פאראכטונג א קוק געטאן אין דער ריכטונג, פון וואנען עמיצער האט פריער אויסגעשריען „העכער". ער האט אנגעוויזען מיט'ן פינגער אהין, אין יענער ריכטונג, און א זאג געטאן:

— אָה!

און נאָכדעם האָט ער פּאַר זיך, אויף די אונטערשטע טענער פון זיין שטיבל, בייז געבורטשעט:

— אזא שמאַראָווּאָז!... א דונער זאָל אים טרעפּען!... ער באַגראָבט דאָס אידישע טעאַטער אין דער ערד!... איך וויל ריידען ווי א מענש, ניט מאַכען קיין געוואָלדען וועז מען דאַרף ניט, שרייט ער — „העכער"!... אז שרייען זאָל ער דאָרט אויף די ציין!...

אָלץ וואָס איז אין שפּילען געווען ניט נאַטירלאַך, אָלץ וואָס האָט אין שפּילען ניט געהאַט אין זיך דעם קינסטלערישען אמת, האָט ביי אים אַרויסגערופען א ווידער־געפיל און אים אַריינגעטריבען אין ווילדען כעס.

גאַסטראָלירענדיג אין ענגלאַנד, אין יאָר 1913 איז קעסלער'ן אויסגעקומען צו שפּילען אין א טעאַטער, וואו די הויפּט אַקטריסע פון דראַמאַטישע ראָלען, און דער קאָמיקער זיינען געווען מאַן און ווייב. ביי פּראָבע, אין א סצענע, וואו קעסלער שטייט אויף דער בינע און האָלט אַרומגענומען די דראַמאַטישע אַקטריסע, האָט דער קאָמיקער געדארפט אריינקומען און עפּעס זאָגען.

— איר זאָלט דאָס זאָגען אזוי, — האָט אים קעסלער געלערנט,

— אז דער טאַן זאָל גיין א ר ו י ף... איר הערט? א ר ו י ף, ניט א ר א פּ...

האָט אבער דער „גראַטענער" קאָמיקער ניט געקענט צוקייען וואָס קעסלער מיינט, האָט ער זאָג געטאָן די פּאָר ווערטער אזוי, אז דער טאָן איז געגאַנגען אַראָפּ ניט אַרויף.

און וועז קעסלער האָט דאָס דערהערט, האָט ער דערפּילט ווי דער טאָן גריליצט אים אין אויער, און שטייענדיג אזוי אַרומגענומען מיט דער אַקטריסע, האָט ער פון צווישען די ציין געזומען ברומען:

— דזשי, א טענדעלע... אז גע'הרג'עט זאָל ער ווערען!...

די אַקטריסע האָט דאָס דערהערט, האָט זי שטילערהייט געזאָגט:

— מיסטער קעסלער, פלוץ, פארגעסט ניט, אז ער איז מיין מאן...

— אי בעג יור פארדאן, מאדאם. — האט קעסלער זיך פאר איר ענטשולדיגט. — ווייטער!

ווייטער האט די דראמאטישע אקטריסע געדארפט ארויספאלען מיט איר רעפלעק, און ווען קעסלער האט הערהערט דעם טאן וואס זי האט געמוסען, האט אים נאך מער אנגעהויבען גרילצען אין די אויערען, און פארגעסענדיג אינגאנצען אן דעם, אז ער האט מיט איר נאר־וואס גערעדט ווי א דושענטעלמאן מיט א דאמע, האט ער זי געגעבען א שטויס אפ פון זיך און מיט כעס ארויסגעברומט:

— ווערט בייזד דער'הרג'עט.

עס זיינען פארען שרייבער, וועלכע קענען ניט אריבערטראגען קיין פרעמדען סטיל. וועו אזא שרייבער לייענט די ווערק פון אן אנדערען, ערגערט ער זיך שטארק און ער טראכט אלץ וועגען דעם ווי אזוי ער אליין וואלט אזא טעמע באהאנדעלט, ווי אזוי ער וואלט דאס אנגעשריבען. דער גרויסער שריפטשטעלער און דענקער לעוו טאלסטאי האט פון אזא שוואכקייט געליטען. נאדקי'ן האט ער אפט געזאגט, אז ער פראווט צופיל קונצען מיט דער שפראך און אז ער טראכט אוים מעשיות, וואס זיינען נישט געשטויגען און נישט געפלויגען; וועגען דאסטאיעווסקי'ן האט ער געזאגט, אז ער קען ניט פארשטיין פאר וואס מען לייענט אים אזוי פיל, און אויף אוספענסקי'ן האט ער געזאגט, אז זיין רוסיש איז צוגעפאסט בלויז פאר דער שטאט טולא.*)

ער, דער גרויסער רוסישער שריפטשטעלער, האט פשוט ניט גענט פארטראגען קיין פרעמדען סטיל אין שרייבען.

און עס זיינען פארען שוישפילער, וועלכע קענען ניט פארטראגען קיין פרעמדען טאן אין שפילען.

צו דעם מין שוישפילער האט אויך געהערט דוד קעסלער. זענע־

*) מאקסים גאדקי, „זכרונות", ז. 76. בערלין, 1923 (רוסיש).

דינג אן אנדער שוישפּילער אין א ראָל, האָט ער זיך גלייך פּאַרגעשטעלט ווי אזוי ער אליין וואָלט זי געשפּילט, און דאָס איז שוין געווען גענוג, אז ער זאָל ניט קענען אריבערטראגען יענעמס שפּילען.

און אזוי האָט ער זיך באַצויגען ניט נאָר צו די קלענערע אקטיאָרען, נאָר אויך צו די גרויסע, וועלכע האָבען שוין פּארנומען אן אָנגעזעענעם פּלאַץ אויף דער אידישער בינע.

מיט לעאָן בלאַנק'ן האָט ער זיך א לענגערע צייט געאַמפּערט, אז ער שפּילט ניט גוט די ראָל פון „חאַצקעל דראַכמע" אין יעקב גאָרדין'ס „גאָט מענש און טייוועל". אלע קריטיקער האָבען דאן בלאנק'ן שטאַרק געלויבט, קעסלער'ן איז ניט געפעלען געווארען ווי אזוי בלאנק האָט די ראָל אויפגעפאסט, און איינמאָל, ביי פּראָבע, האָט ער אים געזאָגט:

— בלאנקאָטש, ווען איך זע דיך שפּילען די ראָל פון כאצקעל דראַכמע, פּיל איך ווי ווערים וואָלטען מיר ארומגעקראָכען אין בויך... און ער האָט אים דאן געוויזען, ווי אזוי ער אליין וואָלט די ראָל געשפּילט.

— זיין אויפפאַסונג איז געווען אנדערש, אינגאנצען אנדערש, — דערציילט בלאנק, — אבער גוט, אויסגעצייכענט גוט.

נאָך אָפט פלעגט מען ביי פּראָבע זען ווי קעסלער שפּילט אלע־מענס ראָלען, נאָר ניט זיינע. אויף דעם גרונט איז ביי א סך מענשען געשאפען געווארען דער אינדרוק, אז קעסלער קען קיינמאָל ניט זיין ראָל און אז ער מוז דאריבער אלע מאָל אנקומען צום סופּלער.

דאָס איז אבער געווען ניט אינגאנצען ריכטיג. ווארים אויב עס איז אמת, אז קעסלער האָט זייער אָפט ניט געקענט די ווערטער פון זיין ראָל, האָט ער אבער געקענט דעם כאראקטער, געהאט א קלאָרען באגריף וועגען אים און שטענדיג געווואוסט, ווי אזוי אים אויסצוטייטשען ביים שפּילען.

דערציילט דער דראַמאַטורג ז. ליבין, אז אָפטמאָל האָט ער ביי א

רעפּעטיציע פון זיינער א פּיעסע, גענוג ווי קעסלער זיצט מיט פּאר־מאַכטע אויגן, פונקט דאָן ווען ער דאַרף רעפּיטירן די ראָלּ.

אלע ווארטן, קעסלער זאָלּ מאַכן פּראָבע פון זיין ראָלּ, און ער זיצט מיט פּארמאַכטע אויגן און שווייגט.

דער איינדרוק איז גענוג, אז ער כאפּט א דרעמעלּ, האָט אים לידין איינמאָלּ געפּרעגט:

— מיסטער קעסלער, איר שלאָפט נאָר?

— ניין, — האָט קעסלער געענטפּערט, — דאָס לערנען איך מיין ראָלּ...

— מיט פּארמאַכטע אויגן?

— יעס... ווען איך מאַך צו די אויגן, זע איך מער...

און אזוי האָט ער מיט פּארמאַכטע אויגן ניט איין ראָלּ אויסגעלערנט. ניט די ווערטער פון דער ראָלּ, נאָר דעם כאראַק־טער פון דעם מענשן, וואָס ער האָט געדאַרפט פּאָרשטעלן.

6

קעסלערס צוגאַנג צו פּיעסען און צו ראָלען.

פונקט אזוי ווי ער האָט אינגעשטודירט ראָלען מיט פּארמאכטע אויגען, אזוי האָט ער אָפּטמאָל אינגעהאנדעלט פּיעסען מיט פארמאכטע אויגען. ער איז קיינמאָל ניט געווען זיכער צי די פּיעסע איז א גוטע, צי ניין. אלע מאָל, ווען מען האָט פּאר אים געלייענט א פּיעסע, האָט ער געדרייט מיט דער נאָז. עס איז אים ניט געפעלען.

די מערסטע פּיעסען, אין וועלכע ער האָט געהאט אן אומגעהויער גרויסען ערפאָלג, האָט מען פּאר אים געלייענט עטלאכע מאָל; ער האָט זיך אלץ געקנייטשט, איז אלץ ניט געווען צופרידען, און ניט איינמאָל האָט ער דעם שרייבער אָפּגעשטעלט אין מיטען און א זאָג געטאָן זיין באַרימטען „קטונתי", וואָס האָט אויף זיין לשון געהייסען, אז אים לייגט זיך ניט אויפ'ן שכל, אז עס זאָל נאָר מעגלאך זיין אזא זאך ווי עס ווערט געשילדערט אין דער פּיעסע, און אז אויב אפילו עס איז יא מעגלאך, האָט דער שרייבער די טעמע ניט גוט בעארבייט.

לעאָן קאָברין'ס „יאנקעל בויל" („דער דאָרפ'ס־יונג"), א פּיעסע אין וועלכער קעסלער האָט זיך געווויזען אין זיין פולער גרויס אלס שוישפּי־לער, א פּיעסע, וועלכע איז ביז'ן לעצטען טאָג פון זיין לעבען געבליבען אין זיין רעפּערטואר און וועלכע ער האָט געשפּילט אלע מאָל, ווען ס'איז אים געווען קינסטלעריש יום־טוב'דיג אויפ'ן הארצען, האָט דער דראַ־מאטורג פּאר אים געלייענט צען מאָל, און דערצו איז נאָך נייטיג געווען א ספּעציעלע מאנווערע פון'ם שרייבער, ביז קעסלער האָט זיך ענדליך געכאפּט, אז ער האָט אין דער פּיעסע וואָס צו שפּילען און אז די ראָל איז אנגעמאָסטען פּאר אים.

קלייבענדיג א פּיעסע, האָט קעסלער אלץ געזוכט „עפּעס אנדערש",

און עס איז פאר אים קיינמאל ניט געווען קלאר אין וואס דער „עפעס־אנדערש" זאל זיך אויסדריקען.

הערענדיג א פיעסע, האט ער זיך אפגעשטעלט ניט נאר אויף דער ראל, וואס ער וועט דארפען שפילען, נאר אויך אויף אנדערע ראלען. אליין א מיסטער אין אויסארביטען דעטאלען ביים שפילען, האט ער בים לייענען זיך אויך אפגעשטעלט אויף דעטאלען, ער האט זיי אבער קיינמאל ניט געקענט צונויפקלייבען אינאיינעם. ער האט זיי אלעמאל געזען אינציגווייז...

ערשט ביים שפילען פלעגט ער דערפילען די פיעסע. אויף דער בינע פלעגט ער זיי ערשט אנהויבען פארשטיין. אינ'ם פראצעס פון אייגענעם שאפען האט ער אויך דערפילט דאס שעפערישע פונ'ם שריפטשטעלער, און בלויז דאן האט ער געקענט צונויפקלייבען די נילדענע רינגעלאך און מאכען פון זיי איין קייט.

אנדערש זיינען פאר אים די גילדענע רינגעלאך געווען צעווארפען און ער האט ניט געוואוסט ווי אזוי מען נעמט זיי צונויף.

און דערפאר טאקע פלעגט ער אזוי אפט ארויספאלען און אליין אויסקלייבען א שלעכטע פיעסע, אין דער צייט וועז ער האט פארבראקירט א גוטע און דערצו נאך אזא, וועלכע איז פאר אים געווען ווי אנגעמאסטען.

אלע מאל וועז מען האט פאר אים געלייענט א פיעסע און זי איז אים, געווייגלאך, ניט געפעלען, האט ער געהאט א טבע צו געבען צו פארשטיין דעם פארפאסער פארוואס די פיעסע טויג ניט און פארוואס מען דארף זי ניט אויפפירען. ער האט אלץ דערקלערט אויף זיין אייגענעם שטייגער, און אין זיינע דערקלערונגען איז ער שטענדיג געווען אריגינעל, מערקווירדיג אריגינעל, כאטש אפטמאל איז אין אנפאנג געווען שווער אנצוכאפען וואס ער מיינט...

איינעם פון די פאטענטירטע פארפאסער פון מעלאדראמעס, האט ער אמאל געפרואווט געבען צו פארשטיין, אז אפילו א מעלאדראמע —

ווי שטארק באמבאסטיש זי זאל ניט זיין — דארף אויך האבען א זין, האט ער אים געזאגט אזוי:

— שטעלט אייך פאר: א קליין שטעטעל... אינ'ם שטעטעל — א גוי... דער גוי האט ליב צו שלאגען אידען... זיין פארגעניגען!... ברעכט אויס א פאגראם — דער גוי איז זיך מחיה... קען שלאגען אידען וויפיל ער וויל... איז אויפ'ן זיבעטען הימעל... וואס טוט אבער דער גוי, וען ס'איז ניט קיין פאגראם?... גלאט כאפען א אידען אן אים שלאגען? דאס טויג ניט... מען מוז האבען אן אויסרייד... נעמט ער דעם לאנגען גארטעל, טשעפעט אפ דעם עק און לאזט אים זיך נאכשלעפען אויף דער ערד... גייט ער אזוי... פארשטאנען?... א גוי מיט א גארטעל, וואס שלעפט זיך נאך אויף דער ערד... קומט אן א איד, טרעט אן דעם גוי אויפ'ן גארטעל... דער גוי דעם אידען — א זעץ אין די ציין... און מיט א טענה... „פארוואס האסטו מיר אנגעטראטען אויפ'ן גארטעל?"... אזוי איין אידען... א צווייטען... א דריטען, און א פערטען... און ער האט א תירוץ... ער שלאגט אידען ניט אומזיסט; זיי טרעטען אים אויפ'ן גארטעל... און אזוי איז מיט א מעלאדראמע, עס דארף זיך איר נאכ־שלעפען א גארטעל און איידער עס קומט דער זעץ, דארף אימיצער אנטרעטען... עס זאל ניט זיין גלאט אזוי א זעץ... פארשטאנען?... עס מוז האבען א זין...

ביים דערקלערען דעם ענין, וואס האט א שייכות מיט טעאטער, איז קעסלער זייער אפט געווען שרעקלאך אומבאהאלפען, וויל עס הא־בען אים פשוט אויסגעפעלט די נויטיגע ווערטער און אמאל האט די פארשטעלונגם קראפט ביי אים געארבייט אזוי שנעל און האסטיג, אז ער האט פשוט ניט געקענט גלייך געפינען די נויטיגע ווערטער. ער איז אבער געווען מערקווירדיג אינטערעסאנט און מערקווירדיג אריי־גינעל אין זיין אומבאהאלפענקייט.

אליין א רעאליסט דורך און דורך אויף דער בינע, איז ער אין ריידען געווען אן אמת'ער אימפרעסיאניסט...

אָנגעוואָרפען ווערטער, וועלכע האָבען אָפּגעשפּיגעלט עפּעס אן איינדרוק, עפּעס א שטריך, וואס איז אפשר פּאר אים אליין גענוען ניט אינגאנצען קלאָר...

עס איז אויסגעקומען ווי ער וואָלט אין זיין רעידען געבויט א בנין, וואַרפענדיג א ציגעל אויף א ציגעל אין גרויס אויפענעש. ערשט ביים סוף, וועו ער האָט געענדיגט, האָט מען מיט אמאָל דערזען פּאר זיך א גרויסען בנין.

אים האָט מען געקאָנט זאָגען דאָס זעלבע וואס וולאדימיר קאָראלענקא האָט אמאָל געזאָגט גאָרקין: „איר טענה'ט זיך אויס ניט מיט ווערטער, נאָר מיט האָמערס".

און די האָמערס זיינע — די ווערטער — האָבען געקלאפט ניט אויף אירן אָרט, נאָר צוואוואָרפען; א קלאָפּ דאָ, א קלאָפּ דאָרטען, איז דער קלאָנג געווען פּאַרשידען.

רעידענדיג מיט מיר איינמאָל וועגען דראמע אין אלגעמיין, האָט ער — געדענק איך — געזאָגט:

— א „פּאָנטש" (א זעץ) דאָס איז וויכטיג... זייער וויכטיג... א פּיעסע אָן א „פּאָנטש" איז... איז גאָר ניט... אָבער, יו נאָו, עס מוז ניט זיין דוקא א זעץ מיט א דוביעע איבער'ן קאָפּ... נאָו!... אמאָל -- דוקא שטיל... דוקא איינגעהאלטען... א פּאַרשטיקטער זיפּץ... א פּאַרשטיקטער קרעכץ... אָבער — עס זאָל דורכלויפען א סקרוך אי־בער'ן לייב... עס זאָל וואַרפען אין היץ און אין קעלט...

און כדי עס זאָל ארויסקומען קלאָרער, האָט ער געגעבען א ביישפּיל:

— אין א פּיעסע — אזא סצענע: א טאטע... די קינדער — צעוואַרפען איבער דער גאנצער וועלט... א זון אין אמעריקע... א טאָכטער אין ארגענטינע, בראזיליען, פּאַריז, שיקאגא, פּאסעיק, אויס־לאנד — אומעטום — קינדער... אין דער היים אָבער — קיינער ניט... פון אלע קינדער — פּאַרטרעטען אויף די וועגט... פּאַרטרע־טען... פּאָפּיר... קוקט דער טאטע אזוי איינמאָל אויף די פּאַרטרע־

טען... דאָס האַרץ איז אים פֿאַרביטערט, און ער שאָקעלט מיט'ן קאָפּ: „קינדער... פֿאַפּירענע קינדער... אויף די וועגט"...

— און איר פֿאַרשטייט, — האָט ער וויטער געזאָגט, — ביי אזא סצענע דאַרף דער אַקטיאָר, וואָס שפּילט דעם טאַטען, ניט רעווען ווי אַן אָקס, ניט רויען נאָכ'ן קאָפּ... פֿארקערט, — שטיל, איינגע־האַלטען, מיט א טרער אין אויג, אָבער ניט אויף דער באַק... שטיל, און דאָך — א „פּאָנטש"...

דערנאָך האָט ער גערעדט וועגען פֿאַרשידענע אַנדערע זאכען. ער האָט דערציילט נאָך און נאָך געשיכטעס, און דערציילענדיג אזוי, האָט ער אַנוצט אן אויסדרוק „אַסאָציאַציע פון געדאַנק".

דאָס שוועדע וואָרט „אַסאָציאַציע" איז אים געווען אַביסעל פֿרעמדלאַך; ערגעץ האָט ער עס, אפּנים, געהערט און איז אַליין ניט געווען זיכער, צי ער רעדט דאָס אַרויס ריכטיג, צי ניין. דעם מיין דערפון האָט ער אָבער פֿאַרשטאַנען, און לויט זיין אויסטיי־טשונג איז דאָס אַרויסגעקומען אזוי:

„איר זעט א זאַך און דערמאָנט זיך אָן א פֿאַסירונג... די זאַך פֿירט אייך אַרויף אויף א געדאַנק. איר דערמאָנט זיך אָן עפּעס... וואָס... א שטייגער — סיגאַרעטעס".

און דאָ האָט ער מיר כמעט אָן פֿאַרבינדונגס וועדטער אַנ־געהויבען דערציילען א מעשה, וואס איך האָב אין אָנפֿאנג אינגאַנ־צען ניט פֿאַרשטאַנען.

— סיגאַרעטעס! — האָט ער געגעבען א זאָג, אַוועקלייגענדיג די שוועדע האַנט אויף דעם קעסטעלע פֿאַפּיראָסען, וואָס איז לעבען אים אויפ'ן טיש געלעגען. — סיגאַרעטעס!

און עס האָבען געגומען פֿאַלען וועדטער, ווי האַמערס:

מיט א דרייסיג יאָר צוריק, נאָך אין רומעניען. ער — א כחור, א ברען; א געזונטער, א שטאַרקער, בלוט און מילך. און זי — א מויד ווי א ציימעס.

„נו! איר פארשטייט דאך — אן אקטיאר. געשפילט טעאטער, אידיש טעאטער.

„איין מאל, צוויי מאל, דריי מאל, — זי איז דא. אין טעאטער, הייסט עס. און — קוקט אויף אים אזוי... פרעסט אים מיט די אויגען...

„נו, — אן אקטיאר! וואס ארט דאס אים?

„און — טאקע, פאר וואס ניט? א מענש איז דאך — א מענש.

„באקענט געווארען, — א ווארט, א שמייכעל, — עס לאזט זיך. עס גייט א גאנג...

„אזוי היינט, אזוי מארגען, אזוי איבערמארגען. — שמייכעלט אלץ. זי — הייסט עס, — די מויד...

„איינמאל זאגט זי: קומט היינט אויף דער נאכט צו אונז!

„אט אזוי, מיט די וועלטער.

„זיך ניט געלאזט בעטען. געקומען. ער גייט א קוק — נישטא דער טאטע, נישטא די מאמע. זי — איינע אליין אין שטוב...

„נו, — א שמייכעל אהער, א שמייכעל אהין. א קניפ אהער, א קניפ אהין —

„פארטיג... מען איז דאך ניט מער ווי א מענש... עס גייט א קארטע... און — יו נאו...

„זיינען אוועק דרייסיג יאר. אט אזוי ביי דעם ערך.

„אין אמעריקע שוין, ביי שטארק'ן אין רעסטאראן, אויף סעקאנד עוועניו, דא ניט ווייט.

„עפענט זיך די טיר — א דאמע. פארפוצט. דימענטען און בריליאנטען.

— קען איך זען דעם און דעם אקטיאר?

— יעס,מעם.

„צוגעגאנגען.

— זיינט איר דער און דער?

— יעס, מעם.

„זיך אוועקגעזעצט. ביידע מיט די אויגען אָט אזוי! קוקען.

„זי שמייכעלט. — ער שמייכעלט. וויל זיך אָן עפעס דערמאָנען.

„און — זיך דערמאָנט! דאָס איז געווען דיזעלבע... די וואָס פון רומעניען...

„און ווייסט איר, ווער דאָס איז געווען? די מאדאם נ... די פרוי פון דעם גרויסען סיגאַרעט־פאַבריקאַנט...*)

מיט איין ווארט האָט ער געקענט אָנווארפען א גאַנצע בילד, וואָס האָט זיך ערגעץ ביי אים אין דער פאַרשטעלונג געווענדט...

פאַר שרייבער מיט נעמען האָט ער געהאַט דרך ארץ. אָבער נתפעל געווארען פאר זיי איז ער קיינמאָל ניט. אפילו פאר די גרעסטע.

פון שלום אש האָט ער שטארק געהאַלטען. ער פלעגט אלץ זאָגען, אז אזא פיעסע ווי „גאָט פון נקמה" שרייבט זיך אָן ניט אלע מאָנטאָג און דאָנערשטאג. ער האָט געגלויבט, אז פון אש'ס פערער קען מען דערווארטען נאָך א שטארקערע פיעסע — אזא, וואָס וועט מאכען נאָך א גרעסערען רושם און ציען נאָך מער אויפמערקזאמקייט, סיי צווישען אידען און סיי אויף דער וועלטלאכער בינע. און פון־דעסטווענגען, ווען אש'ס א פיעסע איז אים גראָד ניט געפעלען, האָט ער דאָס אָפען ארויסגעווויזען; פונקט דאן ווען אש האָט פאר אים די פיעסע געלייענט, האָט ער אָנגעהויבען דרעמלען, און דערנאָך האָט ער זיך אנטשולדיגט אזוי:

— וואָס קען איך זיך העלפען, אז די פיעסע איז גראָד אזא, אז ווען מען לייענט זי, דערפיל איך ווי עס ציען זיך מיר איבער הייטלאך איבער די אויגען און איך דערזע פאר זיך עפעס אזעלכע מאָדנע מענשעלאך...

*) איך געפין דאָ פאַר נויטיג צו באַמערקען, אז דיזעלבע געשיכטע האָב איך אויך איבערגעגעבען אין דעם זשורנאַל „טעאַטער און קונסט", אַפּריל, 1927, ניו יארק.

מען האָט פּאַר אים אינמאָל געדאַרפט לייענען א פּיעסע פון א געוויסען שונד שרייבער, וועמען ער האָט זייער ניט ליב געהאַט. דער פּאַרוואַלטער פונ׳ם טעאַטער האָט געוואוסט, אז וועז מען וועט קו־מען צו קעסלער׳ן מיט א פּיעסע פון יענעם פּאַרפּאַסער, וועט ער ניט וועלען אויסהערען, וועט ער אים אַרויסטרייבען, און אזוי ווי דער פּאַר־וואַלטער איז געווען זיכער, אז דאָס שטיק וועט שטאַרק אויסנעמען ביים פּשוט׳ען עולם, איז ער געפּאַלען אויף אזא המצאה:

ער האָט דערציילט קעסלער׳ן א מעשה, אז ער האָט א פּיעסע פון מאַקסים גאָרקי — א פּיעסע פון אידישען לעבען, און עס איז גאָר אזוינס און אזעלכעס!...

דער פּאַרוואַלטער איז געווען זיכער, אז דאָס וועט קעסלער׳ן פּאַרבלענדען די אויגען און ער וועט די פּיעסע אויסהערען מיט גרויס אויפמערקזאמקייט, ווייל קעסלער האָט פון גאָרקי׳ן זייער שטאַרק געהאַלטען.

אויסגעלאָזען האָט זיך אָבער אַנדערש.

די ערשטע עטלאַכע בלעטלאַך האָט קעסלער נאָך ווי עס איז אויסגעהערט. דער נאָמען גאָרקי האָט אויף אים דאָך געווירקט אזוי, אז ער האָט איינגעצויגט זיין טעמפּעראַמענט. אָבער באַלד האָט ער די געדולד פּאַרלאָרען, און געבענדיג א קלאַפּ מיט׳ן פויסט אי־בער׳ן טיש, האָט ער אויסגעשריען:

— ממזרים, ניט גאָרקי האָט דאָס געשריבען!... א לאַפּאַצאַן האָט דאָס אָנגעשמירט!...

וועז ז. ליבין האָט פּאַר אים געלייענט זיין פּיעסע „די ווילדע", האָט קעסלער געדרייט מיט דער נאָז. די ראָל פון דעם פּשוט׳ען פּאַר־מער אין דער פּיעסע האָט צו אים עפּעס יאָ אַפּעלירט און ניט אַפּע־לירט; ער האָט אַליין ניט געוואוסט צי ס׳איז גוט, צי ס׳איז ניט גוט. ער האָט דאָס ניט געקענט צוקייען. ער האָט אָבער די פּיעסע דאָך געקויפט, און שפּעטער, וועז ער האָט זי אויפגעפּירט (אינ׳ם

יאָר 1905, אין טאָליע טעאטער), האָט ער מיט זיין שפּילען אזוי אויסגענומען, אז מען האָט אומעטום גערעדט פון אים.

„אין ליבין'ס נייע פּיעסע „די ווילדע", — האָט אב. קאהאן דאן געשריבען, — נעמען אנטיי בלויז זעקס פּערזאָנען. קעסלער האָט אין איר פּאָרצושטעלען א כּאראקטער־בילד אזוי פול מיט לעבען און מיט לעבענס־הומאָר, אזוי פריש און ניי, און ער שטעלט דאָס פּאָר אזוי לעבהאפט און קרעפטיג, אז ער מאכט פּראָסט א פּורָאָר — א רעש פון באגייסטערונג און באוואונדערונג. זיינען „פּאטריאָטען" זיי־נען פּאָרינען זונטאָג ארומגענאנגען ווי אויפ'ן זיבעטען הימל, און פּאר סתם מענשען, וועלכע האָלטען אים פּאר א גוטען שוישפּילער, איז ער אין דיזער ראָלע געווען אזוי ווי אן ענטדעקונג. דאָס איז אָן צווייפל אייגע פון די מערקווירדיגסטע ראָלען, וועלכע ווערען דיזען סעזאָן פּאָרגעשטעלט אין ניו יארק, עס מאכט ניט אוים אין וועלכער שפּראך עס ווערט גערעדט אויף דער בינע.")*

אין דעם זעלבען זין האָבען אויך געשריבען די אנדערע אידישע טעאטער־קריטיקער פון יענער צייט.

ווען ער האָט זיך איינגעלעבט אין א ראָל, האָט ער אלע דעטא־לען אין איר אויסגעארבייט אזוי מיסטערהאפט, אז ס'איז אין איר אין ערגעץ קיין חלל ניט געבליבען. אלעס איז געווען אויסגעפילט. און דערפאר איז פאר אן אנדער אקטיאר נאָך ביז היינטיגען טאָג שווער צו שפּילען קעסלער'ס א ראָל. דערפאר איז פאר די צושויער שטענדיג געווען אזוי שווער צו זען אן אנדער אקטיאָר אין קעסלער'ס א ראָל. און ווען ער איז איינמאָל גאָר פלוצלונג קראנק געווארען און אן אנדער אקטיאָר האָט געמוזט שפּילען זיין ראָל אין ליבין'ס פּיעסע „דער געבראָכענער נדר", האָט דער עולם אין טעאטער געמאכט א סקאנדאל און פון אלע זייטען האָבען זיך געהערט געשרייען: „קעסלער!" „מיר ווילען זען קעסלער'ן".

דער אקטיאר, וועלכער האָט קעסלער'ס ראָל געשפּילט, האָט זיך

*) „פּאָרווערטס", נאָוועמבער 29טען, 1905.

געפילט אין א שרעקלאכער פאַרלעגנהייט, און ווען ער האָט געזען, אז דער טומעל אין טעאַטער ווערט אלץ גרעסער, האָט ער אין מיט'ן שפּילען זיך געמוזט וועגדען צום עולם:

„האָבגעשעצטעם פובליקום! קעסלער איז קראַנק, מען האָט מיר געגעבען שפּילען זיין ראָל, און וואָס בין איך שולדיג, אז איך בין ניט קיין קעסלער?"

און יענער אקטיאר איז זיכער ניט געווען שולדיג אין דעם, וויל אזעלכע אקטיארען ווי דוד קעסלער ווערען ניט געבאָרען אלע מאָנטאָג און דאָנערשטאג.

און פונקט אזוי ווי ער האָט זיך געקענט מאכען אָנגעזען אין א גוטער ראָל, וואָס איז אים געווען צום הארצען, אזוי האָט ער זיך געקענט מאַכען נישטיג אין א שלעכטער ראָל, וואָס איז אים ניט געווען צום הארצען.

אין שייקעוויטש'עם (שמר'ס) פיעסע „גרינע", האָט מען אים געגעבען שפּילען די ראָל פון א קראַנקען, א טשאכאַטאטשניק, וואָס גייט קוים ארום. די ראָל איז ניט געווען פאַר אים, פאר דעם פולבלוטיגען קינסטלער, האָט ער זיך אלץ געבעטען, אז מען זאָל אים פון דער ראָל באפרייען.

— קוקט אויף מיינע באקען! — האָט ער געזאָגט, — זעט א פאַר וואַרגעם! וואָס פאַר א טשאכאטאטשניק בין איך? וואס פאַר א קרענק פעלט מיר? וועו איך וועל זיין אויף דער בינע, וועט דאָך אפילו דער גרעסטער אידיאָט ניט גלויבען, אז איך בין קראַנק.

דערצו איז אים נאָך די פיעסע ניט געפעלען און ער האָט אלץ אויסגעבריעט, אז מען קען דאָרטען ארויסנעמען א ראָל, אָדער אריינשטעלען א ראָל און עס וועט זיין אלץ איינס... ער האָט געבעטען, אז מען זאָל אים באפרייען פון שפּילען די ראָל, וויל מען קען זיך באגיין אָן אים.

מען האָט אים אָבער פאַרט פון דער ראָל ניט געקענט, אָדער

ניט געוואלט באפרייען, ווייל זיין נאמען האט דאך צוגעצויגען אן עולם, האט ער אינמאל אפגעטאן אזא שפיצעל:

פאר'ן לעצטען אקט האט ער זיך באהאלטען אין א קלײדער־שראנק, און וועגענדיג זיך צו זיין גארדעראבער האט ער געזאגט:

— בעני, וועו מען וועט מיך אנהויבען זוכען, בין איך נישטא!... דו הערסט? נישטא!... און דו וויסט ניט וואו איך בין... דו וויסט ניט!... טאמער וועסטו זיך ארויסכאפען מיט איין ווארט, וועל איך דיך דער'הרג'ענען...

וועו מען האט געארפט אנהויבען שפילען דעם לעצטען אקט, האט מען גענומען זוכען קעסלער'ן. אבער — זוך אים היינט, זוך אים מארגען — ער איז נישטא...

— בעני, וואו איז קעסלער?

בעני וויסט ניט...

— סטייטש, ער איז דאך דא נאר וואס געווען!

בעני ענטפערט ניט.

ווי פאר'סם'טע מייז איז מען ארומגעלאפען. געזוכט און ג־נישטערט אין אלע ווינקעלאך — קעסלער איז נישטא!

ווי אין וואסער ארײן...

וואס טוט מען? וואס הויבט מען אן צו טאן? וואס קאן דאס זיין? ווי אזוי איז דאס געשען? אפשר עפעס אן אומגליק?!

און דא וועלט דער עולם אין טעאטער אלץ מער און מער אומגעדולדיג; מען קלאפט שוין מיט די פיס, מען פייפט, מען ליארעמט. מען קען דאך ניט האלטען די מענשען אין טעאטער ביז שפעט נאך האלבער נאכט!...

ניט האבענדיג קיין אנדער ברירה, האט מען אפגעשפילט דעם לעצטען אקט אן קעסלער'ן.

און ביים עולם איז געווען רעכט אזוי אויך. זיי האבען אפלא־דירט און זיינען אוועק אהיים...

און דאן איז קעסלער ארויף אויף דער בינע, און וועגענדיג זיך

צו די אקטיארען, וועלכע האבען אים פריער געוואלט באווייזען, אז אן אים און אן זיין ראל קען מען זיך אין דער פיעסע ניט באגיין, האט ער, מיט א כלומר'שט תם'עוואטען טאן און מיט א פארבאַרגענעם שמייכעל אויף די ליפען, געפרעגט:

— נו, אימיצער האט דאָ געפרעגט אויף מיר, הא?...

און מיט א געלעכטער:

— איך א טשאכאטשניק! כא־כא־כא!... נו, בין איך געשטאַרבען פאר'ן לעצטען אקט, און — פיו, אפגעמאקט!...

שפּיצלאַך אויף דער בינע האט קעסלער געקענט אפּטאַן ניט נאָר וועג ער איז ניט געווען צופרידען פון א פיעסע, נאָר אויך דאָן וועג ער איז ניט געווען צופרידען פון אן אקטיאר, אדער פון אן אקטריסע. דערמיט האט ער אויסגעדריקט זיין נקמה און זיין חוזק צו טאַלאַנטלאָזיגקייט. אָבער אמאל האט זיך אין זיינע שפּיצלאַך אויך אויסגעדריקט דער געפיל פון קנאה...

דאָס — מוז מען צוגעבען — האט קעסלער פארמאַגט אין א גאנץ היבשער מאָס. כאטש ער איז אין דעם אויך געווען ערלאַך.

דערציילט ב. גאָרין אזא פאל:

די דריי שטערען פון דער אידישער בינע — קעסלער, אדלער און טאַמאשעווסקי, — האָבען זיך פאראיניגט און באשלאָסען צו שפּילען צוזאמען אין טאַליע טעאטער. מיט דער פולער זיכערקייט, אז ביי אזא אויסערגעווויינלאכער קאָמבינאַציע פון קינסטלער איז שוין ניט וויכטיג וואָס מען וועט שפּילען, האט מען ארויסגענומען פון רעפּערטואר יעקב גאָרדין'ס אן אָפּגעשפּילטע פיעסע „די געבריידער לוריא" און אינגעטיילט די ראלען צווישען די דריי שטערען.

„נאָר אויב קעסלער, — שרייבט גאָרין, — איז געווען גרייט צו מעסטען זיך מיט כוחות מיט אדלער'ן, האט ער בשום אופן ניט געוואלט אנערקענען טאַמאשעווסקי'ן פאר א גוטען אקטיאר. אזוי גיך ווי דער פּאַרהאנג האט זיך אויפגעהויבען און אלע דריי שטערען זיינען ארויף אויף דער בינע, האט קעסלער נענומען נאָכקרימען טא־

מאשעווסקי'ן. דאָס האָט דעם לעצטען נערוועז געמאכט און ער איז ארוים פון די כלים. ער האָט געשפילט די ראָל פון גדליה לוריא און אין דער סצענע געדארפט צעברעכען א טעלער, האָט ער שוין פאר כעס צעבראכען צוויי טעלער. קעסלער האָט ניט געשוויגען און זיך אויך געמומען ברעכען טעלער. דעם עולם איז די מעשה געפעלען געווארען, ניט מחמת ער האָט זיך אָנגעשטויסען, אז מען איז אים מכבד מיט מער שפילען, ווי אים האָט געקומט, נאָר אים איז פשוט געפעלען געווארען דער אקט פון ברעכען טעלער און ער האָט ווארים אפלאָדירט.*)

איז ניט וויכטיג מיט וואָס די דאָזיגע געשיכטע האָט זיך געענדיגט. וויכטיג איז נאָר דאָס, וואָס אפילו אין באצוג צו אזא אנערקענטען שוישפילער ווי באָרים טאָמאשעווסקי האָט קעסלער ניט געפונען פאר נויטיג צו קרומען די נשמה; דענקענדיג, אז עס דארף אים ניט אָנשטיין, אָדער אז ס'פאסט ניט פאָר אים זיך צו פארמעסטען אין כוחות, האָט ער דאָס אָפען ארויסגעוויזען.

כאָטש קעסלער האָט ניט געהאט קיין טאָעריעס, איז פונדעסטוועניגער דאָך געווען אויסגעהאלטענקייט אין דעם שטייגער ווי אזוי ער האָט אויפגעפאסט א ראָל.

אין שלום אש'ס „גאָט פון נקמה" האָט ער די ראָל פון יאנקעל שאפשאָוויטש אויפגעפאסט אזוי, אז ביים קלימאקס זאָל מען אין דעם ענטוישטען, צובראָכענעם מענשען דערזען דעם יאנקעל שאפשאָוויטש, וואָס ער אליין האָט פריער מיט אלע כוחות געהאלטען פארוקט אין אווינקעל.

אין זיין האלטונג בעת עס קומען צו אים אין הויז דער רב און די אנדערע בכבוד'יגע בעלי־בתים פון שטאָט, איז ניט געווען די הכנעה, די אונטערטעניקייט פון א געפאלענעם מענשען, נאָר ניכער

*) ב. גאָרין, „די געשיכטע פון אידישען טעאָטער", צווייטער באַנד, צוויי־טע פאַרגרעסערטע אויפלאַגע. פאַרלאַג מאַקס נ. מייזעל, ניו יארק, 1923, ז. 132-33.

דער פארלאנג זיך אליין צו דערהויבען צו דער מדרגה פון א לייטישען מענשען.

זיין אומבאהאלפענקייט, זיין האלטען זיך אין א זייט, זיין שטיין אין א פאזע פון „גרייט צו דינען" יעדען מאמענט — דאס אלעס האט אין קעסלער'ס אויפפאסונג אויסגעדריקט יאנקעל'ס דרך ארץ פאר די כשר'ע אידען, וועלכע קענען לערנען די הייליגע תורה. דרך ארץ, און ניט קיין קנעכטשאפט.

אין קעסלער'ס אויפפאסונג פון יענער ראל האט מען פאר זיך

דוד קעסלער אלס יאנקעל שאבשאוויטש

געזען א י י ן מענשען, אין וועמען עס צפאלען זיך צ ו ו י י נשמות.

דער יאנקעל שאפשאוויטש „אויבען", ביי זיך אין דער היים, האט זיך געהאלטען אזוי ווי ער וואלט פון זיך אינגאנצען אפגעטרייסעלט דעם יאנקעל שאפשאוויטש, וואס קער זיך אן מיט „אונטען", מיט'ן הייזעל. און „אונטען", אין הייזעל, האט ער זיך געהאלטען אנדערש

— אזוי, אז אט האט מען אין אים געזען דעם ווילדען ברוט, און אט — דאס פארבלאנדזשעטע שעפלע... אט האט ער אין הייזעל גע־שפאנט מיט פעסטע און זיכערע טריט — דער שטרענגער בעל־הבית, וואס וואלפט ארויף א מורא אויף אלעמען. און אט איז ער דאר־טען דורכגעלאפען שנעל, ווי איינער וואס יאגט זיך א דערשראקענער צווישען פלאמען פייער, טראגענדיג מיט זיך א היליגע זאך, וואס מען מוז ראטעווען...

און וועו דער בראך קומט, וועו יאנקעל דערוויסט זיך, אז אלע זיינע האפענונגען זיינען געווען אומזיסט, אז זיין איינציגע טאכטער רבקה'לע איז דאך ארויין אין שמוץ, פון וועלכען ער האט זי אזוי אויסגעהיט!

קעסלער האט אין דעם מאמענט ניט געמאכט קיין געוואלדען, ער האט ניט געשריגען מיט קיין באנומענע קולות. א נידערגעשלאגענער, א פארצווייפעלטער, א צובראכענער — א מענש וואס האט שוין אלע האפענונגען פארלארען, א מענש פאר וועמען די זון האט זיך מיט אמאל אויסגעלאשען, איז ער געשטאנען מיט אן אנגעבויגענעם קאפ, און שטיל, מיט א שטים, וואס באדט זיך אין בלוט און שטיקט זיך אין טרערען, האט ער געמורמלט:

„אוים ווייב, אוים שטוב, אוים טאכטער! אלעס אראפ, אין הייזעל, אין הייזעל!"

און מען האט פאר זיך געזען א מענשען, וואס שטייט ביי דער שוועל פון א טיפען אפגרונט. א מענשען, ביי וועמען דער מוח איז אזוי צומישט, אז ער געפינט זיך שוין ביים גרענעץ פון אינגאנצען פארלירען דעם פארשטאנד...

אין לעצן קאברין'ס „יאנקעל בוילע" (דער דארפס יונג), האט דוד קעסלער אויפגעפאסט די ראל אזוי, אז מען זאל אין דעם ווילדען דארפס־יונג זען מער תמימות ווי צולאזענקייט.

יאנקעל בוילע ווי זיין גוט און פרום, אבער ער קען ניט, ווייל עס קאכט אין אים די יוכע און לאזט אים ניט רוען.

ער וויל ליב האבען דאָס אָרימע באשעפענישׂ חיה׳קע, אָבער ער קען ניט, וויל עס ציט אים פּאָרט צו נאטאשע׳ן.

ער וויל דאוונען, אָבער עס איז אים שווער, וויל ער קען „זיך ניט מאָליען".

ער וואָלט אליין געוואָלט זיך איינשרומפען, זיך איינצוימען, אָבער די גבורה שפּארט פון אים ארויס און ער קען זיך ניט העלפען.

אין דער רעל פון יאַנקעל דער שמיד.

וואָס איז ער שולדיג אין דעם, וואָס ער איז אין קערפּער געזונט ווי א ריז, און אין גייסט שוואַך ווי א לעמעלע?

פּלאָנטערט ער זיך אין דער נעץ, אין וועלכער דאָס לעבען האָט אים אריינגעדרייט.

פּייניגט ער זיך און פּייניגט אנדערע אין דער צייט וועז ער וויל גאָר זיין גוט צו דער גאנצער וועלט.

זוכט ער אן אויסוועג און קען ניט געפינען.

און אין זיין אומבאהאלפענקייט בעט ער, ווייזט ער, שרייט ער און שטעלט אלץ דיזעלבע פראגע:

„נו, וואס זשע זאל איך טאן?... נו, וואס זשע זאל איך טאן?"...

און אט די פראגע, וואס האט אויסגעדריקט יאנקעל בוילע'ס גאנצע אומבאהאלפענקייט, פלעגט דוד קעסלער אויסדריקן מיט אזוי פיל הארציגער תמימות, אז א פרייד האט אזש אנגענפילט דאס הארץ, אין דער זעלבער צייט ווען אין די אויגען האבען זיך געשטעלט טרערען פון רחמנות צו דעם אומגליקלאכן און אומבאהאלפענעם מענשען.

אויף דעם זעלבען שטייגער האט ער אויך אויפגעפאסט די ראל פון „יאנקעל דער שמיד", פון דוד פינסקי, — מער אונטערגעשטראכען די תמימות ווי די צולאזענקייט.

אין יעקב גאלדין'ס „גאט, מענש און טייפעל", איז קעסלער'ן אין אנפאנג זייער שווער געווען זיך צוצופאסען צו דער ראל פון הערשעלע דובראווונער. ער האט אין זיין חומר'דיגקייט ניט געקענט אריינזאפען אין זיך דעם גייסט פון דעם פרומען דובראווונער סופר, ווען כולו רוחניות. ספעציעל אין ערשטען אקט, אידער אוריאל מזיק באקומט די שליטה איבער'ן הויז. דער גרויסער קינסטלער איז אבער דאך בייגעקומען דאס חומר'דיגע אין זיך, און ער האט — אפילו אין ערשטען אקט — באזעלט די ראל מיט רוחניות. עם האט געהייסען, אז ער, דער דובראווונער סופר, ווען כער האט, על פי שכל, אפשר געדארפט זיין א קליינינקער, א דארינקער, איז ניט שולדיג אין דעם ווען דער רבונו של עולם האט אים גראד געבענשט מיט א געזונטען גוף. ער קוקט זיך סיי ווי סיי דאך ניט אום.

א גייסט פון הייליגקייט האט זיך א טראג געטאן פון דער בינע, ווען דוד קעסלער האט געזונגען „מזמור לדוד", און אין די אויערען פון טויזענטער און טויזענטער אידישע טעאטער־גייער טראגט זיך נאך היינט דער אפקלאנג פון דעם טאן ווען קעסלער האט מיט ווי ארויסגעזונגען די ווערטער:

„גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע".

מיט פארמאכטע אויגען פלעגט ער דאס זינגען. די ברעמען זיי־נען ביי אים געווען אנגעכמורעט, דאס פנים פאר׳דבקה׳ט, און פול מיט גלויבען, פול מיט בטחון.

עס איז שווער געווען זיך פארצושטעלען, אז דאס איז דער זעל־

אין דער ראל פון הערשעלע דובראוונער.

בער יאנקעל שאבשאוויטש פון „גאט פון נקמה", דער זעלבער „יאנקעל בוילע", דער זעלבער „שלמה׳קע שארלאטאן".

און אין די ווייטערדיגע אקטען, ווען דער דובראוונער סופר ווערט

שוין א וועלטס־מענש, וועז ער פירט שוין געשעפטען אויף א גרויסען שטייגער, וועז ער געפינט זיך שוין אונטער דער שליטה פונ׳ם טייפעל אוז רייסט זיך דאָך צו גאָט — דאז האָט קעסלער זיך געוויזען אין זיין פולער גרויס אוז מען האָט געזען ווי דער מענש אין אים ווערט צוריסען צאפלענדיג זיך צווישען די צווייי — צווישען גאָט אוז טייפעל.

אין אלגעמיין האָט דוד קעסלער געהאט א נייגונג צו ראָלען פון מענשען, וועלכע שטייען אויף דער גרענץ פון גוטס אוז שלעכטס, אוז וועלכע דארפען אָנפירען א מלחמה ניט נאָר מיט אַנדערע, נאָר דער עיקר׳שט — מיט זיך אליין.

א ראָל מיט אזעלכע אינערלאכע קאָנפליקטען האָט ווי א מאגנעט געצויגען צו זיך קעסלער׳ס גרויסען טאלאנט.

אוז דאָס איז געווען מערקווירדיג! אין לעבען — ניט אלס שוישפילער — האָט דוד קעסלער דוקא ניט געמאכט דעם איינדרוק פון א מענשען מיט אינערלאכע קאָנפליקטען. מ׳האָט אין אים ניט געקענט באמערקען די ספעציפישע צוריסענקייט פון דער נשמה, וואָס וואַרפט זיך געווינלאך אין די אויגען ביי אזעלכע מענשען, אָבער אויף דער בינע האָט עס אים געצויגען דוקא צו אזעלכע ראָלען.

צווישען שוישפילער איז דאָס ניט קיין זעלטענע ערשיינונג; א סך פון זיי האָבען די נייגונג צו שפילען דוקא אזעלכע כאראקטערס, וואָס זיינען אין עצם פונקט דער היפוך פון זייערע אייגענע.

אוז דאָ וועט זיין אינטערעסאנט איבערצוגעבען זייער א כאראקטעריסטישען פאל, וואָס האָט א נאָענטע שייכות מיט דעם דאָזיגען ענין:

וועגען דעם שוישפילער פון מאָסקווער קונסט־טעאטער, אלעקסאַנדער ווישנעווסקי איז ביי די מערסטע צושויער געשאפען געווארען דער איינדרוק, אז ער מוז זיין א מענש מיט אן אייזערנעם ווילען אוז מיט א מערקווירדיג פעסטען כאראקטער. געדרונגען האָט מען דאָס פון דעם, וואס ער האָט אזוי קינסטלעריש גלונגען אונטערגעשטראכען די פעסטקייט אין כאראקטער אוז ווילען אין דער ראָל פון

באַרים גאַדונאָוו, אין אלעקסעי טאלסטאָי׳ס שטאַרקער דראַמע „צאַר פיאַדאָר יאָהאַנאָוויטש", און אויך אין די מערסטע אַנדערע ראָלען, וואָס ער האָט געשפּילט.

אויף דעם גרונד איז ביי זייטיגע מענשען גאָר קיין צווייפל ניט געווען, אז ווישנעווסקי אליין מוז אויך זיין א מענש מיט זייער א פעסטען כאַראַקטער און אז דערפאר פאַסט ער זיך אַזוי גוט צו צו אזעלכע ראָלען.

דערציילט אָבער ווישנעווסקי אליין וועגען דעם גאָר אַן אַנדער נעשיכטע.

„איך האָב ליב צו שפּילען שטאַרקע מענשען, הערשענדע, אזעלכע, וואָס דעקען צו זייער מאַכט מיט געלאַסענקייט," — שרייבט ווישנעווסקי אין זיינע מעמוארען. — „כאָטש בטבע צייכען איך זיך ניט אויס מיט קיין שטאַרקען כאַראַקטער. דערפאר וואָס איך בין בטבע א גוטער און נעניגט צו טרערען, האָט מיר וולאַדימיר איוואַנאָוויטש (נעמיראָוויטש־דאַנטשענקאָ) געגעבען א נאָמען „אלעקסאַנדרא לעאָנידאָוונא". און יוזשין האָט מיר איינמאל געזאָגט אזוי: „איר ווייסט, מיר דוכט זיך, אז וועט איר וואָלט בטבע געווען אן אַנדערער, וואָלט איר ניט געקענט שפּילען אזוי גוט די ראָל פון באַרים גאַדונאָוו". און ער האָט ווירקליך געטראָפען. דוקא דערפאר וואָס איך בין בטבע ניט אזא מענש, האָב איך ליב צו שפּילען ראָלען פון שטאַרקע מענשען."*)

דער פאַרלאַנג צו זיין אַנדערש אויף דער בינע — דאָס איז איינע פון די ספּעציפּישע נייגונגען ביי א שוישפּילער, וואָס קען שאַפען. און אזא נייגונג האָט דוד קעסלער געהאט אין א גרויסער מאָס.

אין דער ראָל פון „שלמה׳קע שאַרלאַטאַן", יעקב גאַרדין׳ס א פּיעסע מיט דעם זעלבען נאָמען, האָט קעסלער באַוויזען דעם וואונדער צו נעמען א ניט־געראָטען שטיק און עס אַוועקשטעלען אויף א פּעדעסטאל אינ׳ם רעפּערטואר פון דער אידישער בינע. ער האָט די

*) א. ל. ווישנעווסקי, „ברעקלאך פון מיין לעבען" (רוסיש), ז. 46, לענינגראד, 1928.

ראָל אויפגעפאסט אזוי, אז דער מענש שלמה'קע שארלאטאן איז געוואָרען א קונסט־ווערק פאר זיך אליין.

איבער דעם וואָס מען איז אין אונזער וועלטל געוואוינט אויף אלץ ארויפצוליגען א בארג פון וויצען און וויצלאך, האָט מען אין די אידישע טעאטער־קרייזען דערציילט א געשיכטע, אז קעסלער'ס אויפ־

דוד קעסלער אין זיינע יונגע יאָרען.

פאסונג פון דער ראָל „שלמה'קע שארלאטאן" איז געקומען דורך א צופאל. ער האָט פשוט ניט געקענט די ראָל, — האָט מען דערציילט, — און דערפאר האָט ער זיך גענומען פלאָנטערען אין די ווערטער, און האָט זיי איבערגעדרייט אויף זיין אייגענעם קונציגען שטייגער. דער

סופֿער האָט אים אונטערגעזאָגט א וואָרט „יונגערמאן", האָט ער דאָס ניט דערהערט, האָט ער, אַנשטאָט „יונגערמאן" א זאָג געטאָן „יונגער־מאָן" דערנאָך „יונגערמין", און באַלד נאָכדעם — „יונגערמען"; און ווייל דאָס איז ביי אים ארויסגעקומען זייער חנ'עודיג און די צור־שויער האָבען דאָס זייער גוט אויפגענומען, איז ער שוין ווייטער אויך געגאַנגען אויף דעם זעלבען וועג און אַלע מאָל אַנגעהויבען רויידען אזוי ווי ער וואָלט זיך אין די אייגענע ווערטער געפֿאַנטערט — „אדיו, אדיע, אדיא, אדיעי, א רעוואואר!"

דאָס איז אָבער ניט ריכטיג.

ביי קעסלער'ן איז די אויפפֿאַסונג פון „שלמה'קע שארלאַטאַן" ארויסגעקומען ניט צופֿעליג. און אויב עס איז אפילו אמת, אז ער האָט ביי די ערשטע פֿאַרשטעלונגען ניט געקענט די ווערטער פון דער ראָל, האָט ער אָבער זיכער געקענט דעם כאַראַקטער פון דעם מענשען, וואָס ער האָט געדאַרפט פֿאַרשטעלן, — ווי איך האָב דאָס שוין פֿריער באַוויזען.

און ווייל דער כאַראַקטער פון „שלמה'קע שארלאַטאַן" איז פֿאַר אים קינסטלעריש געווען קלאָר, האָט ער אים אויסגעטייטשט אזוי, אז ס'איז ארויסגעקומען א מענש, וואָס אפילו אין זיין געפֿאַלענקייט קוקט ער מיט איראָניע אויף אַנדערע; א מענש, וואָס לאַכט בעת דאָס הארץ איז אים פֿאַרביטערט, א מענש וואָס ווייניט אפשר בלויז דאָן ווען קיינער זעט ניט, ווייל ער איז זיכער, אז מענשען זיינען אזוי געמיין און פֿאַרדאָרבען, אז קיינער פון זיי פֿאַרדינט ניט, מען זאָל אים צולאָזען נאָענט צו זיך און אים געבען די גלעגענהייט אריינצוקוקען טיף אין דער נשמה...

אין קעסלער'ס אויפפֿאַסונג איז „שלמה'קע שארלאַטאַן" ארויס־געקומען דער וואַנדערער, וועלכער ווייסט, אז ער פֿארמאָגט אוצרות אין זיין נשמה, כאָטש עס קומט אים אמאָל אויס אויסצושטרעקען די האַנט און בעטלען א גראָשען. אונטער דער מאַסקע פון פֿרייד

און שפילעוודיגקייט האָט מען געקענט זען אַ טיפען אומעט און פאר־ביסענעם ערנסט.

און דער עיקר'שט — מען האָט אויף דער בינע די נאַנצע צייט געזען ווי עס וואקסט אויס די קינסטלערישע געשטאַלט פון אַ מענשען, וועלכער האָט אין זיך אַלע אייגענשאפטען צו זיין גוט און ניצליך און וועלכער איז געוואָרען שלעכט און איבעריג דערפאר וואס דאָס לעבען האָט אים געקריוודעט, דערפאר וואָס מענשען זיינען געמיין און פאר־דאָרבען...

דאָס איז געווען „שלמה'קע שארלאַטאַן" אין דער אויפפאַסונג פון דוד קעסלער.

און די אויפפאסונג איז זיכער ניט געווען קיין צופעליגע, נאָר א קינסטלעריש פארטראכטע, א קינסטלעריש אויסגעטאַקטע.

7

די לעצטע יאָרען.

קעמלער'ס פערזענלאך לעבען איז די לעצטע יארען נויט גאָר קיין גליקלאכער. דערפאר האָט ער אלץ געוווכט צו שטילען זיין געמיט אויף דער בינע.

וועו ער איז געווען אויף דער בינע, האָט ער מיט'ן גאנצען האר־צען געוואלט — אויב עס איז נאָר געווען א גוטע פיעסע — זיך פארטיפען אין דעם שפיל־ען און שלייפען קינסטלעריש יעדער שטריכעלע פון דעם כאראקטער, וואס ער האָט פארגעשטעלט. דערביי האָט ער אבער געוואלט, אז פונקט אזוי ווי ער איז פארטיפט אין שאפען, זאל דער עולם אין טעאטער אויך זיין פארטיפט אין דעם; זיי זאלען מיט דער גרעסטער אויפמערקזאמקייט נאכפאלגען דעם גאנג פון דער פיעסע און זאלען פילען דאס פייער, וואס ווארימט די הערצער פון די שוי־שפילער אויף דער בינע. אן דעם האָט ער געהאט דאס געפיל, ווי דאס גאנצע שפילען וואלט געווען א מין ברכה לבטלה. און אזוי ווי ער האָט געהאט אי א שארף אויג, אי א טיף־פילענדע האַרץ, האָט ער אויף דער בינע גלייך באמערקט און באלד דערפילט ווען דער עולם אין טעאטער איז ניט געווען אויפמערקזאם גענוג, און דאן האָט ער שוין מער ניט געקענט שאפען אזוי ווי ער האָט געוואלט, און דאס האָט אים אזוי ווייַ געטאָן, אז ער איז געווען גרייט זיך אליין צוצו־רייסען אויף שטיקער, און דאן האָט ער געגעבען די פולע פרייהייט דעם צולהכעים'ניק אין זיך; ער, דער צולהכעים'ניק, זאל זיך נוקם זיין אין עולם, זאל זיך אָננעמען די קריוודע פון דעם באליידיגטען קינסט־לער...

ווי פארטיפט ער איז ניט געווען אין א ראָל, האָט ער מיט'ן אויג

נעקענט אויפכאפען ווי ערגעץ אין א ווינקעל זיצט א מענש און נע־ניצט און ווי אין אן אנדער ווינקעל זיצען מענשען און שושקען זיך.

— שוין, — פלעגט ער א זאג טאן אין אזא פאל צו דעם אק־טיאר, אדער צו דער אקטריסע, וואס איז גראד געשטאנען לעבען אים אויף דער בינע. — שוין. זיי זיינען שוין פארנומען מיט זיך...

האט ער טאקע אינמאל, אין א „ספיטש" פאר די צושויער, גע־זאגט אזוי:

„לויידים ענד דזשענטלמען! ביי לייטען — א פובליקום אין טעאטער, איז — אזא פנים, אזא פנים — מענשען... ביי אונז אבער — א פובליקום אין טעאטער, איז — קיין פנים... נאר וועיסטלאך (בלוזעם) און טאיס (שניפסען)... וועיסטלאך און טאיס"...

און נעענדיגט אויף די שטיל מורמלענדיגע טענער:

„אינדיאנער, וואס איר זענט!"...

ער האט אלע מאל געגארט נאך א גוטען, פארשטענדיגען און אויפמערקזאמען עולם. וויל בלויז דאן האט ער געקענט שפילען גוט, און בלויז אין דעם האט ער געקענט געפינען א טרייסט אויף די צרות, וואס ער האט אין לעבען.

אבער ניט אלע מאל האט ער אזא עולם געקענט געפינען. ניט אלע מאל האט ער צווישען עולם געקענט דערזען א פאר אויגען, וואס דריקען אוים געפילען, פארשטאנד און איבערלעבונג. אנשטאט דעם האט ער גאר געזען פנימ'ער, וואס בעטען זיך ממש, אז מען זאל זיי פיינט האבען, און דאס האט אים געמאכט ווילד.

יעדער קלייניגקייט האט צושטערט זיין שטימונג, און ער האט אנ־געהויבען ארויסווייזען קאפריזען. אדער בעסער געזאגט: אנדערע האבען אין דעם געזען קאפריזען; פאר אים אבער איז דאס געווען א טראגעדיע, וויל ער האט אויף דער בינע געזוכט דאס גליק און דעם פארגעניגען, וואס ער האט ניט געקענט האבען אין זיין פערזענ־לאכען לעבען.

דער גליקלאכסטער מאמענט אין קעסלער'ס לעבען איז געווען

וועז מען האָט פאַר אים אויסגעבויט דעם „דוד קעסלער׳ס טעאַטער" אויף סעקאַנד עוועניו.

דאָס איז געווען אינ׳ם יאָר 1913, וועז קעסלער איז געקומען צוריק פון א רייזע איבער איראָפּע, וואו ער האָט געגעבען גאַסטפֿאַרשטעלונגען אין רוסלאַנד, ענגלאַנד, דייטשלאַנד, עסטרייך אוז רומעניען.

פון די מודעות וואָס מען זעט אין די בלעטער פון יענער צייט, איז קלאָר, אז מען האָט זיך געגרייט צו פּראַווען דעם חנוכת הבית פון יענעם טעאַטער מיט גרויס פּאַראַד. אלע מודעות הויבען זיך אָן מיט די וועלטער „חנוכת הבית לדוד" — מיט גרויסע אותיות — אוז דערבייַ וועלט געזאָגט, אז דער גרויסער קינסטלער וועט אויפֿפירען „די בעסטע פּיעסען פון די בעסטע אידישע שרייבער".

קעסלער אליין איז אויך געווען זיכער, אז אין זיין אייגענעם טעאַטער וועט ער אויפֿפירען „די בעסטע פּיעסען פון די בעסטע אידישע שרייבער". אוז אלם א באוויז דאלוף קען דינען דער פאקט, וואס וועז ער האָט אָנגעהויבען דעם סעזאָן, דעם 29טען אויגוסט, 1913, — אין אן אַנדער טעאַטער, ווייל זיין אייגענער איז נאָך ניט געווען פאַרטיג, האָט ער געשפּילט שלום אש׳ס „גאָט פון נקמה", דוד פּינסקי׳ס „יאַנקעל דער שמיד", אוז יעקב גאָרדין׳ס „גאָט, מענש אוז טייפעל" אוז „שלמה׳קע שארלאַטאַן". שפּעטער, וועז דער טעאַטער איז פאַרטיג געווארען, האָט ער אים געעפענט מיט יעקב גאָרדין׳ס רעפּערטואַר, צוגרייטענדיג א נייע פּיעסע פון שלום אש.

ער האָט זיך אלץ נעריסען צו שפּילען בעסערע פּיעסען. אוז נאָך מיט עטלאכע יאָר אידער מען האָט פאַר אים דעם טעאַטער אויסגעבויט, האָט ער, אין א געשפּרעך מיט א פאַרטרעטער פון א צייטונג, געזאָגט:

„אלם שוישפּילער וואלט איך זייער געווואלט שפּילען גוטע ראָלען אין גוטע ליטעראַרישע פּיעסען. וועז מיר קומט אויס צו שפּילען אין ביליגע פּאַרשטעלונגען, איז דאָס פאַר מיר ערגער ווי „קאָס-

טאר־אויל". איר קענט פרעגען די וואס שפילען מיט מיר צוזאמען, וועלען זיי אייך אלע זאגען, אז איך בעט זיך, זיי זאלען מיר געבען סם צו טרינקען אידער אזא קלאטשע צו קייען."*)

אין דער זעלבער דערקלערונג האט ער ערנסט ארומגערעדט די פראגע וועגען ליטעראריש פיעסען, דערציילט ווי אזוי די אומ־שטענדען צווינגען אים צו שפילען ביליגע זאכען, וואס האבען ניט קיין טעם און קיין ריח, און אויסגעדריקט די מיינונג, אז דאס פאלק אליין, אדער בעסער געזאגט, די אינטעליגענץ פון פאלק, וואלט גע־דארפט גרינדען א טעאטער, וואו מען זאל שפילען בעסערע פיעסען.

„אזא טעאטער, — האט ער געזאגט, — וועט האבען א מקרא־לישען איינפלוס אויך אויף די איבעריגע טעאטערס און וועט זיי ברענגען דערצו, אז זיי זאלען אפטער אויפפירען גוטע פיעסען אנ־שטאט שונד־שטיק."

ביי אן אנדער געלעגענהייט האט ער אין א געשפרעך מיט א פארטרעטער פון א צייטונג זיך געקלאגט דארויף וואס אין אידישען טעאטער גרייט מען זיך ניט גענוג צו א נייער פארשטעלונג און אז די אומשטענדען זיינען אזעלכע, אז מען האט קיין אנדער ברירה ניט און מען מוז אלץ שפילען אויף א כאפ־לאפ שטייגער.

האט ער אלץ געהאפט, אז אין דעם נייעם טעאטער, וואס מען האט ספעציעל פאר אים אויסגעבויט, וועט ער האבען מער מעגלאכ־קייטען בייצוקומען די אומשטענדען און מער פארברייטערען זיין קינסטלערישע טעטיגקייט אלס שוישפילער.

עס האט זיך אבער אויסגעלאזען ניט אינגאנצען אזוי ווי ער האט געדענקט. ער האט אין דעם נייעם טעאטער אויך ניט געקענט בייי־קומען די אומשטענדען, און כאטש ער האט דארטען אויפגעפירט א גאנץ היבשע צאל גוטע און באדייטענדע פיעסען, האט ער אבער דארטען אויך אויפגעפירט א היבש ביסל שלעכטע און נישטיגע פיעסען.

*) „פארווערטס" דעם 25טען דעצעמבער, 1909.

קעסלער האָט איבער דעם שטאַרק געלויטען אלם קינסטלער, און דאָם האָט אים געמאַכט נאָך בייזער ווי ער איז געווען, ווייל אין יענער צייט האָט ער שוין געהאַט דערגרייכט די עלטער, וועלכע א מענש פילט, אז אויב ער גייט ניט ווייטער אויף דעם וועג, וואָס ער האָט פאַר זיך אָנגעצייכענט, בלייבט ער ניט נאָר שטיין אויף אין אָרט, נאָר ער הויבט אָן גיין צוריק...

דערצו זיינען נאָך צוגעקומען אינווייניגסטע רייסערייען אין טעאַטער גופא. די פארוואלטונג פון טעאַטער האָט שטאַרק אינטריגירט געגען אים.

אין יענער צייט האָט מען אים שטענדיג געזען אן אָנגעכמורעטען, א בייזען און פאר׳מרה־שחורה׳טען.

די גוטמוטיגקייט האָט זיך איננאַנצען אָפּגעטאָן פון אים און די בייזקייט, וואס ער האָט ג׳ירשנ׳ט פון זיין פאָטער, האָט זיך אָנגעהויבען ארויסצוואווייזען נאָך שארפער ווי פריער...

ביי איניגע געלעגנהייטען האָט ער ארויסגעווייזען אזא ווילדע נערוועזיטעט, אז די איגענע מענשען ארום אים האָבען זיך פשוט געשראָקען. ביי פראָבע און אויך ביי די פאַרשטעלונגען האָט ער נאָך מער ווי פריער געביסען די פויסטען און די ליפען וועו עפעס איז אים ניט געפעלען, און אפט מאל האָט מען ביי אים געזען טרערען אין די אויגען...

וואָלט ער געווען פון די מענשען, וועלכע רעידען זיך אמאל אויס דאָס האַרץ פאר א גוטען פריינט, וואָלט מען איצט אפשר געפונען א סך מענשען, וועלכע וואָלטען געקענט דערציילען א סך ווע־גען דעם וואס קעסלער האָט אין יענער צייט איבערגעלעבט ביי זיך אין דער היים און אויך אין טעאַטער. איז קעסלער אָבער געווען פון די מענשען, וואס זיינען מערסטענטיילס פארשלאָסען אין זיך; דערצו האָט ער נאָך זיין אייגענעם וויטאָג מיט קיין וועלטער ניט גע־קענט אויסדריקען, און וועו ס׳איז אים אויפ׳ן הארצען געווען אזוי שווער, אז ער האָט דאָס שוין ניט געקענט אריבערטראגען, האָט ער

בלויז געקריצט מיט די ציין, און ווען גראָד אין אזא מאָמענט איז אים אויסגעקומען זיך אָנצושטויסען אָן טאַלאָנטאָזיגקייט אויף דער בינע, האָט ער געקענט געבען אזא קוויטש, אז אַלע ארום אים זאָלען זיך דערשרעקען...

האָט אים טאקע אמאָל דער שוישפּילער יצחק קעשיר גע־בעטען, אז ער זאָל צוליב זיך אַליין מער ניט אָנפאַלען אויף א געווי־סער אקטריסע, וועמעס שפּילען עם געפעלט אים ניט.

— פּאַרגעסט ניט, מיסטער קעסלער, — האָט ער אים געזאָגט, — אז נאָך אַלעמען איז דאָס ניט שיין. צו א דאָמע טאָר מען אזוי ניט ריידען. און חוץ דעם, איר ווייסט דאָך, אז איר טאָרט זיך איצט ניט ערגערען. דאָס שאדט אייך צום געזונט.

דאן האָט קעסלער קעשיר'ן געזאָגט, אז ס'וועט אים מער ניט ארגן ווי אזוי יענע אקטריסע מאכט פּראָבע און ווי אזוי זי שפּילט; ער וועט איר מער גאָר ניט זאָגען, ער וועט מער אויף איר ניט אָנפאַלען.

— אָבער איין זאָך בעט איך דיך, — האָט ער געזאָגט דעם אקטיאר, — ווען דו וועסט דערזען, אז איך הויב זיך אָן ערגערען, אז איך הויב אָן ווערען בייז אויף איר, זאָלסטו צו מיר געבען א מאָל מיט'ן פינגער, און דאָס וועט זיין א סימן, אז איך דארף זיך איינהאַלטען, אז איך דארף ניט ווערען בייז... וואַל איך ניט ריידען א ווארט...

ווען ס'איז געקומען צו פּראָבע און די אקטריסע האָט געדארפט אָפּשפּילען איר ראָל, האָט זיך קעסלער שוין געזומען ערגערען אזוי שנעל ווי ער האָט נאָר דערהערט דעם ערשטען טאָן, וואס זי האָט גע־נומען. קעשיר האָט דאָס באמערקט, האָט ער צו אים גענע־בען א מאָל מיט'ן פינגער. דאן האָט זיך קעסלער אוועקגעזעצט אויף א שטול און זיך אויסגעדרייט מיט דער פּליצע צו דער אקטריסע, און נעהיימען האָט דאָס: „רעד ווי דו ווילסט, שפּיל ווי דו ווילסט, מיך ארט דאָס ניט!" ער האָט אָבער פּארט ניט געמענט אריבער־

טראגען די טענער פון דער אקטריסע, און דאָ האָט ער זיך נאָך דערמאָנט די אלע צרות, וואָס ער לעבט איבער, האָט ער מיט אמאל אָנגעהויבען קוויטשען:

— באַנדיטען, מילא, ריידען טאָר איך ניט, אָבער האַווקען ווי א הונט מעג איך דאָך!...

און ער האָט אָנגעהויבען האַווקען ווי א הונט, און דערביי האָבען זיך די קאָלירען ביי אים אין פנים אזוי געביטען, אז עס איז געווען א שרעק צו קוקען אויף אים...

ער איז אין יענער צייט אפט מאל ארומגענאנגען ווי א צומישטער און ניט געוואוסט אויף וואָס פאַר א וועלט ער איז. און איינמאל האָט ער די צומישטקייט טאקע ארויסגעוויזען אויף אזא שטייגער, אז די נאַענטע מענשען ארום אים האָבען זיך ניט ווייניג דערשראָקען, כאטש זיי האָבען דערביי גאָנץ געשמאַק געלאכט.

דאָס איז געווען נאָך א פראָבע, וועו קעסלער איז ניט געווען צופרידען פון קיין זאך, וואָס די אקטיאָרען האָבען געטאָן; ער האָט אויף דער בינע געהאלטען אין איין שרייען: „ניט אזוי!" און אלץ געקריצט מיט די ציין. און וועו ער איז ארויסגענאנגען אין דרויסען, האָט ער דערזען א לויה ביים טעאטער. אן אלטער איד מיט א גרויער באָרד איז אן איינגעהויקערטער געשטאַנען אין מיטען גאָס און האלטענדיג א פושקע אין דער האַנט, האָט ער מיט א שוואכער שטים ווידערהאלט אלץ דאָס זעלבע און דאָס זעלבע:

„וצדקה תציל ממות!"... „וצדקה תציל ממות!"...

האָט קעסלער אויף דעם אלטען אידען געגעבען א קוק א צוטומעלטער און געבענדיג א כאַפּ ביי אים די פושקע פון די הענט, האָט ער, קריצענדיג מיט די ציין, א ברום געטאָן: „ניט אזוי!" און אליין אָנגעהויבען שרייען אויפ'ן קול:

„וצדקה תציל ממות!"... „וצדקה תציל ממות!"...

אין זיין נאַיוויטעט האָט זיך קעסלער אלץ מער און מער געלאזט אריינפאַנטערען אין דער פאָליטיק, וואס האָט זיך געוועבט

ארום זיין טעאטער. די אינווויניגסטע רייסערייען זיינען וואס אמאל געווארען אלץ שארפער און שארפער; קרינגערייען זיינען שוין ניט געווען גענוג און ס'איז געקומען צו א געשלעג...

קעסלער'ן איז דאס געווען אי א ווייטאג, אי א שאנד, ווייל ער האט געוואוסט, אז דער וואס האט אים דערלאנגט דעם קלאפ, איז טאקע איינער פון דער פאמיליע...

עטלאכע יאר זיינען אוועק און אין קעסלער'ס סעקאנד עוועניו טעאטער איז קעסלער'ן געווארען אלץ ענגער און ענגער, ביז ער האט שוין מער ניט געקענט אריבערטראגען און איז אינגאנצען אוועק.

דאס איז געווען פונקט אין א צייט, וועו ער האט געהאלטען ביים אונטערציען דעם סך הכל פון זיין קינסטלערישער טעטיגקייט.

ניט האבענדיג קיין אנדער ברירה, האט ער זיך אנגאשירט אין נעשאנאל טעאטער, און דארטען האט ער אלס קינסטלער געליטען נאך מער ווי פריער, ווייל די פיעסען, וואס מען האט דארט געשפילט, זיינען זיכער ניט געווען פון דעם שניט, וואס פאסט זיך פאר אזא קינסטלער ווי ער איז געווען. ער האט געמוזט אויפטרעטען אין אפערעטען, וואס ווערען צונויפגעשטשאבעט כדי צופריידענצושטעלען דעם גראבען געשמאק פון דעם פשוט'ן עולם, און ער האט מער ניט געהאט קיין געלעגענהייט אויפצוטרעטען אין א נייער גוטער פיעסע, וואו ער זאל זיך קענען ווייזען אין דער גאנצער גרויס פון זיין טאלאנט.

יעדער פארשטעלונג איז פאר אים געווען אן אפקומעניש; ער האט שוין מער אפילו ניט געקענט טרוימען וועגען אזא זאך, ווי געפינען פארנעניגען אויף דער בינע; ער האט זיך שוין מער נאר ניט אינטערעסירט מיט דעם וואס ער שפילט און ווי אזוי ער שפילט; עס איז אים מער ניט אנגענאנגען צי די אנדערע אקטיארען אויף דער בינע נעמען א ריכטיגען טאן, צי ניין. ער האט אפטמאל אין דער פרי אליין ניט געוואוסט, וואס ער שפילט אין אוועגט, און איינמאל איז ער טאקע בייטאג ארייגעפאלען אין טעאטער א בייזער, אן אנגעכמורעטער, און צולויפענדיג צו דעם געשעפטס־פארוואלטער האט

ער, ניט קוקענדיג יענעם אין די אויגען, ווי ער וואלט זיך פאר אים געשעמט, געפרעגט:

— וואם שפיל איך היינט, א הונט, א אינדיק, א קאטשקע, א גאנער, א פיפערנאטער, אדער א שוויגער?

און שטייענדיג אויף דער בינע פלעגט ער אפטמאל בייסען די ליפען און ריידען צו זיך אליין:

„שלענג... עקדישען... יאשטשערקעס... ווערים..."

ביי יעדער פארשטעלונג פון א צונויפגעשטשאבעטער פיעסע אין נעשאנעל טעאטער האט ער זיך אויפגענעסען א לעבעדיגער; ער האט ניט געוואלט, אז באקאנטע זאלען אים זען שפילען, און ווער ער פלעגט אמאל אין טעאטער דערזען דאס פנים פון א באקאנטען, האט ער זיך געפילט פונקט ווי מען וואלט אים געכאפט ביי א פארברעכען...

איז איינמאל ביי אזא פארשטעלונג ארויפגעקומען צו אים הינטער די קולִיסען דער שוישפילער לאזאר פריד, וועלכער איז אלע מאל געווען פארבונדען מיט דער באווגונג צו שאפען א בעסער אידיש טעאטער.

— מיסטער קעסלער, — האט אים דער שוישפילער געזאגט נאנץ אפענהארציג, — עס רייסט מיר דאס הארץ ווען איך זע אייך, דעם גרויסען קינסטלער דוד קעסלער, אין אזא נארישער, נישטיגער פיעסע...

ווען קעסלער האט דאס דערהערט, האבען זיך אים גלייך געשטעלט די טרערען אין די אויגען און אוועקרופענדיג פריד'ן אן א זייט, האט ער ארויסגענומען פון קעשענע א בריף און געזאגט: „נא, ליטוואק, לייען!"

דאס איז געווען א בריף פון א אידישען ארבייטער, וועלכער האט פון קעסלער'ן שטארק געהאלטען און קיינמאל ניט פארפעלט אים צו זען אין א נייער פיעסע. אין דעם בריף האט דער ארבייטער פשוט געזידעלט קעסלער'ן פאר זיין שפילען.

— זעסט, — האט קעסלער געזאגט, נאכדעם ווי פריד האט אי־ בערגעלייענט דעם בריף, — זעסט, אט דער בריף לאזט מיך קיין

נעכט נישט שלאָפן... אָט דער בריף וועט מיך משוגע מאכן... עס טרעפט, איך כאפ זיך אויף אין מיטן דער נאכט און דערמאָן זיך אָן אָט דעם בריף, קען איך שוין מער ניט שלאָפן.. קען ניט... ער איז דאָך גערעכט, א רוח אין זיין טאטענס טאטן!... איך מעג זיך שעמען!...

פון די אויגן האָבן זיך ביי אים געגאָסן טרערן און ער האָט פארשטעלט דאָס פנים מיט ביידע הענט.

צו יענער צייט באציט זיך דער פאל, וואס לעאָן קאָברין דערציילט וועגן קעסלער'ן אין זיינע מעמוארן.

„איך דערמאָן זיך," — שרייבט קאָברין, — „עטליכע חדשים פאר זיין טויט טרעף איך אים ביי די אידישע אקטיארן. ער איז געזעסן ביי א טיש און גערויכערט א ציגאר. ער האָט דאן געשפילט אין א געוויסען טעאטער אין אָפערעטע.

„זעץ איך זיך אוועק לעבן אים און מיר צושמועסן זיך. דאן פרעג איך אים:

— וואָס שפילט איר איצט, קעסלער?

„קוקט ער מיך אָן מיט זיינע גרויסע, אויסדרוקספולע אויגן, אויף זיין באזונדערען שטייגער גוטמוטיג-קאָמיש און מאכט:

— וואָס איך שפיל? איכ'ל איך ווייזן.

„ער נעמט א „טוט-פיק" (ציין-העלצער) פונ'ם טיש, צעברעקעלט עס און לייגט א שטיקעלע אוועק לעבן זיך; דערנאָך געפינט ער א ברעקעל ברויט אויפ'ן טיש און רוקט עס צו צום שטיקעל טוט-פיק; דאן ווארפט ער נאָך צו צו דעם א גרייפעלע פון א פארביי-איקען טעלער, א שטיקעל אויסגעשמירט פאפיר, וואס ער הייבט אויף פונ'ם דיל, שיט צו צו דעם אביסעל זאלץ, אביסעל פעפער, וואס ער געפינט דא אויפ'ן טיש, שיט אויף דעם נאָך ארויף אש פון א סיגאר, מישט דאָס אלצדינג אוים מיט א פינגער, טוט אויף דעם, מחילה, א כראקע מיט דער גאנצער קראפט, און מאכט:

— דאָס שפיל איך!

— וואָס איז דאָס?

— אונזערע אן אָפערעטעניו!*)

פּאַרשלאָסען אין זיך, האָט קעסלער געשטיקט א גרויסע טראַגעדיע אין הארצען און זיך אַרומגעטראגען מיט געראנקען וועגן טויט...

דאָס איז קלאָר פון דעם וואָס פונקט אין יענער צייט האָט ער שטילערהייד פאר זיך באשטעלט א שטיקל קרקע אויפ'ן בית עולם...

נאָך פריער האָט ער ביי אייניגע געלעגנהייטען וועגן דעם פאַראַנדערלט, אָבער ער האָט דאָס אלץ אָפּגעלעגט פון איין מאל אויפ'ן אנדערן, געזאָגט, אז ער האָט נאָך צייט, געפרואווט מאכען שפּאָס פון דעם. אָבער איינמאל, אין א מאָמענט, וועו ס'איז אים געווען זייער שווער אויפ'ן הארצען, איז ער אַוועק צו דעם מענשען, מיט וועלכען ער האָט וועגן קרקע פאַרהאַנדערלט, און ער האָט אים געזאָגט:

— האלט פאר מיר די קרקע... צוויי קברים... וועו איך וועל קומען צוריק פון דער פראָווינץ, וועל איך פאר דער קרקע באצאלען...

און דערביי האָט ער געבעטען:

— קיינער זאל דערפון ניט וויסען! איך וויל ניט, אז ס'זאל אָנקומען צו מיין פרוי...

עפּעס ווי דאָס האָרץ וואָלט אים געזאָגט, אז דער סוף איז שוין נאָענט...

דער סעזאָן אין נעשאָנאל טעאַטער, וואו ער האָט זיך געפילט ווי א פרעמדער און דערצו נאָך קיינמאל ניט באַפרידיגט קינסטלעריש; דער וויטאָג וואס ער איז ווידער א נע־ונד'ניק אָן א היים, נאָכדעם ווי ער האָט אזוי פיל יארען געהאָרעוועט און געטרוימט; פאַרשידענערליי אַנדערע צרות, וואס האָבען געטראָגען א ריין פּערזענלאכען כאראקטער — אָט די אלע זאכען האָבען אים שרעקלאך אויסגעמאַטערט און ער האָט זיך שטאַרק געוויטיגט אין רו.

*) לעאָן קאָברין, ערינערונגען פון א אידישען דראַמאַטורג, 1טער באַנד, ז. 223-24.

אבער ער איז דאך געווען געצוואונגען צו מאכען אלע נויטיגע פארבארייטונגען פאר א גאנצער ריי גאסט־פארשטעלונגען אויף דער פראווינץ...

אים, דעם מענשען, וועלכער האט שטענדיג געלעבט און געאַטעמט מיט טעאטער, האט זיך אויסגעוויזען, אז דוקא איצט, ווען ער פילט זיך אזוי שוואך, אזוי צובראכען און אזוי ענטוישט, טאר ער ניט אויפהערען שפילען. ער האט געהאט דאס געפיל, אז דאס וואלט געווען א צוריקטריט אויף א וויל, נאר אויף שטענדיג. ער האט מורא געהאט, אז אזא צוריקטריט וועט אים נאך פאררוקען אין א ווינקעל און ער וועט נאך אפשר בלייבען א מין „לעבעדיגער מת" אויף דער אידישער בינע. צו א פאר פון זיינע נאענטע פרוינט האט ער דאן טאקע געזאגט, אז עס איז פאר אים קלאר, אז אויב ער וועט איצט ווידער ניט ארויף, וועט ער זיכער אראפ ביז ער וועט אינגאנצען פאלען. און פאר דעם האט ער מורא געהאט מער ווי פאר אלץ אין דער וועלט.

אומגעפער אין יענער צייט האב איך אים איינמאל געטראפען אין א קלוב אויף סעקאנד עוועניו. דאס איז געווען ביי אן אונטערהאלטונג פון אידישע שרייבער. איניגע אקטיארען האבען געזונגען, אנדערע האבען פארגעלעזען, אלע זיינען געווען פרייליך. בלויז איין קעלנער איז געזעסען אין א ווינקעל אן אנגעכמורעטער, א פארזארגטער, פונקט ווי די גאנצע שמחה וואלט אים גאר ניט אנגעגאנגען. ערשט ווען מען איז צוגעשטאנען צו אים, ער זאל אויך עפעס פארלעזען, אדער עפעס זינגען, האט ער זיך אין אנפאנג געקווינקעלט און דערנאך האט ער זיך עפעס ווי ניט גערען אויפגעהויבען און אנגעהויבען זינגען זיין „מזמור לדוד".

„גם כי אלך בגיא צלמות לא — לא אירא רע".

און ביי אט די וועלטער זיינען ביי אים די אויגען פול געווארען מיט טרערען. מען האט געזען, אז ער זינגט ניט צו אמו־

זירען אן עולם, נאר אויסצודריקען א טיפען ווייטאג, וואס שטיקט זיך אין זיין נשמה.

מען האָט אים שטארק אפלאדירט. אבער אים איז דאָס ניט אנגענאנגען. אויסווישענדיג די אויגען האָט ער זיך צוריק אוועקגעזעצט אין א ווינקעל, ווידער אן אנגעכמורעטער, ווידער א פארזאָרגטער.

דאָנערשטאג, דעם 6טען מאי, 1920, ווען דער טעאטער־סעזאן אין ניו יארק איז שוין געווען געענדיגט, האָט דוד קעסלער אנגעהויבען שפּילען אין ברוקלינער לירישן טעאטער. ער איז דאָרטען אנגאושירט געווארען אויף צען פאָרשטעלונגען. אנגעהויבען מיט יצחק זאלאטארעווסקי'ס א פּיעסע „אויף דער עלטער", און דאָס איבערינג — יעקב גאָרדין'ס רעפּערטואר.

ביי דער פּראָבע פון „שלמה'קע שארלאטאן" מיט די אקטיאָרען פון'ם לירישן טעאטער, האָט לעאָן בלאנק איינמאל געטראפען קעסלער'ן הינטער די קולִיסען. דערציילט בלאנק, אז ער האָט קעסלער'ן ניט דערקענט, אזוי חושך האָט ער אויסגעקוקט.

„עס איז מיר ניט גוט!... עס איז מיר נישט גוט!" — האָט קעסלער זיך געקלאָגט.

ער איז געווען בייז אויף די אקטיארען, אויף אלעמען, אויף דער גאנצער וועלט. און ער האָט זיך אלץ געערגערט. זיך אלץ אויפגעגעסען א לעבעדיגען.

דער פארזוך אים צו בארואיגען האָט ניט געהאָלפען. און ווען מען האָט אים געזאָגט, אז ער טאָר זיך ניט ערגערן, וויל דער דאָקטאָר האָט דאָס אים פארוועדט, האָט ער זיך גענומען קלאָפען מיט בוידע הענט איבער די קני.

— אבער ווי אזוי קען מען דאָס? ווי אזוי קען מען זיך ניט ערגערן?...

דאָנערשטאג בייטאג, דעם 13טען מאי, האָט ער מיט די אקטיארען געמאכט פּראָבע אין יעקב גאָרדין'ס „קרייצער סאָנאטע". אין

מיטען דער פראָבע איז ער אומגעפאלען און מען האָט אים גלייך געמוזט אוועקפירען אין א האָספיטאל.

זיין אומפאלען אויף דער בינע האָט אויף די אקטיארען פונ'ם לירישן טעאטער געמאכט א שרעקלאכען איינדרוק.

א ריז איז געפאלען.

מיט דער זיכערקייט, אז קעסלער וועט שוין מער ניט קענען שפילען, איז מען שוין געווען גרייט צו בייטען די פראָגראָם און שטעלען אן אנדער פיעסע. אבער פארנאכט איז קעסלער געקומען אין טעאטער און האָט געזאָגט, אז ער שפילט היינט.

אין מיטען פונ'ם פערטען אקט איז ער ווידער אומגעפאלען און מען האָט אים ווידער געמוזט אוועקפירען אין א האָספיטאל.

די פּראָפעסלונג האָט מען געענדיגט אָן אים.

פרייטאָג אין דער פרי האָט מען אים אין האָספיטאל געמאכט אן אָפּעראציע, און אין דעם זעלבען טאָג איז ער געשטאָרבען.

דאָס איז געווען דעם 14טען מאי, 1920.

א לויה האָט ער געהאט א גרויסע. איינע פון די גרעסטע לויות, וואָס מען האָט ווען געזען אין ניו יארק.

לויט די באריכטען אין די צייטונגען זיינען ביי זיין לויה געווען א האלבער מיליאָן מענשען.

אָט ווי זיין לויה איז באשריבען געווארען אין א צייטונג:

„דאָס איז געווען די גרעסטע אידישע לויה, וואס ניו יארק האָט ווען געזען, און האָט געמאכט אן איינדרוק, וואס וועט לאנג בלייבען איינגעקריצט אין זכרון, וואס וועט קיינמאל ניט פארגעסען ווערען.

„אָנגעפאנגען האָט זיך די לויה עלף אזייגער אין דער פרי, ווען מען האָט ארויסגעטראגען דעם קערפער פון דעם אקטיארען קלוב, און אים געפירט דורך דער ברייטער סעקאנד עוועניו, אין דעם דוד קעסלער טעאטער. אונאָפיציעל אבער האָט זיך די לויה אנגעפאנגען פריער, א סך, א סך פריער, ווייל דער עולם איז געשטאנען אין די גאסען פון גאנץ פרי אן צו זען ווי מען וועט זייער באליבטען שוישפי־

לער דורכפירען צו אפגעבען כבוד דעם, וואס האט זיי פארשאפט אזוי פיל פארגעניגען.

„מען האט געפירט דעם קערפער איבער דער גאס און עס איז נאכגעגאנגען די קאמיטע פון אידישע שוישפילער מיט בלומענקראנצען אין די הענט. עס זיינען אויך נאכגעגאנגען די אידישע כאריסטען. דער טעאטער איז שוין פון לאנג געווען פול איבערגעפאקט — א גרויסער עולם איז געקומען צו דער לעצטער טראגעדיע, און ווען מען האט דעם קערפער ארויסגעטראגען, האבען די כאריסטען אנגעהויבען צו זינגען. דעם קערפער האט מען ארויסגעטראגען דורך דער פאר־דערשטער טיר. דער זעלבער טעאטער, ווו קעסלער האט אזוי לאנג געשפילט, נאר איצט איז ער געווען אן אנדערער, איצט האט מען קעסלער'ן אין טעאטער אריינגעטראגען.

„די בינע — לייענען מיר ווייטער אין דעם זעלבען כאריכט, — איז געווען אייגעהילט אין שווארצען, און טרויער איז געלעגען אויף אלעמענס פנים'ער. די כאריסטען, אונטער דער לייטונג פון ה. בראדי, האבען ווידער געזונגען טרויעריגע שטיקער, פאסיגע זאכען. ארום דעם ארון, ווען לבער איז געווען א געפענטער, אזוי אז מען האט ארויסגעזען דאס געלע, איינגעפאלענע און איינגעדארטע פנים פון דעם וואס איז ערשט מיט עטלאכע טעג צוריק געווען א ריז, זיינען גע־שטאנען די פארשטייער פון דער בינע: שוישפילער, דראמאטורגען און דיריגענטען.

„יעקב פ. אדלער האט אנגעהויבען ריידען. ער איז געווען דער ערשטער.

— דוד, חבר מיינער, דוד קעסלער, — האט ער געזאגט און האט זיך צוואווינט. — מיט צוויי און פערציג יאר צוריק זיינען מיר ביידע געווען יונגע לייט. איך געדענק דיך זייט דאן. דו האסט געשטרעבט צו ווערען דאס, וואס דו ביזט שפעטער געווארען. אבער וויפיל צרות. וויפיל ליידען דו ביזט פון דאן אן ביז איצט אויסגעשטאנען".

ער האט געזאגט נאך א פאר ווערטער וועגען קעסלער'ס טא־

לאנט. ער האָט אָבער ניט געקענט ענדיגען. ער האָט זיך ווייטער צוואווייגט און מען האָט אים געמוזט אפרייסען פונ׳ם קאסטען.

דאן האָט נערעדט שלום אש. ער האָט גערעדט וועגען דער פא־מיליע פונ׳ם טויטען און געזאָגט: „מיר קענען קעסלער׳ן ניט אָפּ־דינען מיט קיין זאַך, אָבער מיר זיינען א פּאָלק, וואס פּאַרגעסט ניט זיינע קינסטלער און וועו אין פּאַלעסטינע וועט אויפגעבויט ווערען א אידישער טעאַטער, וואו מען וועט לאָזען אויסקריצען די נעמען פון אלע גרויסע אידישע קינסטלער, וועלכע האָבען אויף דער וועלט ארומגעוואנדערט, ווי דאָס אידישע פּאָלק אליין, דאן וועלען מיר קעס־לער׳ן ניט פארגעסען און מיר וועלען דאָרט זיין נאָמען אויסקריצען".

אזא נאציאָנאלער אידישער טעאַטער, וואו קעסלער׳ס נאָמען זאָל זיין אויסגעקריצט צווישען די נעמען פון אַנדערע גרויסע אידישע קינסטלער, איז דערווייל נאָך אין ערגעץ ניט אויסגעבויט געווארען.

מוני וויזענפריינד

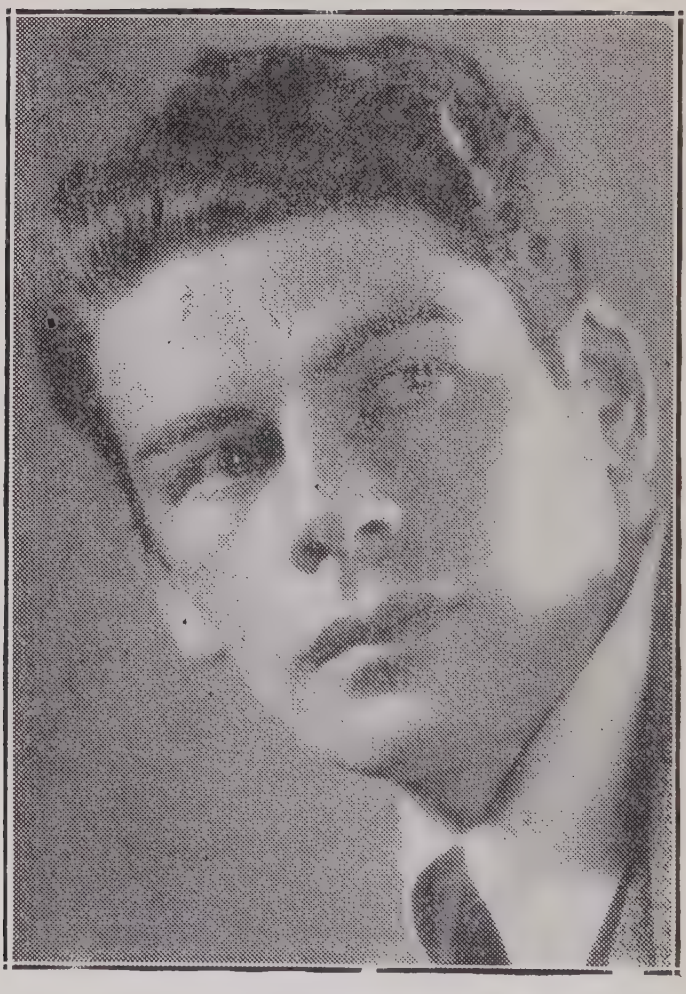

מוני ווייזענפרוינד

1

טאלאנט און כאראקטער.

עס איז אפשר נאך צו פרי צו גיבען אן אפשאצונג פון מוני וויזענפריינד'ס טאלאנט אלס שוישפילער.

מוני וויזענפריינד איז נאך זייער יונג; ער איז איצט אינ־גאנצען ניט מער ווי צוויי־און־דרייסיג יאר אלט; ער האלט ערשט ביי דער סאמע בליאונג פון זיין קאריערע אלס קינסטלער; פאר אים זיינען איצטער א סך נייע וועגען אפען און עס ווייזען זיך אים א סך נייע מעגלאכקייטען פאר דער ענטוויקלונג פון זיין טאלאנט.

און געווינלאך גיט מען אן אפשאצונג פון א קינסטלער ערשט דאן ווען ס'ווערט אונטערגעצויגען די לעצטע שורה פון זיין אר־טיסטישער ארבייט, ווען מען קען שוין פון אים קיין נייע, איבער־ראשענדע זאכען ניט דערווארטען.

אין דעם פאל אבער דארף געמאכט ווערען אן אויסנאם, ווייל מוני וויזענפריינד האט — איבער געוויסע אומשטענדען — אונטערגעצויגען די לעצטע שורה פון אין קאפיטעל אין זיין קא־ריערע און אויפגעמישט א נייעם בלאט פון א נייעם קאפיטעל, ער האט אויפגעהערט שפילען אויף דער אידישע בינע און איז אוועק אין די פילמס, וואו ער האט מיט זיין ערשטען ארויסטריט — אין דעם פילם „דער מוטיגער" — באגייסטערט די גאנצע אמעריקא־נער ענגלישע קריטיק, וועלכע האט אין איין קול צוגעגעבען, אז אין זיין שפילען איז פארען „עפעס אזוינס", וואס מען האט נאך ביז איצט אין די אמעריקאנער פילמס ניט געזען.

עס איז זיכער ניט זיין שולד וואס ער איז פון דער אידישער

בינע אוועק. ער האָט די אידישע בינע אלע מאל ליב געהאט; ער האָט אמאל אן איר אלע זיינע שענסטע טרוימען אנגעהאנגען און אויף איר אלע זיינע בעסטע האָפענונגען געבויט. אין די צען יאָר, וואָס ער האָט געשפילט אין ניו יאָרק, האָט ער דער בעסערער אידישער בינע געדינט — קען מען זאָגען — געטריי און ערלאָך, אוועקגעבענדיג איר זיינע בעסטע כוחות און שאפענדיג פאר איר מיט אויפריכטיג קינסטלערישער התמדה.

עס זיינען אָבער געווען די ספעציפישע אומשטענדען פון דער אידישער בינע אין אמעריקע, וואָס האָבען פאר אים געשאפען אזא אטמאספערע, אז ער האָט געמוזט דערפילען ווי ס'איז אים ענג, ווי די לופט שטיקט אים; און דאן איז שוין געווען ניט מער ווי נאטירלאך, אז דער קינסטלער אין אים זאל זוכען אן אויסוועג, אז ער זאל זיך ראטעוון אזוי שנעל ווי ער קען, און — עס איז געשען דאָס, וואָס ס'האָט געמוזט געשען: מוני ווייזענפרייַנד איז אוועק אויף דער אמעריקאַנער ענגלישער בינע, וואו די מענלאכקייטן זיינען זייער גרוים, און פון דאָרטען האָט מען אים אוועקגענומען אין די פילמס, וואו די מענלאכקייטען זיינען נאָך גרעסער...

אין דעם צויבער־שטעטעל האלליוואוד, וואָס אין דער זוניגער קאליפאָרניע — א שטעטעל, וואוהין די אויגען פון טויזענטער און טויזענטער אקטיאָרען איבער דער גאָרער וועלט, זיינען אָנגעשטעלט אזוי שארף, איז מוני ווייזענפרייַנד — איצטער פאול מוני — איינער פון די גאָר אָנגעזעענע שוישפילער אין די פילמס.

געדענק איך ווי מיט עטלאכע יאָר צוריק, ווען מען האָט אין דער אמעריקאַנער אידישער פרעסע שטאַרק גענומען לויבען מוני ווייזענפרייַנד'ן אלס זייער א טאלאנטפולען שוישפילער, האָט ער, מיט דער סימפאטישער באשיידענקייט, וואָס איז פאר אים אזוי כאַראקטעריסטיש, איינמאל געזאגט:

— איך גלויב ניט צי איך וועל אמאל האָבען א נאָמען אלס אקטיאָר... מיין נאָמען איז עפעס אזא פשוט'ער, אזא איינפאכער,

אזא וואכעדיגער, אז ער פאסט זיך נאר ניט פאר אן אקטיאר; מיט אזא נאמען קען מען פארקויפען שניפסלאך און אויבערשטע העמ־דער, וווייבערשע מאנטלען און מענערשע רעקלאך, אבער שפילען אויף דער בינע מיט אזא נאמען און נאך ווערען באריימט — דאס איז אוממעגלאך...

פאר וויזענפריינד'ן דעם אנאליטיקער, וועלכער האט א טבע צו באטראכטען זיין אייגענעם טאלאנט דורך א גלאז, וואס פארקלענערט זאכען און ניט דורך א גלאז, וואס פארגרעסערט זיי, איז אזא באמער־קונג זייער כאראקטעריסטיש. פונקט אזוי ווי ער גריבעלט זיך אין זיין טאלאנט און באציט זיך אפט צו אים מיט גרוים אומצוטרויען, אזוי גריבעלט ער זיך אין זיינע געדאנקען. און מיט דער באמערקונג וועגען זיין אייגענעם נאמען האט ער ווירקליך אנגעריירט א נאנץ וויכטיגען פונקט.

א נאמען פאר אן אקטיאר! — דאס איז זייער א וויכטיגע זאך.

א נאמען פון אן אקטיאר דארף ניט זיין גלאט אזוי א נאמען; ער מוז אין זיך האבען דעם קלאנג, וואס פאסט זיך פאר טעאטער, דעם חן, וואס מאכט אים קינסטלעריש־אייגענארטיג.

אויף דער רוסישער בינע האט מען דאס אלע מאל געפילט און ס'איז אפשר ניט בלויז א צופאל, וואס די נעמען פון די מערסטע אנגעזעענע רוסישע אקטיארען קלינגען אזוי שיין, אזוי טעאטראליש־חנ'עוודיג — ארלעניעוו, קאטשאלאוו, סטאניסלאווסקי, מאסקווין, לענ־נידאוו, וואלאמאוו — דאכט זיך, אז נאר אזוי מוזען הייסען דוקא אקטיארען און ניט קיין אנדערע מענשען.

און די וואס האבען געהייסען אנדערש, די אין וועמעס נעמען עס האט געפעלט דער טעאטראלישער קלאנג, דער חן פון דער בינע, הא־בען זייערע נעמען געביטען.

„מיט אזא נאמען וועט איר אויף דער בינע ווייט ניט אווענ." — אזוי האט געזאגט דער ענגיטער רוסישער טעאטער־קענער אלעקסעי סואוואריין צו קאטשאלאוו'ן, ווען ער האט זיך פאר אים פארגעשטעלט

דאָס ערשטע מאָל און אָנגעגעבען זיין אמת'ן נאָמען — וואָסילי שוועראָוויטש...

אָבער ניט קוקענדיג דאַרויף וואָס דער נאָמען מוני וויזענפריינד האָט ניט אין זיך דעם ספּעציפיש טעאַטראַלישען קלאַנג, איז ער, אינ'ם משך פון א גאַנץ קורצער צייט, בעת ער האָט געשפּילט אויף דער אידישער בינע אין ניו יארק, געוואָרען ניט נאָר בארימט, נאָר טאָקע באליבט ביי דעם אידישען טעאַטער־פובליקום, סיי ביי די, וואָס האָבען יאָ א חוש און א באַגריף פאר אמת'ער טעאַטער־קונסט, און סיי ביי די, וואָס האָבען דאָס ניט.

און דאָס איז דערפאַר וואָס מוני וויזענפריינד איז ניט נאָר א טאַלאַנטפולער אַקטיאָר, נאָר א גרויסער ארטיסט, אַן אמת גאָט־געבענשטער קינסטלער. זיין שפּילען אויף דער בינע איז ניט נאָר גוט, נאָר איבערציינגענד — מען גלויבט אים.

אין אירע מעמואַרען, וועלכע נעמען אַרום א פּעריאָד פון זעקס און פופציג יאָר (1870-1824) אינ'ם לעבען פון דער רוסישער אינטעליגענץ, דערציילט אַוודאָטיא פּאַנאיעווא, אז ריידענדיג וועגען די צוויי רוסישע שוישפּילער, קאַראַטיגין און מאַטשאַלאָוו, האָט דער קריטיקער בעלינסקי געזאָגט:

„וועז מען זעט קאַראַטיגינ'ען אויף דער בינע, פּאַרגעסט מען ניט קיין איין מינוט, אז דאָס איז אַן אַקטיאָר; אין מאַטשאַלאָוו'ן אָבער שטעלט מען זיך פּאָר דעם מענשען מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות.“*)

אין מוני וויזענפריינד'ס שפּילען זעט מען אויך פּריער פון אַלץ דעם מענשען מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות, מיט זיין לייד און פרייד; אָן דעם אַקטיאָר דערמאָנט מען זיך ערשט שפּעטער. און וועז ער, דער קינסטלער, רופט אַרויס ביים צושויער א טרער דער־

*) אַוודאָטיא פּאַנאיעווא (גאַלאַוואַטשאַווא), זכרונות, אונטער דער רעדאַקציע און מיט באַמערקונגען פון קאַרני טשוקאָווסקי (רוסיש). זייט 93, לענינגראַד, 1927, פּאַרלאַג „אַקאַדעמיע“.

מיט וואָס ער שאפט א לייִדענדען מענשען אויף דער בינע, איז דאָס — באַוואוסט, אָדער אומבאַוואוסט — ניט נאָר אַן אויסדרוק פון מיטגעפיל צו דעם מענשען, וואָס לייִדעט, נאָר אויך אן אויסדרוק פון פרייד און באַגייסטערונג פאר ווייזענפריינד'ן דעם קענסטלער, וואָס שאפט.

און דאָס הייסט אמת'ע שוישפיל קונסט. דאָס איז טעאַטער.

וואָרים אין דעם אמת'ן קינסטלער דערפילט מען אלע מאל פריער פון אלע דעם מענשען, וואָס ער שאפט אויף דער בינע, און ערשט דערנאָך דערמאָנט מען זיך אַן דעם אקטיאָר. וועו מען דער־פילט דעם מענשען, זיינע לייִדען, זיינע איבערלעבונגען, ווערט מען מיטגעריסען אוו עס שטעלט זיך א טרער אין אויג; אָט די טרער איז דער אויסדרוק פון מענשלאכען מיטגעפיל; דאָן דערמאָנט מען זיך אַן דעם אקטיאָר, און דיזעלבע טרער ווערט דער אויסדרוק פון פרייד און באַגייסטערונג פאר דעם קינסטלער, וואָס שאפט אזעלכע וואונדער.

אזא איבערצייגענדע שוישפיל קונסט אויף דער בינע איז מוני ווייזענפרייד'ס.

ער צורודערט דעם צושויער, ער צורייצט זיין פאַנטאזיע, ער געווינט ביי אים אזוי פיל צוטרויען, אז יענער לאזט זיך פירען אין גאָר אַן אנדער וועלט; מיט דעטאלען, וואָס ער ארבייט אוים קינסט־לעריש, אויספילענדיג וואו נאָר ערגעץ א חלל, קריצט ער שארף אריין דעם געשאפענעם העלד אינ'ם זכרון פונ'ם צושויער. און דערמיט דערקלערט זיך אפשר דער פאקט, וואָס מען קען אמאל פארגעסען דעם נאמען און אויך דעם אינהאלט פון דער פיעסע, אין וועלכער מוני ווייזענפריינד האט געשפילט, אָבער מען וועט קיינמאל ניט פארגעסען דעם מענשען, וואָס ער האט אין דער פיעסע געשאפען.

די טיפען, די געשטאלטען, וואָס ער האט אויף די ברעטער פון אונזער בינע ארויפגעבראכט אין די קנאפע צען יאר, וואָס ער האט געשפילט אין ניו יארק, לעבען נאָך ביז היינטיגען טאג אין דער פאר־

שטעלונג פון די מענשען, וועלכע האבען דעם יונגען קינסטלער גע־זען; זיי שוועבען נאך איצט ווי לעבעדיגע פאר די אויגען; זיי קע־נען פון זינען ניט ארויס.

„איוואן איוואנאוויטש", אין שלום־עליכם'ס „שוער צו זיין א איד"; „אסיפ", אין גאגאל'ס „רעוויזאר"; „קאפעל", אין שלום־עליכם'ס „דאס גרויסע געווינס"; „דער קאמיקער", אין ניקאלאי יעור־דעאינאוו'ס „די הויפטזאך"; „דוד לייזער", אין לעאניד אנדרעיעוו'ס „אנאטעמע"; דער רעוואלוציאנער געשטימטער אריסטאקראט, אין רא־מעין ראלאן'ס „וועלף".

און נאך און נאך רעלען, וואס מוני ווייזענפרייַנד האט ווי מאנומענטאל־אויסגעהאקטע פיגורען איבערגעלאזען אין איינעם פון די שענסטע קאפיטלען אין דער געשיכטע פון אידיש טעאטער אין אמע־ריקע. מען קען זיי ניט פארגעסען, און אלע מאל, וועו מען דער־מאנט זיך אין זיי, ווערט דאס הארץ אנגעפילט מיט פרייד און ס'גלוסט זיך צו זען אין זיי ווייזענפרייַנד'ן — דוקא אים און ניט קיין אנ־דער'ן — נאך אמאל און נאך אמאל.

אפילו אין שלעכטע פיעסען האט מוני ווייזענפרייַנד ניט גע־קענט שפילען שלעכט. ווי אומגעלומפערט און אומנאטירלאך א פא־טענטירטער דראמען־פארפאסער האט ניט צונויפגעשטשאבעט זיין „העלד" — וועו ווייזענפרייַנד האט אים געשפילט, איז ער ארויסגע־קומען נאטירלאך, מענשלאך און סימפאטיש.

וואָרים מוני ווייזענפרייַנד דער קינסטלער האט א חוש ניט נאר פאר קונסט, נאר אויך פאר מענשלאכקייט...

ער מוז פריער פון אלץ מאכען א מענשען פון דעם העלד. וואס ער שפילט; ערשט דאן הויבט ער אים אן שאפען קינסטלעריש.

די קלענסטע ראל וואקסט ביי אים אויס גרויס.

די אומוויכטיגסטע געשטאלט מאכט ער אויף דער בינע ווייכטיג.

אין דעם אומסימפאטישסטען העלד, פון וועלכען אלע ווייכען אין לעבען, קען ער, דער מייסטער פון דעטאלען, וועלכער דערמאנט

אין דעם פּרט דעם גרויסען שוישפּילער איוואן מאסקווין, געפינען אוּן ארויסברענגען אזא שטריך, וואם זאל ארויסרופען א וואריעמען געפיל צו דעם מענשען, וואם איז אין גרונד פּאראדאַרבען.

ער איז פּון דעם מין שוישפּילער, וועלכע כשופּ'ן אויס געשטאלטען אויף דער בינע.

ער איז דער קינסטלער, וואם באווייזט וואונדער מיט זיין גרויסען שוישפּילערישען טאלאנט.

„דער טעאטער — דאם איז דער אקטיאר. די טעאטראלישע קונסט — איז א בינען-קונסט" — פּון אט דעם כלל, וואם ניקאלאי עפּראם האט ארויסגעבראכט אין זיין גרויסען בוך „דער מאסקווער קונסט-טעאטער" אוּן אין א סך אנדערע ארבייטען זיינע,*) האט מוני וויזענפריינד אלע מאל שטארק געהאלטען. ער האט אין דעם פּרט — פּונקט ווי נעמיראָוויטש-דאנטשענקא — געגלויבט, אז דער אקטיאר דארף זיין דער קענינג אויף דער בינע.

אוּן פּונקט ווי די מערסטע גרויסע קינסטלער שעצט מוני וויזענפריינד זיך אליין ניט אפּ געגנוג; ער איז צו זיך אליין דער שטרענגסטער קריטיקער. אוּן דאם ברענגט אים דערצו, אז ער זאל אלץ מער אוּן מער ארבייטען איבער זיך.

די נידעריגע זעלבסטאפּשאצונג הויבט אלץ העכער זיין אמביציע...

וואם ווייניגער ער גלויבט אין זיינע אייגענע כוחות, אלץ גרעסערע צילען שטעלט ער זיך.

ער האלט אין איין פּראווען אוּן אויספּראווען זיין טאלאנט. פּונקט ווי ער אליין וואלט זיך מיט אט דעם טאלאנט ניט אָנגעפֿערט. נעמט ער אוּן צייכענט אָן א ליניע — „אנו, אזוי ווייט וועסטו קענען גיין?... אוּן וואם וועט זיין אויב נאָך ווייטער אוּן נאָך ווייטער?"...

*) זע זיין בוך „דער מאסקווער קונסט-טעאטער" (1898-1923), ארויסגעגעבען (רוסיש) פּון רעגירונגס פאַרלאג, אין 1924.

ער רוקט די אנגעצייכענטע ליניע אלץ ווייטער און מעסט אלץ די כוחות פון זיין טאלאנט.

און אפילו דאן, ווען אנדערע זיינען צופרידן פון די רעזולטאטען, וואס זיין פּרואוו ברענגט ארויס, איז ער אליין ניט צופרידען. ווען מען לויבט אים זייער שטארק, ווען מען שרייבט, אז ער איז אין זיין

מוני ווייזענפרוינד, אין דער ראָל פון דזשעימס דאָיק (פילם).

ראָל געווען גלענצענד, אויסגעצייכענט, רוקט ער אריין דאָס אנאליטישע שארפע מעסער אין דער אייגענער נשמה, און שניידענדיג שטיקער פון זיין אייגען געשאפענער ראָל, באווייזט ער אז:

„ס'איז אלץ ניט דאָס וואָס איך האָב געוואָלט... עס האָט גע־דארפט זיין בעסער... א סך בעסער"...

און אמאל איז ער זיך גאָר איננאנצען אליין מבטל.

„וואָס, — זאָגט ער, — כאפט מען דאָס אזא התפעלות? אלץ וואָס איך טו אויף דער בינע, איז דאָך ניט מער ווי קונצעלאך... קונצעלאך — דאָס אלעס!"

אָדער:

„פאר וואָס, מיינט איר, שפיל איך מערסטענטיילס צוריקגע־האלטען און שטיל? ווייל איך האָב א שוואך האַרץ... ווען דאָס האַרץ וואָלט ביי מיר ניט געווען שוואך, וואָלט איך אפשר ניט גע־שפילט אזוי צוריקגעהאלטען און איך וואָלט זיך פארגונען צו מאכען קולות... דער באוואוסטזיין, אז איך האָב א שוואך האַרץ, האלט מיך צוריק, צוימט מיך..."

און אמאל אזוי:

„איר מיינט, אז דער קריטיקער, וואָס האָט מיך געלויבט, איז טאקע אויסען געווען מיך צו לויבען? עס קען דאָך גאָר זיין אזוי אויך: א שרייבער — האָט ער געזוכט א גוטע טעמע אָנצוטשע־פען אָן איר די געדאנקען. וואָס האָבען אים געקאָרטעט, איז אים נראָד איינגעפאלען, אז איך בין דאָס די גוטע טעמע און אז אָן דעם אופן פון מיין שפילען וועט ער קענען אָנטשעפען די געדאנקען, וואָס ער וויל ארויסזאָגען".

און דאָס איז ניט גלאָט אזוי א „שוואכקייט" זיך צו חנ'דלען. דאָס קומט גיכער פון דעם, וואָס מוני וויזענפריינד שטעלט זיך אליין גרויסע פאָדערונגען.

אזוי איז ער ניט נאָר אלס אקטיאָר, נאָר אויך אלס מענש. ער קען קיינמאל ניט זיין איננאנצען צופרידען; אים פעלט אלע מאל עפעס; ער געפינט פנימות אפילו דאָרטען וואו זיי זיינען נישטא, אָדער וואו זיי זיינען אזוי קליין, אז קיינער באמערקט זיי גאָר ניט.

און וויל ער האלט שטענדיג אין זוכען די גאנצקייט, וואָס איז

אזוי שווער צו געפינען אין דער ווירקליכקייט, איז ער אפט מאל א שווערער מענש. ווי די מערסטע קינסטלעריש־קאמפליצירטע נאטורען.

אליין דוקא א גוטער בטבע, מיט די אלע נויטיגע מעלות, וואם גוטע מענשען האבען געווינלאך, איז ער אמאל א שלעכטער און א בייזער.

אבער די שלעכטקייט און די בייזקייט זיינען ביי אים גיכער א שטימונג, ניט קיין איינגעבאָרענער געפיל.

ער האט ליב גוטע מענשען, אבער זיי לאנגווייליען אים צייטענווייז, וויל פונקט ווי אין קונסט, אזוי האט ער אויך אין לעבען ליב די פארשידענארטיגקייט אין שטריכען, די רייכקייט אין קאלירען. און אין די מענשען, וועלכע זיינען אלע מאל גוט און קיינמאל ניט שלעכט, זעט ער בלויז דעם שטריך פון גוטסקייט, וואם וואַרפט זיך צופיל אין די אויגען, אן א שאטען פון אן אנדער שטריך, וואם זאל בייטען דאם געשטאלט.

ער גלויבט, אז פונקט ווי אין א ליטעראריש ווערק פון א גרויסען מייסטער, אזוי האט אויך אין לעבען יעדער מענש א סך שהנקייט; אבער די שהנקייט קען זיך אויסדריקען ניט אין אינזייטיגקייט, נאר אין פילזייטיגקייט.

ער אורטיילט מענשען און קינסטלער ניט נאר לויט זייערע מעשים, נאר אויך לויט זייערע נייגונגען און כוונות. און אזוי ווי ער האט אין אלעם זיין אייגענעם קריטעריום, וואם וועבט זיך אוים אין זיין קאפריזנעם מוח, איז דאריבער צייטענווייז זייער שווער יוצא צו זיין פאר אים, איז דאריבער צייטענווייז זייער שווער אויסצוקומען מיט אים; האט ער אמאל ליב די מענשען, וואם טוען אים שלעכטס און פילט זיך מאדנע אין דער נעזעלשאפט פון די מענשען, וואם טוען אים גוטס.

דאם וועגדט זיך ווי אזוי דאם גוטע, אדער דאם שלעכטע ווירקט אויף אים.

אויב דאָס גוטע האָט ניט אין זיך קיין עכטקייט, אויב עס דערגייט ביז פּריקרעקייט, איז דאָס אים ניט צום הארצען, און ער האָט ניט ליב דעם מענשען, וואָס טוט אים די טובות, און ער ווייזט דאָס אָפּען ארויס אפילו דאן וועלן ער דאַרף צו יענעם מענשען אָנקומען.

און אויב דאָס שלעכטע וואָס איינער טוט אים, האָט ניט אין זיך קיין קליינלאכע מאָטיוון, אויב יענער מענש ווייזט דערביי ארויס פעסטקייט אין כאראקטער, וועט ער אויף אים קיין שנאה ניט טראָגען, און אפילו דאן וועלן ער וועט זיך נעגען אים פארמעסטען, וועט ער אויך קוקען אויף אים מיט גרויס אכטונג און וועט אים באטראכטען ווי א ווירדיגען שונא.

ער האָט גאָר ניט ליב זיך צו טרעפען צו אָפט מיט די מענשען, וועלכע האָבען אים א סך ארויסגעהאָלפען אין זיין קאריערע אדאנק דעם וואָס זיי האָבען אלע מאָל זייער שטארק געהאלטען פון אים, ווייל אים דוכט זיך רק אוים, אז דערמיט אליין האָבען זיי אים פארפליכטעט צו זיך און אז ער וועט זיך אפשר איבער דעם אין זייער געזעלשאפט מוזען האלטען אזוי אז ער זאָל די דאָזיגע פארפליכטונג ארויסווייזען. ביי זיך אין הארצען איז ער זיי טאקע דאנקבאר; ביי זיך אין הארצען גארט ער אפשר נאָך א געלעגנהייט די דאנקבארקייט אויסצודריקען. אבער טרעפען זיך מיט זיי אָפט ווייל ער פונדעסטוועגען ניט. און וועלן ער טרעפט זיך יא מיט זיי, פילט ער זיך אין א פארלעגנהייט; און אזוי ווי ער איז זייער סענסיטיוו, טרייבט דאָס אים אריין אין א שלעכטער שטימונג און ער איז בייז, און אין אזא מאָמענט האנדעלט ער ניט אזוי ווי ער וואָלט געוואָלט און אמאָל ניט אזוי ווי ער וואָלט געדארפט.

זאָל זיך מוני וויזענפריינד טרעפען מיט א קריטיקער וואָס האָט אים שטארק געלויבט, וועט ער זיך פילען אין א שרעקלאכער פארלעגנהייט, וועט דאָס ביי אים זיין א מורא'דיגע אָפּקומעניש.

דאנקען דעם קריטיקער?

פאר וואָס?

האָט דען יענער ניט אויסגעדריקט זיין אויפריכטיגע מיינונג? איז דאָס דען גענוגן א פראָגע וועגען טאָן א טובה?

וועט דאָך יענער דעם דאָנק נאָך אפשר אָננעמען פאר א באַלײדיגונג?

און אויב ער וועט דאָס ניט אָננעמען פאר א באַלײדיגונג, וועט דאָס דאָנקען גלאַט ארויסקומען נאריש.

און וואָס־וואָס — נאריש האָט וועזענפריינד זייער ניט ליב אויסצוזען!

זאָל ער אפשר פרואווען א זאָג טאָן דעם קריטיקער אין א גוטמוטיגען טאָן, אז ער האָט אים צופיל גלויבט, וועט נאָך יענער נעמען פרואווען באווייזען, אז ס'איז ניט געווען צופיל, און דאָס וועט זיין נאָך ערגער.

און אזוי איז דאָס ניט נאָר מיט קריטיקער, נאָר אויך מיט אנדערע מענשען, וועלכע לויבען אים.

און וויל מוני וועזענפריינד שלאָגט זיך אָן אָן אזעלכע פאַרלעגנהייטען ביי געווינלאכע זאכען, וואָס זיינען א טיל פון דעם לעבען ביי אקטיאָרען, וויל זיין נאטור איז אזוי קאָמפליצירט, אי אלם קינסטלער, אי אלם מענש, איז דאריבער אמאל זייער שווער מיט אים אויסצוקומען, און אין די טעאטער־קרייזען קען מען גאנץ אפט פון דעם און פון יענעם הערען אזא באמערקונג:

„מוני וועזענפריינד — אן אקטיאָר איז ער, זאָל איך האָבען אזא יאָר. א מענש אָבער איז ער, זאָלען מיינע שונאים האָבען אזא יאָר!"

אָבער ניט קוקענדיג דארויף, האָבען אים אלע ליב; אפילו די וואָס האָבען אין דער פראָפעסיע געהאט צוזאמענשטויסונגען מיט אים, אפילו די וואָס האָבען זיך מיט אים געקריגט, האָבען אים ליב און שעצען הויך זיין טאלאנט.

2

בעסער טעאַטער און — בעסערע טעאַטער־געבײדעס.

עס איז אויף מוני וויזענפריינד'ס גורל אויסגעפאַלען, אינ'ם משך פון קנאַפּע צען יאָר, איבערצולעבן די בעסטע און אויך די ערנסטע צייט פונ'ם אידישען טעאַטער אין אמעריקע. אין זיין וואַקסען האָט ער דורכגעמאַכט די עליה און אויך די ירידה פון דער אידישער בינע. אָננעהויבען האָט ער אין ניו יאָרק אין א צייט, וועו עס איז געוואָרען אַן ערנסטע באַוועגונג פאַר דער בעסערער אידישער דראַמע, און געענדיגט האָט ער דאָרט אין א צייט, וועו עס איז געוואָרען א בהלה פאַר בעסערע און שעהנערע טעאַטער־געבײדעס...

דער אַפּעטיט איז געקומען מיט'ן עסען. נאָך די יאָרען פון שפּע האָט די צאָל פון אידישע טעאַטערס אין ניו יארק אָננעהויבען ווערען אַלץ גרעסער און גרעסער; עס זיינען צום אידישען טעאַטער צוגעשטאַנען אַזעלכע אונטערנעמער, וועלכע זיינען דער עיקר'שט אויסען געווען געשעפט און האָבען זיך זייער וויניג אינטערעסירט מיט דער ליטעראַרישער און קינסטלערישער זייט פון דעם פאַך, און אַזוי וי מען האָט געדאַרפט קאַנקורירען מיט דער רייכער בראָדוויי, האָט מען געמומען נאָכקרימען די אויסערלאכע זייט פון דער בראָדווייער טעאַטער־וועלט; עס איז געווארען א געיעג ווער וועמען עס וועט אי־בערשטייגען מיט א רייכערער און שענערער טעאַטער־געבײדע, מיט א רייכערער אויפפירונג. די אויסערלאכע זייט איז געווארען דער עיקר און די אינערלאכע זייט — דער טפל. בעזגראַמאַטנע דראַמען־מאַכער פון ביליגען שניט — בעלי מלאכות, וועלכע שטשאָבען צו־נויף א „פּיעסעלע" מיט תכריכים־שטעך, גנב'ענענדיג אַן אינהאַלט פון

א גראשענדיגען פילם און סצענעם און סצענקאלעך פון א פאר אנ־דערע פילמס, זיינען געווארען די נעשווארענע ליפעראנטען פאר דער אידישער בינע, און זיי האבען ניט געהאט קיין שוועריגקייטען אפ־צושטעקען זייערע „מיסטערווערקע", וויל די מערסטע בעלי בתים פון די טעאטערס, אליין פשוט'ע מענשען מיט זייער וויניג וויסען און נאך וויניגער טעאטער־קענטעניש, האבען אנגעקוואלען און גע־לעקט די פינגער פון די „שיינע מעשיות", וואס מען האט פאר זיי פארגעלעזען, און — עס איז אוועק א גאנג פון טעאטער־שטיק, וואס ווינען געראטען איינס אן אנדערען און שיידען זיך אויף א האר ניט אונטער איינס פונ'ם אנדערען.

אין יעדער פיעסע איז א מיידל — א כשר'ע אידישע טאכ־טער, ס'פארשטייט זיך — פארפירט געווארען פון א גענגסטער, א באנדיט, א ימח־שמו'ניק, און זי, די כשר'ע אידישע טאכטער, האט נעווויינט און געקלאגט און געבראכען פיסקעס דארויף, וואס מען האט ביי איר „גערויבט די ערע", און דערביי האט זי דערציילט דער גאנ־צער וועלט, אז זי טראגט שוין די „פרוכט פון ליבע" אונטער איר כרוסט.

אן א „גערויבטער ערע" האט זיך קיין אידישע פיעסע גאר ניט אנגעהויבען, און ביים שלום פון אן אקט האט געמוזט געשען עפעס אזוינס, וואס זאל קנאקען — דער טאטע זאל ווארפען דער מאמע'ן א בענקל אין קאפ, די פארפירטע טאכטער זאל זיך שיער־שיער ניט דערשיסען, און דער ברודער זאל דער'הרג'ענען דעם פארפירער פון דער שוועסטער...

שיסען און הרג'ענען האט מען זיך געמוזט.

און כדי אלעס זאל פארקומען אין א רייבער „אומגעבונג" האט מען דעם אינהאלט צוגעטשעפעט וואוהין מען האט נאר געקענט.

און אין דעם איז אויך פארגעקומען א גרויסע קאנקורענץ, און איינער האט דעם אנדערען געפרואווט איבערשטייגען אין „אויס־שטאטונג".

האָט זיך אין איין טעאטער אָפּגעשפּילט די „דראמע" אין א זאל, וואו אלעם שיינט און בלישטשעט מיט „פּראכט און גלאנץ", האָט מען אין אַנדער טעאטער שוין געזען, אז די „דראמע" זאל זיך אָפּשפּילען אין א גאַרטען. און וועו איינער האָט געוואלט נאָך מער איבערראשען האָט ער אַרויפּגעזעצט די „דראמע" אויף א שיף און — זאל זי זיך דאָרטען אָפּשפּילען!...

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען א נייע סדרה — לענדער. און נאָך וואָס פּאר לענדער! לענדער און מדינות. און אלץ אזעלכע, וואו מענשען טוען זיך אַן אין ראשיגע קליידער מיט א סך קאָ־לירען.

האָט מען זיך אין איין טעאטער אָנגעכאפּט אַן קאווקאז, האָט מען זיך אין א צווייטען טעאטער אָנגעכאפּט אַן מעקסיקא.

האָט מען אין איין טעאטער זיך צוגעטשעפּעט צו שפּאניען, האָט מען זיך אין א צווייטען טעאטער פּלייסיג ארויפּגעוואָרפען אויף פּא־לעסטינע.

און וואָס איז מיט טיבעט? מיט אלאסקא? מיט די הרי חושך און מיט'ן סמבטיון?

עס איז נאָך געווען א גליק וואָס קיינער פון די פּאטענטירטע „דראמאטורגען" און אימפּאָרטירטע „שטערן" איז קיינמאל אין יענע מקומות ניט געווען און קיינמאל וועגען יענע מקומות נאָר ניט גע־לייענט... וועו ניט דאָס וואלט מען שוין וויי עס איז צוגעטשעפּעט עפּעס א „מיסטערווערקעל" אהין אויך, און מען וואלט דערווייל גע־האָט א געלעגענהייט צו גיבען א „רייכע אויסשטאטונג".

דעם בעסערען אידישען שוישפּילער האָט אָנגעהויבען וווערען ענג. די אטמאָספערע האָט אָנגעהויבען שטיקען.

האָבען אייניגע געגומען מאכען פּשרות מיט זיך אליין; כדי ניט צו פּארוואָרפען די ציין אויף די באנטעס און איינאָנצען ניט ארויסגעשטויסען וווערען, האָבען זיי פּאררוקט די אמביציעס אַן א

זייט, זיך אפגעזאגט פון די אמאליגע חלומות און זיך צוגעפאסט צו די נייע אומשטענדען.

אפילו אזא טאלאנטפולער אקטיאר ווי לודוויג זאץ האט — אפשר מיט א פארדרוס אין הארצען — פארזוקט זיינע קינסטלער־רישע אמביציעס אן א זייט און זיך אריינגעוואַרפען אין דער בהלה פון כאפ־לאפ שפיל, און ווען מען זעט ווי זיין טאלאנט שיינט ארויס אפילו אין אזא שפיל, פארדריסט נאָך מער.

דאָס איינציגע ווינקעלע, וואָס איז דאָן געבליבען פאר דעם בעל־סערען אידישען אקטיאָר איז געווען מאָרים שוואַרץ'ס אידישער קונסט־טעאטער.

זיינען אָבער אין אמעריקע די אומשטענדען אזעלכע, אז מאָרים שוואַרץ קען זיך ניט האלטען ביי דער טראדיציע, אז א קונסט־טעאטער דארף איינבירגערען די אקטיאָרען אין זיך און וואקסען צוזאמען מיט זיי. בייט ער אלע מאל דעם פערסאָנאל פון זיין טרופע, און עס איז שוין קיין נויס ניט, אז מען זאל אין זיין טעאטער גאָר פלוצלונג דערזען אזא אקטיאָר, אדער אזא אקטריסע, וואָס איז גאָר אלע יאָרען געווען פארבונדען מיט אזעלכע טעאטערס, וואו מען האט אויפגעפירט פיעסען, וועלכע האָבען ניט די מינדסטע שייכות מיט קונסט, און דוקא די אקטיאָרען, וועלכע פאסען זיך פאר זיין טעאטער, זאלען שפילען ערגעץ אנדערש.

האט טאקע מוני ווייזענפריינד, אין די עטליכע יאָר, וואָס ער איז נעווען אויף דער אידישער בינע אין ניו יארק, געוואנדערט פון איין אידיש טעאטער אין אנדערען; ער האט איין סעזאָן אפילו געפרואווט זיינע כוחות אין אָפערעטע, אין וועלכער ער האט געשפילט עפעס א בארָן; ער האט אויך געשפילט אין אוירווינג־פלעיס און אין נעשאָנאל טעאטערס און אויך ביי מאקס גאבל, וואו מען שפילט געווינלאך פיעסען פון דעם שניט, וואָס דער פארשטאָרבענער דוד קעסלער פלעגט אָנרופען „טראָך־טארא־דאך פיעסען". ער האט זיך אָבער אלע מאל געטולידעט צום אידישען קונסט־טעאטער, וואו

ער האָט געקענט זיין דער ריכטיגער אקטיאָר אויפֿן ריכטיגען פּלאַץ.

די אומשטענדען זיינען אָבער ניט אַלע מאָל געווען גינסטיגע, און ווען מוני וויזענפרייַנד האָט דערפֿילט, אז ס'וועט אים צו־ענג אויף דער אידישער בינע, איז ער פון איר אַוועק, וואַרימענדיג, אפשר, אין דער נשמה דעם וואונש זיך אומצוקערען צו איר צוריק, ווען די אומשטענדען וועלען זיין מער גינסטיג...

אָבער זיינע קינסטלערישע דערגרייכונגען אין די קנאַפּע צען יאָר אין ניו יארק האָבען אים אויפגעהויבען אזוי הויך, אז אין דער גע־שיכטע פון אידישען טעאַטער אין אמעריקע וועט ער פּאַרנעמען זייער אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ; מען וועט זיך אויף אים אָפּשטעלען ווי אויף א לִיכטיגער דערשיינונג אין דער אידישער טעאַטער־קונסט, און אַלע מאָל, ווען מען וועט שרייבען וועגען גרויסע אידישע שוישפּילער, וועט מען מוני וויזענפרייַנד'ס נאָמען אַוועקשטעלען אין דער ערשטער רייַ.

די צען יאָר אין ניו יארק זיינען געווען די ענטשיידענדע אין דער קאַריערע פון דעם יונגען קינסטלער, און דאָס מערקווירדיגסטע דערביי איז, וואָס דער ענטשיידענדער קאָפּיטעל אין זיין קאַריערע איז געקומען דורך א צופאַל, אויף וועלכען ער אַליין האָט זיך גאָר קיינמאָל ניט גערעכט.

אָבער איידער איך גיב איבער ווי אזוי דער צופאַל איז געשען וועל איך זיך אָפּשטעלען אויף אייניגע ביאָגראַפישע אינצידענטן.

3

א קינד אין ראָלען פון אַלטע לייט.

מוני (משולם מאיר) ווייזענפרייַנד איז געבאָרען געוואָרען אין לעמבערג, אין סעפּטעמבער, 1897. זיין פאָטער, פילִיפּ (נחום פייוועל) ווייזענפרייַנד, איז געווען אייַנער פון די ערשטע אידישע אַקטיאָרען אין גאַליציען, און פונקט ווי א סך אַנדערע אידישע אַקטיאָרען אין יענער צייט, איז ער געקומען צו דער בינע פונ׳ם חזנ׳ישען עמוד. געבאָרען (אין 1860) אין נאדוואורנא, דעם באַרימטען צענטער פון חסידות, ביי א פאָטער, וועלכער איז געווען א פרומער איד, א חסיד, און א נאָענט פאַרמעגלאכער סוחר, האָט נחום פייוועל געקראָגען א פיינע אידישע ערציאונג, און זיינע עלטערען האָבען געהאָפט, אז ער וועט אויסוואקסען א למדן, א פרומער איד און וועט ניט נאָר גיין אין די וועגען פונ׳ם פאָטער, נאָר ער וועט אים נאָך אריבערשטיגען, וויל ער וועט אודאי זיין א רב ערגעץ אין א אידישער קהלה. נחום פייוועל וועזענפרייַנד האָט אָבער פון קליינערהייד אָן ארויסגעווויזען א שטאַרקע נייגונג צו נגינה, און ווען ער איז נאָך געווען א קליין אינגעל איז ער געוואָרען א משורר ביי א חזן.

דער פאָטער איז ניט געווען זייער שטאַרק צופרידען דערפון; פאַר אים איז דאָס געווען ניט קיין קליינע ענטוישונג; זיין מיינונג איז געווען, אז אויב דער זון וועט ניט אויסוואקסען קיין רב, אויב ער וועט ניט זיין קיין למדן, זאל ער שוין בעסער אויסוואקסען א סוחר, אַבי ניט קיין חזן, וואָס דאַרף אָנקומען צו דער לאַסקע פון די בעלי בתים אין שטעדטעל. די מוטער אָבער האָט אַנדערש געקוקט דאַרויף; איר האָט עס דוקא הנאה געטאָן וואָס פייוועלע איז

א משורר, און אין א יום טוב, וועו זי האָט אין שול געזען ווי אַלע קוועלען אָן פון פייוועל'ס שטימעלע, האָט זי געפילט ווי דאָס הארץ באָדט זיך איר ממש אין נחת און זי האָט געקענט זען בחוש ווי אַלע ווייבער זיינען זי מקנא.

פייוועל ווייזענפריינד איז אָבער ביים עמוד ניט געבליבען. עס האָט אים אָנגעהויבען ציען צו דער בינע, איז ער שפּעטער אריין צו טרייטלער'ן אין דער טרופּע אלס א כאָריסט און נאָכדעם איז ער געוואָרען אן אקטיאָר.

אויך מוני'ס מוטער — סאַלטשע ווייזענפריינד — איז געווען פארבונדען מיט דער אידישער בינע נאָך אין יענע יאָרען וועו דאָס אידיש טעאַטער איז געווען צוואוואָרפען איבער דער גאַנצער וועלט און אין ערגעץ קיין ריכטיגע הוים ניט געהאַט. בויידע, אי דער פאָטער, אי די מוטער, האָבען געשפּילט אין די וואַנדערענדע טרופּעס, וועלכע זיינען אין די נייַנציגער יאָרען ארומגעפאָרען איבער גאַליציען.*)

אין אמעריקע האָט דאָס אידיש טעאַטער שוין דאָן געהאַלטען אין דער אזוי־גערופענער בליאונגס־עפּאָכע. דאָס איז געווען אין דער צייט וועו מען האָט שוין געהאַלטען וויט אין דעם יעקב גאָרדין־רעפּערטואָר און די גרויסע אידישע שוישפּילער, די שטערען פון דער בינע, האָבען זיך שוין געהאַט פּארגונען צו שפּילען שעקספּיר'ס פּיעסען אויך. אמת טאָקע — אין א שלעכטער איבערזעצונג, אָדער גאָר אין א צוקאַליעטשעטער „באַרבייטונג", אָבער דער פּארנעם איז דאָך געווען גרויס. אין דער לופט האָבען זיך שוין געהאַט אָנגעהויבען טראָגען נייע וויינטען און עס האָבען זיך געגומען באַווייזען נייע פּנים'ער, וועלכע זיינען שפּעטער געווארען באַרימט אלס די שרייבער פון בעסערע פּיעסען. עס האָבען זיך אויך געגומען וויזען סימנים פון א מער ערענסטער טעאַטער־קריטיק. אלעס איז געגאַנגען אויף אזא וועג, אז מען האָט געקענט דערווארטען אלץ בעסערס און בעסערס.

*) זע זלמן זילבערצווייג'ס „לעקסיקאָן פון אידישען טעאַטער".

אזוי איז געווען די לאגע אין אמעריקע.

אין גאליציען אבער איז די לאגע געווען אנדערש.

דאָרטען האָט מען פון קיין פּיעסען דאָן נאָך ניט געוואוסט. דאָרטען האָט מען נאָך אלץ געשפּילט די אלטע שטיקער פון דעם

סאַלטשע וויזענפרוינד.

„פּראָפעסאר" משה איש הורוויץ הלוי, לאטיינער און שיקעוויטש.*) דאָרטען האָט מען נאָך אלץ ארויסגעקוקט אויף א נס, אז אימיצער זאָל פון אמעריקע אריבערפּאָקלען עפּעם א נייע פּיעסע, וואו עס פעלען גאנצע שטיקער, און וועו גאָט האָט געהאָלפּען און אזא נס איז געשען, האָט מען זיך אויף דער צוקארעראשעטער פּיעסע ארויפּגעוואָרפען ווי די אויסגעהונגערטע וועלף און מען האָט זי נאָך מער צוקארעראשעט.

*) זע ב. גאָרין'ס „געשיכטע פון אידישען טעאַטער", באַנד 2, זייט 149.

אפשטעלען זיך ערגעץ אויף א לענגערער צייט האָט מען ניט גע־קענט; מער ווי עטלאכע געציילטע פאָרשטעלונגען אין א שטאָדט האָט מען ניט געקענט געבען; מען האָט שטענדיג געמוזט זוכען אלץ נייע געגענדען, אלץ נייע לענדער, און אזוי האָט מען זיך ארום־געשלעפט פון שטאָדט צו שטעדטל מיט האק און פאק, ביז מען איז אויסגעפאָרען גאנץ עסטרייך־אונגארן, דערנאָך האָט מען זיך אריבער־געכאפט קיין האָלאנד, קיין רומעניען, קיין בעלגיען און שפעטער — קיין ענגלאנד.

א קינד פון וואנדערענדע אידישע אקטיאָרען, האָט מוני ווייזענ־פרוינד פון קליינערהייד אן אויף זיינע פליציעס אריבערגעטראגען די גאנצע שווערישקייט פון דעם געמוטשעטען לעבען, וואָס אידישע אק־טיאָרען האָבען געהאט אין יענער צייט. וועז ער איז אלט געווען פיר יאָר, איז ער שוין געהאט אויסגעווען א וועלט; ער האָט אין ערגעץ קיין היים ניט געהאט און אומעטום איז זיין היים געווען; ער האָט זיך אויף קיין אין זאך ניט געקענט אנקוקען, און האָט דאָך אזוי פיל זאכען געזען; ער האָט קיין אין איינדרוק ניט געקענט ווי געהעריג אנווארימען אין דער נשמה, און האָט דאָך אזוי פיל אינ־דרוקען געהאט; א פאָר וואכען אין אין שטאָדט, און א פאָר חדשים — אין א צווייטער; אט אין אין לאנד, און אט — אין א צווי־טען, און אומעטום — טאטע־מאמע מיט א שטענדיגער זוכעניש, מיט א שטענדיגער יאנעניש און מיט א נאנענדיגער ניט־זיכערקייט אין דעם וואָס דער מאָרגען וועט ברענגען...

אויף דעם קינד מוני וויזענפריינד האָט דאָס וואנדערענדע לעבען פון יענער צייט, קענטיג, א טיפען איינדרוק איבערגעלאָזען. אלײן א טיף־פילענדער, האָט ער פון קליינערהייט אן איינגעזאפט אין זיך דעם גייסט פון יענער נאָגענדיגער ניט־זיכערקייט. און אזוי ווי שפע־טער זיינען אין זיין לעבען צוגעקומען נאָך אנדערע זאכען, וועלכע האָבען אין אים אט די אייגענשאפט נאָך מער ענטוויקעלט, האָט ער זיך אלײן דערפירט צו אזא מדרגה, אז אין מאָמענטען, וועז ער איז

מיט זיך אליין, שנירט, ער פון זיך פאסען און ער איז אין קיין זאך ניט זיכער.

ניט זיכער צי מען מיינט עס טאקע ערנסט ווען מען לויבט אים...

ניט זיכער צי ער איז אין דער רא? טאקע געווען אזוי גוט ווי מען מיינט...

„עס איז עפעס אלץ ניט דאס וואס איך וואלט געוואלט!" — האלט ער זיך אין איין קלאגען.

א קינד פון פיר און א האלב יאר איז מוני ווייזענפרוינד געווען ווען זיינע עלטערן זיינען מיט אים אנגעקומען קיין לאנדאן. דארטען זיינען זיי מיט אים געווען ניט מער ווי אנדערטהאלבען יאר און דערנאך זיינען זיי מיט אים געקומען קיין אמעריקא, וואוהין עס האבען זיך שוין אין יענער צייט געצויגען אלע אידישע שוישפילער פון דער גאנצער וועלט.

אין אמעריקא האט מוני ווייזענפרוינד געקראגען די ערציאונג, וואס עס קריגען געווייניגאך קינדער פון ניט פארמעגלאכע עלטערן; געלערנט אין „פאבליק־סקול", געענדיגט, זיך פראיוועטירט אין „פראיז־פאיטס", אין „בעיז־בא?" און אין אנדערע „ספארטס", און אזוי איז ער ביסלעכווייז געוואקסן אן עכטער „אמעריקאנער באי", און קיין אנדער שפראך ווי ענגליש כמעט קיינמאל ניט גערעדט.

דאס ביסעל אידיש, וואס ער האט געקענט, האט ער אנגעהויבען פארגעסען; מען האט צו אים גערעדט אידיש און ער האט געענטפערט אויף ענגליש. ווי די מערסטע אידישע קינדער אין אמעריקע. און ס'קען זייער זיין, אז ווען זיינע עלטערן וואלטען ניט געווען קיין אידישע אקטיארן, וואלט ער אינגאנצען אוועק אין אן אנדער ריכטונג און וואלט נאר קיינמאל צו דער אידישער בינע ניט גענומען. ווייל חוץ דעם וואס „ספארט" האט אים אין יענער צייט אינטערעסירט א סך מער ווי טעאטער, איז ער נאך דערצו געווען שטארק פארקאכט אין שפילען אוים'ן פידעל און ער האט זיך ארומ־

געטראָגען מיט'ן געדאנק, אז מיט דער צייט וועט ער אודאי ווערען גאָר א גרויסער פידעל־שפּילער — א מישא עלמאן...

אין אלגעמיין איז מוזיק געווען א אידעאל אין דער וויזענפריינד פאמיליע, און מוני'ס עלטערע צוויי ברידער האָבען טאקע געמאכט א קאריערע אויף אָט דעם געביט. און זיי זיינען נאָך איצט מוזיקאַנטען אין א אָרקעסטער.

מוני וואָלט אפשר אויך געווען געוואָרען א מוזיקאַנט און ער וואָלט זיך אפשר אין דעם אויך אויסגעצייכענט, וויל ער האָט פון סאמע אָנפאַנג אָן ארויסגעווויזען גאַנץ באַדייטענדע פיאיינקייטען אין שפּילען אויפ'ן פידעל; ער האָט אויך געהאַט גרויס חשק דערצו און אלע מאל גערן געפּראַקטיצירט. אָבער די עקאָנאָמישע לאַגע פון זיינע עלטערן איז דאן געווען ניט זייער קיין גלענצענדע און זיי האָבען מער ניט געקענט האלטען פאר אים קיין לערער פון מוזיק.

א תכלית פאר אים האָט מען דאָך געמוזט געפינען. וואָרים ווי לאַזט מען דאָס א אינגעל ארומגיין פוסט און פאס גלאַט אזוי אין דער וועלט אריין? וואָס וועט פון אים ווערען? מען קען דאָך אים ניט לאָזען וואַקסען אין סטאָבער אריין! האָט מען אים ארויפ־געזומען אויף דער בינע און ער האָט זיך אָנגעהויבען שניידען אויף אן אקטיאָר.

און מערקווירדיג! זיין וועג אויף דער אידישער בינע איז פון סאמע אָנפאַנג אָן ניט געווען דער פּאַרטיג־אויסגעטראָטענער, אויף וועלכען אנדערע זיינען געגאַנגען. אנדערע אין זיין גלייכען האָבען גע־וויינלאך אָנגעהויבען פון קינדער־רָאלען. ער אָבער איז ביי זיין ערשטען אויפטריט ארויף אויף דער בינע אלם אן אלטער איד מיט א בארד, אין דער צייט וועו ער אליין איז נאָך א קינד געווען...

דאָס איז געווען אין קליוולאַנד. אינ'ם „פּערי־טעאַטער" האָט מען דאן אויפגעפירט דעם „אידישען גלח" און אין דער טרופּע האָ־בען אויסגעפּלעט אקטיאָרען, האָט מען מוני'ן אָנגעקלעפּט א בארד

און פאות, אים אנגעטאן א לאנגע קאפאטע און אים ארויסגעשיקט אויף דער בינע צו שפילען א קליין ראלעכעל פון א פאר ווערטער.

דאס איז געווען זיין ערשטער אויפטריט אלס אידישער אקטיאר. צוזאמען מיט אים איז דאן אויך אויפגעטראטען צום ערשטען מאל אוירווינג גראסמאן, וועלכער האט זיך שפעטער געמאכט א נאמען אלס ליבהאבער־זינגער אויף דער אידישער בינע.

און אינגאנצען איז מוני דאן אלט געווען ניט מער ווי צען יאר... עם קומט, אלזא, אוים, אז כאטש מוני וויזענפריינד איז איצטער אינגאנצען צוויי־און־דרייסיג יאר אלט, איז ער שוין אן „אלטער אקטיאר" און שפילט שוין צוויי־און־צוואנציג יאר אויף דער בינע.

זיין ערשטער אויפטריט איז געווען געראטען, האט מען אים שוין דערנאך געגעבען נאך ראלען צו שפילען. אין א „סקעטש", וואס האט נעהייסען „צוויי מתים עסען ברעקפעסט", האט ער געשפילט די ראל פון א „ברודער פרעזידענט" אין א סאסייעטי. דאס איז געווען איינע פון זיינע „יונגע" ראלען, וויל דער „ברודער פרעזידענט" איז אינגאנצען אלט געווען ניט מער ווי פופציג יאר, און מוני וויזענפריינד איז שוין דאן געווען געוואוינט צו שפילען א סך עלטערע ראלען; אין קאמישע וואדעוויל־אקטען, וואס קיינער וויסט ניט ביז היינטיגען טאג ווער עס האט זיי געשריבען און ווי אזוי מען האט זיי צונויפגעשטעלט, האט ער אלץ געשפילט אלטע אידען, זקנים מיט גרויז־גרויע בערד.

קיין יונגע ראלען האבען אים ניט געריצט. ער האט אויף דער בינע אלץ געוואלט זיין ניט דאס, וואס ער איז, נאר אן אנדערער. אויסערלאך און אינערלאך אן אנדערער. ער האט שוין דאן בחוש געפילט דעם סוד און דעם געהיימען כשוף פון טעאטער, וואס דארף אויף דער בינע שאפען ניט נאר לעבען, נאר אויך די אילוזיע פון לעבען. און ס'איז א פאקט, אז ביז דער עלטער פון ניינצען־צוואנציג יאר האט ער קיין איין מאל ניט געשפילט קיין ראל אן א בארד. ער איז קיינמאל ניט געווען פאר א ראל „פונקט דער טיפ" —

JEWISH PUBLIC LIBRARY TORONTO

ווי מען דריקט זיך געווינלאך אוים אין האלזוואוד — דערפאר וואס ער האט דוקא אזא פנים, נאר דערפאר וואס ער האט אזא טאלאנט.

ער איז ווירקליך געוואָרען אן אקטיאר ניט ווייל ער האט גע־ווֿאלט קענען „שלאפען שפעט", ניט דערפאר וואס ער האט גראד גע־האט אזא פנים וואס פאסט זיך פאר געוויסע טיפען אויף דער בינע, נאר דערפאר וואס ער איז געבאָרען געוואָרען מיט שוישפילערישן טא־לאנט, געבאָרען געוואָרען א קינסטלער.

און ס'איז דאריבער ניט בלויז א צופאל וואס נאך אלם קינד האט ער שוין געשפילט אלטע ראלען.

אויף שוך־רעדלאך, ווי א כוואטסקער אינגעל א ברען, פלעגט ער ווי א וויכער קומען צופליען אין טעאטער, און מיט עטלאכע מי־נוטען שפעטער איז ער שוין געווען אויף דער בינע אין דער ראל פון אן אלטען אידען מיט א גרויז־גרויער באָרד.

און איינמאל האט פאסירט אזא קאמישער פאל:

צווישען די אקטען איז מוני — דאן א אינגעל פון דרייצען יאר — געזעסען אין גארדעראבען־צימער, פארגרימירט אלם אן אל־טער איד פון א יאר אכטציג. מיט דעם ווילען זיך איינצולעבען אין דער ראל, איז ער געזעסען אן איינגעהויקערטער, אן איינגעקאר־טשעטער, און קוקענדיג אין שפיגעל האט ער זיך אויפ'ן פנים געמאכט נאך א קנייטש און נאך א קנייטש. מיט אמאל אבער האט ער דורכ'ן פענסטער דערזען ווי א גאנצע כאפטע אינגלאך, זיינען חברים, פארען פארשייט אויף „סקעיטס" (שוך־רעדלאך) און קערען א וועלט. איינ־זיצען רואיג אויף אן אָרט האט ער שוין ניט געקענט; עס האט אים געצויגען צו די אינגלאך, די ווייסע־חברה'ניקעס אין גאס, האט ער קיין סך ניט געטראכט, שנעל אנגעטאן די שוך־רעדלאך אויף די פים, ארויסגעשפרונגען דורכ'ן פענסטער, און אין איין אויגענבליק איז ער שוין געווען אין קאן מיט אלע ווייסע־חברה'ניקעס, יאגענדיג זיך ווי א וויכער אויף די רעדלאך איבער דער גאנצער לענג און בריים פון דער גאס. ער האט גאר אינגאנצען פארגעסען אן דעם, אז

ער איז איצט אן אלטער איד מיט א גרויז־גרויער באָרד. ווי פיל אויס'ן בויגען איז ער אויף די רעדלאך געפלויגען, און אלע ווייסע־חברה'ניקעס נאך אים. דערמאנט אן דעם האט ער זיך ערשט, ווען זייטיגע מענשען, פארבייגייער, האבען זיך, פארוואונדערטע, אפגע־שטעלט, און געטייטעלט אויף אים מיט די פינגער:

— אזא אלטער איד! האט גאר קיין בושה ניט... שעמען האט איר זיך געמעגט!...

באציענדיג זיך ערנסט, קינדעריש ערנסט, צו די ראלען וואס ער האט געשפילט אין פארשידענערלייי קאמישע וואדעוויל־אקטען, האט מוני וויזענפריינד זיך דאך באצויגען צום ענין טעאטער ווי צו א שפיל, און אזוי איז אוועק א יאר נאך א יאר און דער קליינער מוני, וועמען דער שיקזאל האט באשטימט צו זיין א גרויסער אקטיאר, האט אלץ געשפילט אלטע אידען.

און ווער ווייסט וויפיל לעבעדיגע מענשען ער האט נאך דאן אין יענע „סקעטשעס" אויף דער בינע געשאפען, און קיינער האט פון דעם ניט געוואוסט און קיינער האט זיך דערויף ניט אומגעקוקט!

אין דעם פריוואטען ארכיוו, וואו מוני וויזענפריינד האלט פאר־שידענערלייי זאכען אלס אן אנדענק פון יענער צייט, האב איך ביי אים אמאל געפונען א פאר פאטאגראפישע בילדער פון אייניגע ראלען, וואס ער האט דעמאלט געשפילט. אויף איין בילד איז ער אין דער ראל פון א שניידערל, וואס האלט זייער שטארק פון זיך. זעט מען פאר זיך אזוי לעבעדיג יענעם אמאליגען טיפ שניידערל, וואס איז זיכער, אז שניידעריי איז ניט נאר א מלאכה, נאר א קונסט; א מענ־שעל, וואס נעמט אייך דורך און דורך מיט זיינע שארפע אויגלאך און וועלכער האלט אייך פאר א „יאלד" און א „טארטאר", ווייל עס איז ביי אים גאר קיין צוויפעל ניט, אז די גאנצע חכמה שטעקט ביי אים, און די גאנצע קונסט — אין שניידעריי...

אין יענער בילד זעט מען שוין די אנגעצייכענטע ליניען פון די לעבעדיגע, שארף אונטערגעשטראכענע און בולט ארויסגעבראכטע טי־

פּען, וואָס מוני ווייזענפרייד האָט שפּעטער געשאפּען אויף דער אי־
דישער און אויך אויף דער ענגלישער בינע.

און אינגאנצען איז ער דאָן אַלט געווען ניט מער ווי פופצעז
יאָר!

4

אויפן עולם התוהו, זוכענדיג אַ תיקון.

דעם 2טען יוני, 1913, איז אין דער עלטער פון 53 יאָר געשטאָרבען פילִיפּ ווייזענפרייַנד, און דאָן איז אין מוני׳ס לעבען געקומען אַ מאָמענט, וועו ער האָט דערפילט ווי מען וואָלט מיט אַמאָל מיט אַ שאַרף מעסער אָפּגעשניטען דאָס בעסטע, וואָס אַ מענש פּאַרמאָגט אין לעבען — די יאָרען, וועו מען האָט נאָך ניט קיין דאָגות און קיין זאָרגען.

מוני האָט זיין פּאָטער זייער ליב געהאַט, און דערצו האָט ער נאָך געהאַלטען פון אים אַלס אַקטיאָר, כאָטש ער, דער פּאָטער, האָט אויף דער אידישער בינע קיין אָנגעזען אָרט ניט פּאַרנומען.

אינגאַנצען איז מוני דאָן אַלט געווען זעכצען יאָר, קיין אמת־גרויסע אַקטיאָרען אויף דער בינע האָט ער דאָמאָלט נאָך ניט געהאַט געזען, און חוץ דעם האָט ער זיך נאָך ניט געקענט ריכטיג פונאַנדערקלייבען אין דעם אונטערשיד צווישען גוטען און שלעכטען שפּילען. ער האָט שוין אָבער דאָן געהאַט די אייגענשאַפּט צו דערפילען עכטקייט אין טאַלאַנט, און אין זיין פּאָטער׳ס שפּילען האָט ער געפילט עכטקייט.

מיר איז קיינמאָל ניט אויסגעקומען צו זען אויף דער בינע מוני ווייזענפרייַנד׳ס פּאָטער. איך האָב פון אים אויך זייער ווייניג געהערט אין די ניו יאָרקער אידישע טעאַטער־קרייזען. אָבער אויב מען זאָל אַנעמען, אז דאָס וואָס אַן אייגענער זון אַן אַקטיאָר זאָגט וועגען זיין פּאָטער דעם אַקטיאָר, איז ריכטיג, דאָן איז דער אַלטער פילִיפּ ווייזענפרייַנד זיכער געווען אויפער פון די טאַלאַנטען, וועלכע זיינען פּאַר־

נאכלעסיגט געוואָרען דערפאר וואס עס האָט זיי געפעלט די פייאיג־קייט און דער מוט זיך צו שטופען מיט די עלענבויגענס אין דער בריים, וועז ס׳איז נויטיג.

א סך שטילע אקטיאָרען מיט באדייטענדען טאלאַנט זיינען אויף אזא׳ן אופן פארשווינדען געווארען. ווי פארוואָגלטע נשמות האָבען זיי אויפ׳ן עולם התוהו — אין דער פראָווינץ — געבלאָנדזשעט אלע

פילים ווייזענפריינד.

זייערע יארען, און קיינמאל ניט געפונען זייער תיקון אין ניו יארק. און דער אלטער פילים ווייזענפריינד איז אפשר אויך געווען איינער פון יענע פארוואָגלטע נשמות, וועלכע האָבען קיינמאל זייער תיקון ניט געפונען.

מוני אליין זאגט וועגען אים:

„דאס איז געווען א פיינער אקטיאר, א טלאנטפולער אקטיאר, און אין זיין שפילען האט זיך אלע מאל געפילט עכטקייט, נאטירלאכקייט. אלע מאל, וועו איך האב אים געזען אויף דער בינע, האב איך געפילט, אז ער רעדט צו מיין הארץ, צו מיין נשמה, אז ער שטעלט פאר א לעבעדיגען מענשען, וועמען מען קען ליב האבען".

אין אלגעמיין האט דער אלטער פיליפ ווייזענפריינד, סאי אלס מענש און סאי אלס אקטיאר, אין אלעמען געזוכט פריער ווי אלץ די מעלות און ערשט דערנאך די חסרונות. אפילו אויף שלעכטע מענשען האט ער ליב געהאט צו געפינען א זכות.

„אפשר איז ער גאר ניט אזוי שלעכט? אפשר איז ער בלויז פארביטערט?"

אזוי פלעגט ער רעידען וועגען שלעכטע מענשען אין לעבען און וועגען אומסימפאטישע טיפען אויף דער בינע.

און איינמאל איז געשען אזא פאל:

וועו מוני איז אלט געווען א יאר פופצען האט מען אים געגעבען שפילען די ראל פון פאפוס. פאר דער דאזיגער ראל איז שוין ביי אלע אקטיארען געווען א פארטיג אויסגעארבייטער נוסח; מען האט שוין געוואוסט, אז מען דארף פאפוס'ן פארשטעלען וויא פארזעעניש און אויך וויא אן אינטריגאנט, וואס זוכט נקמה, וויל —

„די נקמה, די נקמה
איז מיין לעבען, מיין נשמה".

דער אלטער וועזענפרייגד האט אבער פאפוס'ן אנדערש פארשטאנען, און ער האט ניט געוואלט, אז מוני זאל שפילען די ראל אזוי ווי אלע שפילען זי. האט ער אים אוועקגערופען אין א זייט און פארפירעגדיג מיט אים א געשפרעך וועגען דעם ווי אזוי מען דארף אויפפאסען די ראל פון פאפוס, האט ער געזאגט:

— מוני, דו זאלסט די ראל שפילען ניט אזוי ווי אלע שפילען זי, נאר אנדערש.

— ווי אזוי אנדערש? — האָט דאָס איננעל געפרענט, וועלענדיג תופס זיין וואס דער טאטע זאָגט.

— איך וויל, אז דו זאָלסט פארשטיין, — האָט דער אלטער וויי־זענפריינד וויטער גערעדט. — איך וויל, מיין קינד, אז דו זאָלסט פארשטיין, אז פאָפוס איז אייגענטלאך ניט קיין שלעכטער מענש, נאָר גיכער אן אומגליקלאכער מענש. ער וואָלט אפשר אלץ געוואָלט זיין גוט, אָבער ער קען ניט, וויל ער איז פארביטערט. מענשען האָבען אים אין לעבען א סך וויי געטאָן, איז דערפאר דאָס הארץ ביי אים שטענדיג פול מיט גאל. אין גרונד אָבער איז ער אפשר גאָר ניט קיין שלעכטער מענש... דו פארשטייסט, מיין קינד, ער איז ניט קיין שלעכטער, נאָר אן אומגליקלאכער, און אומגליקלאכע מענשען זיינען פארביטערט אפילו דאן וען זיי ווילען דאָס ניט...

און נאָכדעם האָט שוין מוני, ווי וויט ער האָט נאָר געקענט אין יענער צייט, אויפגעפאסט די ראָל פון פאָפוס אין דעם גייסט ווי דער פאָטער האָט זי אים דערקלערט.

אין אלגעמיין האָבען דעם פאָטער'ס אנווייזונגען געהאט א גרויסע ווירקונג אויף מוני'ן. ניט נאָר אויף זיין טאלאנט, נאָר אויך אויף זיין כאראקטער. ביידע, דער פאָטער און דער זון, זיינען געווען פונקט ווי צוויי חברים; וועו דער פאָטער איז געווען אויף דער בינע, האָט דער זון די נאנצע צייט געקוקט אויף אים מיט בריט־צופעפענטע אויגען, און דערביי האָט ער געפילט אן אנגענעמע וואַרימקייט אויף דער נשמה, און וען דער זון איז געווען אויף דער בינע, האָט דער פאָטער געקוקט אויף אים מיט פארגאפטע בליקען און געשעפט נחת. און אין פרייע מינוטען, וען דער פאָטער האָט גערעדט מיט'ן זון וועגען אידיש טעאָטער און וועגען אידישע אקטיארען, דערציילענדיג אים וועגען די וואָגלענישען אין אייראָפע און וועגען די ערשטע בויער פון דער אידישער בינע, האָט ער אים זייער אָפט געזאָגט אזוי:

— מען איז א סך אויסגעשטאנען. זייער א סך. נאָך מער ווי

איצט. אָבער מיט עקשנות און פעסטקייט און גלויבען האָט מען מוי־ערען געבראָכען...

און וועגען אקטיארען פלעגט ער זאָגען אזוי:

— אויף דער אידישער בינע, מיין קינד, האָבען מיר ניט ווייניג גוטע אקטיארען, אָבער די גרעסטע קינסטלער אונזערע זיינען דריי: דוד קעסלער, זעליג מאָגולעסקאָ און בינא אמראָמאָוויטש. וועז דו וועסט זיי אמאל זען אויף דער בינע, זאלסטו פון זיי די אויגען ניט אראָפנעמען. פון זיי קענסטו לערנען א סך, זייער א סך.

מוני האָט דעם פאָטער זייער שטאַרק רעספעקטירט און ליב געהאָט. ער איז צו אים געווען אזוי צוגעבונדען, אז ער האָט זיך נאָר ניט געקענט פאָרשטעלען ווי אזוי ער וואָלט אמאל ערגעץ געקענט זיין אָן אים. און דערפאָר האָט ער זיך געפילט אזוי שטאַרק געטראפען וועז דער פאָטער איז געשטאָרבען, דערפאָר האָט ער אין יענעם טאָג, — דעם 2טען יוני, 1913 — אזוי שארף דערפילט ווי עלענד ער איז געבליבען אָן א טאטען.

דער באַוואוסטזיין, אז ער איז א יתום, אז ער האָט שוין מער ניט קיין טאטען, האָט אים מיט אמאל געמאכט א לט — ניט נאָר אויף דער בינע, נאָר אויך אין לעבען. ער האָט זיך דערפילט זייער עלענד, און די אויפטריטען אויף דער בינע האָבען שוין ביי אים מער ניט געקענט זיין קיין שפיל, נאָר א פליכט, א מיטל צו מאכען א לעבען פאר זיך. דאן האָט ער זיך אנגעשלאָסען אָן א טרופע, וואָס האָט זיך ארויסגעלאָזט שפילען אידיש טעאטער אין די קלענערע שטעט פון דער וועסט און מיטל־וועסט פון די פאראיניגטע שטאטען.

צוזאמען מיט דער טרופע האָט ער זיך געשלעפט פון שטאָט צו שטאָט און געשפילט וואָס ס'האָט זיך נאָר געמאכט. קיין גאָר גרויסען צוטרויען האָט מען אין יענער צייט צו די וואַנדערענדיגע אי־דישע טרופעס ניט געהאט און ניט געקענט האָבען; ווייט פון ניו יאָרק, האָט אין די אידישע וואַנדערענדיגע טרופעס פון יענער צייט נעהערשט א גייסט פון הפקר'דיגער באציאונג צו דעם וואָס מען שפילט

און ווי אזוי מען שפּילט; מען האָט דעם אידישען עולם אין יענע מקומות געשטאָפּט מיט שטיקלאך און ברעקלאך, וואס מען האָט אָנגעאפּט דאָ און דאָרט; האָט מען טאקע דאריבער קיין געוואלדיגע געשעפטען ניט געמאכט, און דעם יונגען מוני וויזענפריינד איז ניט איין מאָל אויסגעקומען צו הונגערן, ניט איין מאָל אויסגעקומען צו שלאָפען אין דרויסען א הונגעריגער, ווייל ער האָט ניט געהאט קיין געלט צו קויפען א שטיקעל ברויט, ניט געהאט קיין געלט צו דינקען א צימער איבערצונעכטיגען.

חוץ וואַרעווילֿ־אקטען און גלאט „טעאטעראיקעס", וואס ווערען אויף שנעל צונויפגעשטשאבעט, האָט די וואנדערענדיגע טרופע, מיט וועלכער מוני וויזענפריינד האָט זיך ווי א ציגיינער אַרומגעשלעפט, אויך געשפּילט דרייֿ־אקטיגע און פיר־אקטיגע פיעסען. דאָס האָט זיך געווענדט אָן אומשטענדען, און — ס'פּארשטייט זיך — אָן דעם „פּאר־לאנג פון דעם „האָבנגעשעצטען פובליקום". און מיט די גרעסערע פּיעסען איז אלע מאָל געווען צרות, ווייל אין דער טרופע איז געווען א מאנגל אין מענשען.

מערסטענטיילס איז אויסגעקומען אזוי, אז ס'האָט אויסגעפּלטַ א פרוי, און אזוי ווי מוני וויזענפריינד איז געווען א יונגער בחור'ל, איז געפאלען אויף זיין גורל צו שפּילען די ראָל פון דער פרוי.

אין אמאהא, נעבראסקא, האָט די וואנדערענדי טרופע איינמאָל געשטעלט יעקב גאָרדין'ס „קרייצער סאנאטא", און מוני וויזענפריינד האָט געשפּילט די ראָל פון אפרים דעם כלי זמר'ס ווייב — ב י ל ע.

איז דערביי פּאָרגעקומען זייער א טשיקאווע זאך:

ביי דער סצענע, וואו אפרים דער כלי־זמר דאַרף באַווייזען וואס פאר א גרויסער ווירטואָז ער איז אויפ'ן פידעל, אז ער קען שפּילען א סך בעסער ווי זיין זון גרעגואר, וועלכער האלט זיך פאר גאָר א גרויסען קינסטלער, איז דער אקטיאָר, וועלכער האָט געשפּילט אפרים דעם כלי־זמר, געפאלען אויף א שכל, און אנשטאָט צו זאגען: „איך וועל דיר וויזען, אז איך קען שפּילען אויפ'ן פידעל בעסער פון דיר",

האט ער א זאג געטאן אזוי: „איך וועל דיר ווייזן, אז אפילו זי, די מאמע, קען שפילען אויפן פידעל בעסער פון דיר".

ער האט דאס געזאגט, ווייל ער אליין האט טאקע אויפן פידעל ניט געקענט שפילען, און ער האט זיך גלאט געוואלט ארויסרייען פון אן אפקומעניש אויף דער בינע. וואָרים וואס קען ווירקלאך זיין נאך אן ערגערע אפקומעניש אויף דער בינע ווי מאכען אן אנשטעל, אז מען שפילט אויף א פידעל, אין דער צייט ווען הינטער די קולִיסען שטייט גאר אן אמת'ער קלעזמער און סקריפעט מיט'ן סמיטשיק!

מוני האט דאך אבער יא געקענט שפילען אויפן פידעל, האט ער געשפילט.

וואס ער האט געשפילט? עס פארשטייט זיך קלאסישע מוזיק... דאס וואס ער האט געלערנט ווען ער איז נאך גאר א קליין אינגעל געווען. איז דער עפעקט טאקע געווען א געוואלדיגער — ביי לע שפילט אויפן פידעל!...

ביים שפילען אין א פיעסע פון יעקב גאָרדין, אדער פון אן אנדער באקאנטען שרייבער, וועמעס שטיק עס האט שטארק אויסגענומען אין ניו יארק, איז אין יענער וואנדערענדיגער טרופע געווען ניט איין קוריאז, וואס איז זייער כאראקטעריסטיש פאר די וואנדערענדיגע אידישע טרופעס, וועלכע האבען זיך אין יענער צייט ארומגעשלעפט איבער אמעריקע. אפט מאל האט דער טרופע אויסגעפעלט איין קליניגקייט — דער טעקסט פון דער פיעסע. ניט מער און ניט ווייניגער...

די עלטערע אקטיארען האבען זיך שוין געקענט אויסדרייען ווי עס איז; זיי האבען געזאגט, אז זיי זיינען שוין אין יענע פיעסען „געשפילטע", האבען זיי אויף אויסענווייניג געלערנט די „פראזע", וואס זיי האבען נאך געדענקט. פונקט ווי די אמאלִיגע אידישע קאנסטאניסטען אין ניקאלאי דעם ערשטענ'ס צייטען האבען יום כפור אויף אויסענווייניג געזאגט וואס זיי האבען נאר געדענקט — א פסוק פון „איכה ישבה", א שטיקעל פון „שיר השירים" און א ברעקעל פון „מודה אני".

מוני וויזענפריינד אבער איז אין יענע פיעסען ניט געווען קיין „געשפילטער", ער האט זיי גאר קיינמאל ניט געזען, און ניט האבענדיג קיין אנדער ברירה, האט ער געמוזט „האקען אויגענע פראזע", וואס ס'איז אים נאר געקומען אויף דער צונג...

אין אזא פאל פלעגט אים דער „דירעקטאר" — אליין א געוואל-דיגער „גראמאטעי" און גאר א וואזשנער „טעאטראל" — געווינטלאך זאגען אזוי:

„דו קומסט אריין, גיסטו דער שנור אן ארגומענט. דערנאך, ווען יענער קומט אריין, הויבסטו אן שרייען און טרייבסט אים ארויס. און ווען ער האט צו דיר טענות — סטייטש, אזוי און אזוי! ווערסטו נאך מער אין כעס, זאגסטו אים דעם גאנצען אמת וואס דו דענקסט וועגען אים און דו קלאפסט מיט די פויסטען אן טיש".

קלאר און דייטלאך.

און מיט אזעלכע „דירעקטארען" און אקטיארען האט זיך מוני וויזענפריינד יארען ארומגעשלעפט איבער צענדליגער שטעט און שטעטלאך אין אמעריקע. ער האט אומעטום געשפילט וואדעוויל-אקטען און אויך „רעגלע" פיעסעס. אבער קיינער האט פון אים ניט געוואוסט און זעלטען ווער עס האט זיין נאמען ריכטיג געקענט ארויסרעידען...

5

אויף דער שוועל פון ניו יארק.

וועגען שפּילען אין ניו יארק האָט מוני ווייזענפּרייַנד ניט געהאט קיין מוט צו טרוימען.

אַליין א גרויסער צווייפּלער, האָט ער אַלץ געמיינט, אז ער איז נאָך ניט דערוואקסען צו שפּילען אין ניו יאָרק, וואו עס זיינען פּאַראַן גרויסע אידישע שוישפּילער, וואו עס איז פּאַראַן אַן איינפּלוס־רייכע אידישע פּרעסע מיט קריטיקער, וואָס האַלטען אויפֿ'ן אויג יעדען אַקטיאר, וועָן ער טרעט אויפֿ אין א נייער ראָל.

דערצו איז געווען נאָך אַן אָפּהאַלט — זיין כאַראַקטער.

מוני איז בטבע א שטאַלצער מענש. ניט קיין גדלן, נאָר א שטאַלצע נאַטור. ער וועט קיינעם, אפילו דעם גרעסטען, ניט פּארשווייגען, וועָן יענער זאָגט אים אַזא וואָרט, וואָס קען אויסגעטייטשט ווערען ווי א באַליידיגונג.

דעם דאָזיגען שטריך האָט ער ג'ירשנ'ט פון זיין פאָטער, וועלכער האָט זיך אין זיין קאריערע אלס אַקטיאר שטענדיג געהאַלטען אַן א זייט און אויסגעמיידט צו קומען אין נאָענטער באַרירונג מיט אַנדערע אַקטיארען, וועלכע האָבען געהאַט גאָר גרויסע נעמען, ווייל ער האָט געוואוסט, אז אויב זיי וועלען אים באַהאַנדלען ניט אזוי ווי אים נעפעלט, וועט ער זיי דאָס ניט פּארשווייגען און וועט זיך אייגענשטעלען פּאר זיין כבוד.

דאָס זעלבע איז געווען מיט מוני ווייזענפּרייַנד. ער האָט מורא געהאט פּאר ניו יאָרק, ווייל ער האָט ניט אין מאָל געהערט, אז די גרויסע אַקטיארען, וועלכע האָבען אייגענע טעאַטערס, לייגען ניט קיין כבוד אויפֿ די קלענערע; און ער האָט גוט געוואוסט, אז אויב אי־

מיצער פון זיי זאל אים א זאג טאן עפעס א קרום וואָרט, וועט ער זיכער ניט פארשווייגען...

און אז ער האָט געהאט א גרונד זיך צו רעכענען מיט זיין כאראקטער אין דעם פרט, קען מען זען פון א פאל, וואָס איז פאָרגעקומען שפעטער, וועו ער האָט שוין אויף דער אידישער בינע געהאט א גרויסען נאָמען.

געשען איז דער פאל אין איינעם פון די ניו יארקער אידישע טעאַטערס. ביים אָנפאנג פון א סעזאָן, וועו די געשעפטען זיינען גענגען ניט זייער גלענצענד, איז דער דירעקטאָר געפאלען אויף א פלאָן אוועקצושטעלען א נייע פיעסע מיט מוני וויזענפריינד אין דער הויפט־ראָל. אפשר וועט דאָס ברענגען גלט? אין אוילעניש האָט מען געגעבען א שטעל אוועק א עפעס א פיעסע, וואס האָט די מינדסטע ווערט ניט געהאט, אָנאָנסירט אין די צייטונגען ניט מער ווי א צווייי־דריי טעג אוו — זיך אוועקגעזעצט וואַרטען, אז דער עולם זאל קומען „אין מאסען".

איז דער עולם דוקא ניט געקומען...

דער „שטערן", וועלכער האָט אין יענעם סעזאָן געשפילט די הויפט ראָלען אינ'ם טעאַטער, האָט זיך אודאי גפילט שטאַרק גע־שמייכעלט פון דעם. דער דורכפאל פון א פיעסע, וואָס ווערט גע־שפילט אָן אים, האָט אים אודאי פארשאפט פארגעניגען, איז ער נאָכ'ן ערשטען אקט אריינגענאנגען צו וויזענפריינד'ן אין גארדעראָבען־צימער אוו זיך באגריסט מיט אים:

— העלא, וויזענפריינד!

וויזענפריינד'ן האָט זיך אָבער אויסגעוויזען — אוו אפשר האָט ער דאָס טאקע ריכטיג דערפילט — אז דער „שטערן" קוקט אויף אים מיט נצחון, אז ער פרייט זיך מיט'ן דורכפאל, האָט ער אויף אים שארף די אויגען אָנגעשטעלט אוו געזאגט:

— הערט זיך איין, איר זאגט מיר „העלא, וויזענפריינד" אוו ווילען ווילט איר דאָך זאגען אזוי: „נו, גרויסער העלד, אָט האָט מען

אוועקגעשטעלט א פּיעסע מיט דיר אין דער הויפּט־ראָל, און וואָס איז געווארען, הא? וועד איז דיך געקומען זען, הא?"... אָט דאָס האָט איר דאָך געוואָלט זאָגען? זאָג איך אייך, אז איך לאָך זיך אויס פון אייך, אז אייער מיינונג אינטערעסירט מיך ווי דער פּאַראיריגער שניי, און — גייט שוין ארוים פון דאנען!...

איז זיין שטאָלצער כאַראַקטער טאָקע געווען ניט ווייניג אָפּהאָלט פּאַר אים אליין צו קומען קיין ניו יארק.

ער איז אָבער דאָך געקומען.

דאָס איז געווען אין א זומער, וועז אלע אידישע אקטיאָרען פון דער פּראָווינץ פּאָרען זיך צונויף אין דעם גרויסען אידישען טעאַטער־צענטער און קוקען ארויס, אז א ניו יארקער דירעקטאָר זאָל זיי ענגאזשירען.

אין יענער צייט איז מוני ווייזענפרייַנד, אינגאנצען אן אומבאַקאַנטער דעם ניו יאָרקער פובליקום, געזעסען יעדען טאָג אין דער טעאַטער־קאַפע און ארויסגעקוקט אויף א נס.

טרוימען וועגען א סעזאָן־אַנגאזשמאַ אין א גרויסען ניו יארקער טעאַטער האָט ער קיין מוט ניט געהאַט. איז ער גלאַט אזוי געזעסען און זיך צוגעקוקט צו דעם טעאַטער־יאריד, און געטראַכט האָט ער, אז עם וואָלט געווען גוט וועז ער וואָלט געקראָגען ארבייט אויף עטלאַכע וואָכען אין א זומער־טעאַטער; דאָס וואָלט אים שטארק צוניץ געקומען, ווייל ער נויטיגט זיך זייער אין גלט.

ווי ער איז אינמאָל אזוי געזעסען א פּאַרטראַכטער און א פּאַרזאָרגטער, איז צו אים צוגענאַנגען סעם לאַנפּיעלד, וועלכער האָט דאָן געהאַלטען דעם „רוף־גארדען" אויפ'ן סעקאַנד עוועניו טעאַטער, און באַטראַכטענדיג אים פונ'ם קאַפּ ביז די פיס, האָט ער א זאָג געטאָן, קנייטשענדיג זיך דערביי:

— איך וואָלט אייך אַנגאזשירט צו שפּילען ביי מיר אויפ'ן „רוף גארדען", אָבער...

— אָבער וואָס?

— אָבער, מען דאַרף ניט...

— מען דאַרף ניט, דאַרף מען ניט.

מיט עטלאָכע מינוטען שפּעטער ווידער דאָס זעלבע:

— איך וואָלט אייך אַנגאָושירט צו שפּילען ביי מיר אויפ'ן „רוף גאַרדען", אָבער...

— אָבער וואָס?

— אָבער, מען דאַרף ניט...

אַווי עטלאָכע מאָל.

וויזענפריינד'ן האָט דאָס שטאַרק פּאַרדראָסען, און ער איז געוואָרען אין כעס:

— וואָס זיינען דאָס פּאַר שטיק? — האָט ער א זאָג געטאָן בייז, — אָדער מען דאַרף, אָדער מען דאַרף ניט!...

— כ'ווייס... — האָט זיך לאָנגפּיעלד אָנגערופען, — וועז איר וואָלט געוומען אזא פריין, אז עס זאָל זיך מיר לוינען, וואָלט איך אייך אַנגאָושירט אויף עטלאָכע וואָכען... אלזא, וויפיל ווילט איר?

— פינף־און־דרייסיג דאָלער א וואָך, — האָט מוני וויזענפריינד געזאָגט.

— וואָס?! — האָט זיך לאָנגפּיעלד דערשראָקען און זיך אזש גענומען רייבען די נאָז פון גרוים אויפרעגונג, — פ י נ ף א ו ן ד ר י י ס י ג ט ו ל ע ר א ו א ך! פּאַר אזא פריין קען איך קריגען א „סטאַר".

און כדי צו מאַכען זיין ארגומענט נאָך שטאַרקער, האָט ער צוגענעבען:

— ט ו כ ב א נ ד, — ער קריגט ביי מיר ניט מער ווי אכט־אוון־צוואַנציג דאָלער א וואָך...

וועז מוני וויזענפריינד האָט דאָס דערהערט, איז ער טאַקע גענבלִיבען א צוטומעלטער. נו, ווירקליך, אז ט ו כ ב א נ ד קריגט אכט־אוון־צוואַנציג דאָלער א וואָך, טא, וויפיל זשע דאַרף ער קריגען? ער — אן אקטיאָר, וועמען קיינער קען גאָר ניט!...

בײדע צדדים האָבען זיך אָנגעהויבען דינגען, ביז מען האָט זיך אויסגעגליכען אויף א פּריז — צוויי־און־צוואנציג דאָלער א וואָך.

אין די זעקס וואָכען וואָס מוני ווייזענפריינד האָט געשפּילט אויפֿן „רוף־נאָרדען" האָט מען אים זייער ווייניג אויפמערקזאָמקייט געשענקט, ווייל די פּאָרשטעלונג אויפֿן „רוף־נאָרדען" האָט מען ניט גענומען ערנסט און קיין טעאַטער־קריטיקער איז אהין קיינמאָל ניט אַרויפגעקומען זיי זען. דער דירעקטאָר אַליין פלעגט נאָר בעטען די קריטיקער, אז זיי זאָלען צו די פּאָרשטעלונגען ניט קומען. „דאָס שפּילט מען טעאַטער, — פלעגט ער זאָגען, — ניט פאַר דער פּרעסע, נאָר גלאַט אזוי".

האָט אָבער דוד קעסלער איינמאָל אין א הייסען זומער־אָוונט פּאַרבאָנדושעט אויפֿן „רוף־נאָרדען", אַרויפגעקומען אהין גלאַט אזוי זיך, צו דער'הרג'ענען א פּאָר שטונדען און האָבען אביסעל שפּאָם, און ווען ער האָט דערזען ווייזענפריינד'ן אויף דער בינע, האָבען זיך ביי אים די גרויסע אויגען בריט פונאַנדערגעעפענט און ער האָט א פּאַר־גאָפּטער געפרעגט:

„דושי, הו איז דהאט מען?"

און וען מען האָט אים געזאָגט ווער דאָס איז, האָט ער גע־נומען בייסען די ליפּען:

„אָה, גאָר, דהיז מען העז טעלענט!"

איין גרויסער טאָלאַנט האָט דערפילט דעם אַנדערען.

דערזען, און — גלייך דערפילט.

אין יענער צייט האָט שוין דוד קעסלער קיין אייגענעם טעא־טער ניט געהאַט. איז ער אַוועק צו יוסף עדעלשטיין, אז ער זאָל אַנגאַזשירען „דעם יונגען מאַן" צו שפּילען אין פּיפּעלס־טעאַטער. און ס'איז געווען מערקווירדיג! דוד קעסלער, דער שטרענגער און בייזער דוד קעסלער, וועלכער איז געווען אזוי קאַרג אויף קאָמפּלימענטען און אזוי ווייניג געהאַלטען פון אַנדערע שוישפּילער; דוד קעסלער, פאר וועמען די מערסטע אקטיאָרען האָבען מורא געהאַט, ווייל ער האָט

אויף דער בינע געקענט ווערען וויל ווי א טיגער און באלידיגען, שלאגען און ממית'ן דערפאר וואס מען האט אין ריידען גענומען א פאלשען טאן, אדער א „טענדעל", ווי ער פלעגט דאס אנרופען; דוד קעסלער, וועמעס נאמען עס האט אויף וויזענפריינד'ן נאך פון דער וויטענס ארויפגעווארפען א מורא, וויל ער האט געהערט ווי וויל ער, דער גרויסער שוישפילער, קען ווערען וועז עס געפעלט אים ניט אן אקטיאר — דער זעלבער דוד קעסלער איז נאר עפעס ווי צוגע'כשופ'ט געווארען צו „דעם יונגען מאן", וואס ער האט צופעליג געזען אין עפעס א פיעסע אויפ'ן „רוף נארדען"; ער האט מיט אלעמען גערעדט וועגען אים און אלץ געגאפט:

„דזשי, דהאט יאנג מען העז טעלענט!"

איז שוין דערנאך מארים שוואַרץ אויך געקומען זען וויזענפריינד'ן און ער איז אויך איבערראשט געווארען.

— הערט א מעשה, — האט ער געטשמאקעט מיט די ליפען, — א פיינער אקטיאר, אבער טאקע נאר־גאר א פיינער אקטיאר!

אויף דער אידישער טעאטער־גאס האט מען אנגעהויבען רייד־ען וועגען מוני וויזענפריינד.

אבער צו קיין טאלק איז דאס ניט געקומען.

קיינער האט אין ניו יארק וויזענפריינד'ן ניט אנגאשירט, און נאכדעם ווי ער האט אפגעשפילט די עטלאכע וואכען אויפ'ן „רוף־נארדען", איז ער אוועקגעפארען קיין באסטאן.

דער דירעקטאר פונ'ם אידישען טעאטער אין באסטאן איז דאן געווען יעקב קאליך, מאלי פיקאנ'ס מאן. ביים צונויפשטעלען די טרופע האט ער געזוכט יונגע און פייאיגע אקטיארען, און ער האט אנגאשירט וויזענפריינד'ן.

אין יענעם ווינטער זיינען די געשעפטען אין די טעאטערס איבער גאנץ אמעריקע געווען זייער שלעכט. א מגפה פון אינפלועניצע האט זיך צובושעוועט איבער'ן גאנצען לאנד, און דאקטוירים האבען געווא־רענט, אז מען זאל זיך היטען פון אזעלכע פלעצער, וואו א סך מע־

שען קומען זיך צונויף. דאן האבען זיך א סך טעאטערס געשלאסען, און יעקב קאליך׳ס טעאטער אין באסטאן איז ניט געווען קיין אויסנאם.

מוני וויזענפרייונד איז געבליבען אן ארבייט, האט ער זיך א שטיק צייט ארומגעדרייט אין באסטאן און ניט געוואוסט וואס צו טאן מיט זיך. נאנצע טעג פלענט ער ארומגיין איבער די גאסען, אדער זיצען אין דער היים שטונדען לאנג און לייענען. זיין לאגע איז געווען אזא, אז ער האט זיך ניט געקענט פארגינען ארומצוגיין לוידיג א לענגערע צייט, איז אים איינגעפאלען אוועקצופארען קיין פילאדעלפיע און דארטען פרואווען זיין מזל. אפשר וועט ער דארט עפעס געפינען?

די אינפלוענציע־מנפה איז שוין דאן געווען שוואכער, און מוני וויזענפרייונד איז אנגאזשירט געוואָרען צו שפילען אין א אידישען וואָדעוויל־טעאטער.

אויפ׳ן הארצען איז אים דאמאלט געווען שווער — ווידער אין א וואָדעוויל־טעאטער!... ווידער נודנע טעג און שווערע אָוונטען פון ביליגע פארשטעלענישען און שפילעריין, וועלכע גיבען נאָר ניט דער נשמה און לאזען איבער פוסט דאם הארץ!... ווידער קיין ווערטער, וואס קלינגען פאלש, זען פנים׳ער, וואס דריקען נאָר ניט אוים און הערען געלעבטערס, וואס גרילצען אין די אויערען!... אלץ וואָדעוויל און וואָדעוויל און וואָדעוויל!... ער וועט שוין, אפנים, אייביג בליבען א וואָדעוויל־אקטיאָר... און דער שווערער געפיל, וואס נאגט אזוי דאם הארץ, וועט שוין אזוי נאגען און נאגען, און קיין גליק וועט קיינמאל ניט זיין... קיינמאל ניט!

און איינמאל, וועו ער איז אזוי געזעסען אין א דושנעם גאר־דערָאבען־צימער, א פארזאָרגטער, א פאראומערטער, מיט א מורא׳דיג שווער געמיט, און זיך געקלעפט א באָרד פאר עפעס א ראָל אין עפעס א וואָדעוויל־אקט, איז צו אים פלוצלונג אריינגעקומען דער אקטיאָר לואים גילראד, אלס א ספעציעלער שליח פון ניו יארק, געשיקט פון

מאַרים שוואַרץ, וועלכער האָט שוין דאַן געפֿאַנגעווען צו מאַכען פון זיין טעאַטער א אידישען קונסט־טעאַטער.

— העלאָ, מוני!

— העלאָ, גילראָד, ווי קומסטו עפּעס קיין פילאַדעלפֿיע?

— איך בין געקומען אהער דיך אַנגאַזשירען פאַר'ן „אוירווינג פּלעיס־טעאַטער", צו שפּילען ביי שוואַרץ'ן.

— וואָ־אָ־ס? — האָט מוני וויזענפריינד א קוק געטאָן אויף אים א פּאַרוואונדערטער און א איבערראַשטער. — מאַכסט חוזק פון מיר?

— קיין חוזק. זאָג, וויפיל ווילסטו א וואָך?

— איך וויל גאָר ניט. — האָט זיך מוני א כאַפּ געטאָן. — ביי שוואַרץ'ן שפּיל איך אומזיסט.

— מאַך זיך ניט נאַריש און זאָג א פּריין.

לאַנג דינגען האָט מען זיך ניט געדאַרפט, און מוני וויזענפריינד איז אַנגאַזשירט געוואָרען צו שפּילען דעם קומענדיגען סעזאָן ביי שוואַרץ'ן אין טעאַטער פאַר פּערציג דאָלער א וואָך — א י ן נ י ו י א ר ק.

פון איין זייט האָט ער זיך געפּרייט און פון דער אַנדערער זייט האָט ער זיך געשראָקען...

שטאַרק געשראָקען.

וואַרים וואָס וועט זיין אויב ער וועט דורכפאַלען?...

וואָס וועט זיין אויב די ניו יאַרקער אידישע טעאַטער־קריטיקער וועלען פון אים גאָר חוזק מאַכען?...

און פאַר וואָס עפּעס בלויז די קריטיקער?... אָלע וועלען פון אים חוזק מאַכען...

מען וועט לאַכען דאָס גרעסטע געלעכטער: — „א חוצפּה אַבי־פּעל! א וואַדעוויל־אַקטיאָר — אַנדערש פּאַסט אים ניט, נאָר שפּילען ביי שוואַרץ'ן אין טעאַטער!"...

מיט אזעלכע געדאַנקען האָט זיך מוני וויזענפריינד ארומגעטראָ־

גען א שטיק צייט און זיך אליין געהאלטען אין איין מוטשען, אלץ קוקענדיג מיט אנגעשטרענגטע, ביז ווייטאג אנגעשטרענגטע בליקען, אין א צוקונפט, ווען איז נאך פאר אים פינסטער...

דער אנקומענדיגער סעזאן איז שוין געווען ניט ווייט; די אידישע טעאטער־דירעקטאָרען אין ניו יארק האבען געפרואווט אריבערשטייגען אייגער דעם אנדערען אין פארבעררייטונגען; אין די צייטונגען האט מען שוין געלאזט וויסען ווען פאר פיעסען מען וועט אויפפירען

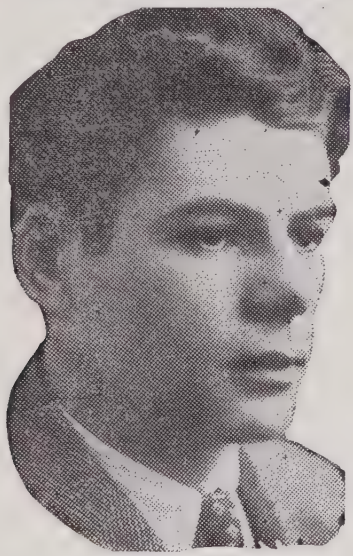

מוני ווייזענפרוינד (וועמ ער איז ענגאזשירט געווארען אין ניו יארק)

און וועלכע טרופעס עס זיינען שוין צונויפגעשטעלט געווארען. און דאן האט מאריס שווארץ אויך גלאזט וויסען דורך די צייטונגען, אז ער וועט אויפפירען די ווערק פון די בעסטע אידישע שרייבער, און בתוכם האט ער אויך געמעלדעט, אז אין זיין טרופע וועט ער האבען א יונגען אקטיאר, אייגעם א מוני ווייזענפרוינד, וועלכער וועט זיכער אויפרודערען ניו יארק.

אין די ליטעראריש קרייזען אין ניו יארק האט מען נאך דאן

וועגען מוני וויזענפריינד'ן גאָר ניט געוואוסט; זיין נאָמען איז געווען אינגאנצען אומבאקאַנט, האָט מען זיך דאָרט דאריבער צו שווארץ'ס מעלדונג אין די צייטונגען וועגען דעם יונגען שוישפּילער באצויגען מיט ניט וויניג צווייפעל; מען האָט געמיינט, אז דאָס איז דער אל־טער געווייניגאכער מיטעל „אָנצוציען" דעם עולם, ער זאָל ערווארטען איבערראשונגען. ביי שווארץ'ן איז אָבער גאָר קיין צווייפעל ניט געווען, אז וויזענפריינד'ן שטייט פּאָר גאָר א גרויסע צוקונפט אויף דער בינע; ער האָט אין דעם געגלויבט באמונה שלמה, איז ער אליין אוועק אין די רעדאקציעס, געריידט מיט די מענשען, וועלכע שרייבען וועגען טעאטער, אָנגעשטעקט אלעמען מיט זיין גלויבען און אלץ גע־טענה'ט, אז מען מוז שרייבען און שרייבען וועגען דעם יונגען אק־טיאר מוני וויזענפריינד, וועלכער וועט קומענדיגען סעזאן שפּילען ביי אים אין טעאטער.

„איך זאג אייך, אז דאָס וואקסט א זשעני!" — האָט שווארץ פּאַרזיכערט די שרייבער פון די צייטונגען. — „ער וועט זיכער אויפ־רודערען ניו יארק".

וען מוני וויזענפריינד האָט זיך וועגען דעם דערוואוסט, איז ער געקומען צולויפען צו שווארץ'ן מיט א טענה.

— מיסטער שווארץ, — האָט ער געזאָגט, — איר דער'הרג'ט מיך. וואָס הייסט עפּעס, איר מעלדעט אין די צייטונגען, אז איך וועל אויפ־רודערען ניו יארק? דאָס טאָר מען ניט טאָן. בשום אופן ניט! וואָרים וואָס וועט זיין, אז איך וועל ניט אויפרודערען? און איך וויל בפירוש, אז איר זאָלט מיר געבען קליינע, גאָר קליינע ראָלען. ניט קיין גרויסע. איך האָב מורא...

שווארץ האָט אים אָנגעקוקט פּאַרוואונדערט. דאָס ערשטע מאָל זעט ער, אז אן אקטיאָר זאָל ווערען דוקא קליינע ראָלען!...

מיט א קלאַפּענדיג הארץ, מיט שטילע האָפענונגען און גרויסער מורא האָט מוני וויזענפריינד אָנגעהויבען שפּילען ביי שווארץ'ן, אין

אוירווינג פלעים, וואו עס איז אין יאר 1918 געלעגט געווארען דער גרונד פאר א אידישען קונסט־טעאטער אין אמעריקע.

דאס איז געווען אינ׳ם יאר 1919.

א קדשי קדשים איז ביי ווייזענפריינד׳ן געווען שוואריץ׳ס טעאטער, און ער האט זיך פארגעשטעלט, אז יעדער אקטיאר, וואס שפילט דאראטען, איז א כהן גדול אין א טעמפעל, וואו עס שוועבט שטענדיג דער רוח הקודש.

ער האט נאך אין זיך געהאט די נאאיוו־פראווינציעלע הייליגע באציאונג צו אלעס, וואס ס׳שאפט זיך אין ניו יארק, און דאריבער איז געווען ניט מער ווי נאטירלאך, אז ער זאל זיך די ערשטע צייט פילען אביסל ענטוישט, קומענדיג אין נאענטער באריהרונג מיט דער הינטער־קוליסענדיגער וואכעדיגקייט, פון וועלכער קיין טעאטער איז ניט אינ־גאנצען ריין.

ווי ס׳טרעפט זיך געווייניטליך הינטער די קוליסען, וואו קליניג־קייטען צוואוואקסען זיך גרויס און וואו פראפעסיאנעלע קנאה כשר׳ט אלע מיטלען, האט זיך באלד געפונען אן אקטיאר, און דוקא איינער פון די גאר אינפלוסרייכע אין טעאטער, און ער האט אנגעהויבען אפ־טאן ווייזענפריינד׳ן שפיצלאך, כלומר׳שט אומשולדיגע שפיצלאך, אבער אזעלכע, וואס טוען ווי איינעם וואס האט אן עדעלע, טיף־פילענדיגע נשמה.

ביי א פארשטעלונג פון שלום־עליכם׳ס „טוביה דער מילכיגער", וואו ווייזענפריינד — אין דער ראל פון א שרייבערל אין א דארף — האט געדארפט ארויסזאגען עטלאכע ווערטער אויף רוסיש, האט אים יענער אקטיאר — לויט דער אנווייזונג פונ׳ם רעזשיסער — גע־דארפט איבערשלאגען די רייד. איז זיך מישב יענער אקטיאר און שלאגט אים ניט איבער די רייד... און דערביי קוקט ער אים ממזר׳יש־גאליג אריין אין די אויגען, ווי איינער רעדט: „נו, גרויסער קנאקער, וואס דארף אויפרודערען ניו יארק, לאמיר זען ווי אזוי דו וועסט זיך

אויסדרייען פון א פארלענהייט אויף דער בינע! לאמיר זען, וואס פאר אן אקטיאר דו ביזט!"

וואלט מוני וויזענפריינד געקענט רוסיש, וואלט ער זיך שוין ווי עס איז ארויסגעדרייט; ער וואלט צוגעקלעפט אייגענע ווערטער, וועלכע וואלטען זיך שוין ווי ס'איז צוגעפאסט צום תוך און עס וואלט אזוי אויך געווען רעכט. האט ער דאך אבער קיין רוסיש ניט געקענט, איז ער געבליבען שטיין א צוטומעלטער און ניט געוואוסט וואס וויי־טער צו טאן...

און דא שטייט יענער ווי א זיגער און קוקט אויף אים ממזר'יש־גאליג און נעמט אים דורך און דורך מיט זיינע בליקען.

וויזענפריינד'ן האט דאס שטארק פארדראסען. און חוץ דעם האט דאס אים ווי געטאן אויך. אט אזוי באציט מען זיך צו קונסט?! אזעלכע שטיק פראוועט מען ביי שוואַרץ'ן אין טעאטער אויך?!...

אין איין אויגענבליק איז אים איינגעפאלען, אז ער זאל איצט, אוים נקמה, ארויסווארפען עפעס אזא וואדעוויל־שפיצל, וואס זאל צושטערען דעם גאנצען גאנג פון דער פארשטעלונג — אנהויבען טאנ־צען א „קאזאטשאק", אדער זיך גאר איבערקערען מיט'ן קאפ אראפ און מיט די פים ארויף...

אבער ער האט זיך קאנטראלירט, און כדי זיך אויסצודרייען ווי עס איז פון דער פארלענהייט, אין וועלכער יענער אקטיאר האט אים געשטעלט, האט ער דיזעלבע רוסישע ווערטער אנגעהויבען אי־בער'חזר'ן נאך אמאל, מאכענדיג אן אנשטעל פון איינעם, וואס איז שכור און פלאנטערט זיך אין די אייגענע רייד, און דערביי האט ער זיך כלומר'שט פארניסט — אפציו!...

נאכדעם האט ער הינטער די קולִיסען געמאכט א גרויסען טומל איבער דעם וואס אין אזא טעאטער איז מען ניט ערלאך און מען פרואווט אונטערשטעלען פיסלאך איינער דעם אנדערען. פונקט דאן, וועו יענער אקטיאר האט אויף דער בינע געהאט א שטילע, אבער זייער דראמאטישע סצענע, האט וויזענפריינד, א בייזער און אן אויפ־

גערעגטער, הינטער די קולִיסען געהאלטען אין איין שרייען אויף די העכסטע טענער:

— אזא . . . דא, אין דעם טעאטער פראוועט ער וואדעוויל־קונצען! ... אויב וואדעוויל — קען איך די מלאכה בעסער פאר אים!... איך וועל דאס אים ווייזן!... אזא... איך וועל אים דעם קאפ צושפאלטען!...

און ביי ווייזענפרייענד'ן איז שוין דאמאלט געווען אלץ אפגעמאכט: יענער אקטיאר וועט ענדיגען די סצענע און וועט אריינקומען הינטער די קולִיסען, וועט ער אים אנהויבען זידלען און באלידיגען מיט די ערגסטע ווערטער; יענער וועט דאך זיכער ניט שווייגען און ענט־פערען אנטקעגען, וועט ער כאפען וואס עס וועט זיך אים נאר מאכען אונטער דער האנד און וועט אים דערלאנגען איבער'ן קאפ; עס וועט ווערען א געשלעג, א סקאנדאל; און נאכדעם וועט ער געבען א שפּיי אויף אלץ, וועט אוועק פון ניו יארק וואוהין די אויגען וועלען אים טראגען, און מער וועט ער שוין אהין קיינמאל ניט קומען... אבער טאקע קיינמאל ניט!...

און אזוי וואלט טאקע אפשר געווען. מוני ווייזענפרייענד וואלט פון ניו יארק אוועק, און פון ענטוישונג און פארדרום וואלט ער ווי־דער געשפּילט וואדעוויל ערגעץ אין שטערט און שטעדטלאך איבער אמעריקע. צום גליק אבער איז יענער אקטיאר דאך געווען א מענש מיט טאקט און זעלבסט־קאנטראל, און וועו ער האט דערזען ווי ווייז־זענפרייענד קאכט זיך אזוי, האט ער אים מיט גוטע רייד איינגענומען און איבערגעבעטען.

מוני ווייזענפרייענד איז נעבליבען אין ניו יארק. און אינ'ם משך פון די צען יאר וואס ער האט אין ניו יארק געשפּילט, האט ער זיין תיקון געפונען.

6

די ערשטע צוויי יאָר אין אידישען קונסט־טעאַטער.

ווייזענפריינד איז אין ניו יארק געוואקסען אויף אזא שטייגער, אז מען האָט איבער אים ניט געדארפט ציטערען ווי מען ציטערט געווינלאך איבער יענע יונגע קינסטלער, וועלכע איבערראשען מיט אמאָל, אדער וועלכע קענען איבערראשען בלויז אין געוויסע ראָלען, וואס זיינען פאר זיי צוגעפאסט. נאכפאָלגענדיג זיין שטייגען אויף דער בינע, האָט מען ניט געדארפט מורא האָבען, אז ער זאָל זיך נאָך מיט אמאָל ניט געבען אזא הויב אין דער הויך, אז ער זאָל דערנאָך מוזען געבען א פאָל ארונטער. ער איז געוואקסען בהדרגה'דיג, אָבער זיכער. און דערביי האָט זיך זיין טאָלאַנט מיט אזא רייכקייט פארשידענארטיג צואצווייגט און זיך אזוי סאָליד אין דעם טעאַטער־באָדען איינגעוואָרצעלט, אז עס איז נאָר גע־וואָרען אונמעגליך אים צוצורעכענען צו יענעם מין „גוטע" שוישפילער, וועלכע צייכענען זיך אויס בלויז אין געוויסע ראָלען, און ניט אין קיין אַנדערע.

די ערשטע צייט זיינען די טעאַטער־קריטיקער געווען זייער פאָרזיכטיג, שרייבענדיג וועגען אים. זיין ערשטע ראָל (דער וואָלאָסטנאי שרייבער), אין שלום עליכם'ס „טוביה דער מילכיגער" איז פאר די מערסטע קריטיקער געווען אן ענטוישונג; איינער פון זיי, נאָר אן אָנגעזעענער קריטיקער, האָט זיך אפילו אויסגעדריקט פריוואט, אז „דער יונגער מאן איז נאָר קיין אקטיאר ניט". וויזענפריינד אליין איז פון זיין ערשטער ראָל אין שוואַרץ'ס טעאַטער אויך געווען ניט ווייניג ענטוישט. ער האָט דאָס געפילט ביים מאכען פראָבע און אויך ביים שפילען. ער האָט נאָך דאן אליין געבאָנדזשעט, אליין ניט גענוסט דעם ריכטיגען וועג.

וועז ער איז אויפגעטראטען אין דער פיעסע „די ווייסע לילית", האט הלל ראגאף וועגען איהם געשריבען:

„ווייזענפרייגד האט ניט קיין באזונדערם גוטע שטימע (צום זינגען), אבער דערפאר באזיצט ער א ספעציעלען חן און דערפאר נעמט ער אזוי שטארק אויס אין א פאר אינטערעסאנטע סצענען. זיין זינגען און טאנצען מיט די כאריסטקעס אין צוויטען אקט איז אייגענטלאך דער גרעסטער היט פון דער פיעסע".*)

דער „ספעציעלער חן" אין ווייזענפרייגד'ן איז אין אנפאנג געווען דער עיקר, וואס האט אלעמען צוגעצויגען, און וועגען דעם האט מען גערעדט, וועגען דעם האט מען אמאל געשריבען ביי א פאסיגער גענענהייט. וועגען קיין ספעציעלען טאלאנט אבער האט מען נאך ניט גערעדט. און דערבי איז אינטערעסאנט צו באמערקען, אז אין יענער צייט האט מען ווייזענפרייגד'ן געהאלטען פאר א קאמיקער און ער איז אנגענשטעלט געווארען אין טעאטער צו שפילען קאמישע ראלען.

דער וועג פאר א קאמיקער איז אויך דער אידישער בינע דער גליטשיגסטער, און ניט איין טאלאנטפולער שוישפילער איז שוין ביי אונז אויף אט דעם וועג געשטרויכעלט געווארען. דער קאמיקער אויף אונזער בינע מוז דאס זיין דער, וואס דארף אלע מאל וועקען דעם עולם און אים צושטרייען; ער דארף דאס שאפען די שטימונג, וואס וועט זיין נויטיג שפעטער, וועז דער דראמאטישער שוישפילער וועט ארויסקומען אויף דער בינע; זיין פליכט איז צו האלטען דעם עולם אין אזא „לעבעדיגער אטמאספערע", אז ער זאל זיך קענען צוהערען אויפמערקזאם צו די שווער דראמאטישע סצענעס פון דער פארשטעלונג; ער דארף מיט זיין שפילען באדינען די גאנצע פיעסע; ער דארף זיין דער שמש, וואס וועקט צו סליחות; ער דארף אפעלירען צום פשוט'ען געשמאק און מוז ניט נאר שפילען, נאר איבערשפילען. און אזוי ווי זייער וויניג קאמיקער אונזערע זיינען געבענשט מיט דעם חוש, וואס דערפילט די ליניע

*) חלל ראגאף, „פאר וועטס", מאי 7, 1920.

צווישען דעם שיינעם און דעם מיאוס'ן, כאפּען זיי אריבער די מאָס און שפּרינגען אריין אין אזא תהום, וואָס האָט ניט די מינדסטע שייכות מיט קונסט; זיי וועלען פּאיאצען און קונצענמאכער, און וועלן זיי זעען, אז דאָס נעמט שטאַרק אויס ביים פּשוט'ן עולם און עס העלפּט נאָך דערצו אין דער קאריערע אויך, פּארלירען זיי דעם נאנצען דרך ארץ פּאר'ן שרייבער און ערלויבען זיך צו האָקען און בראָקען וועלטער און וועלטלאָך, וואס האָבען מיט דער פּיעסע די מינדסטע שייכות ניט...

און וואָלט מוני וויזענפריינד דאָן ביי זיך געוואָלט אָפּגעמאכט, אז ער דארף זיין א קאָמיקער אויף דער אידישער בינע, וויל מען האָט אים אויף אזא זשאנר אָנגעשטעלט; וועלן ער וואָלט זיך אליין ניט געוואָלט געפּילט; וועלן ער וואָלט זיין אייגענעם טאלאנט ניט אָפּ־געהיט ווי אן אוצר, וואָס אן אנדערער האָט אים פּארטרויט, גלויבענ־דיג אין זיין אָרענטליכקייט, וואָלט ער זיכער אויך געשטרויכעלט נע־ווארען, וואָלט ער זיכער אויך אוועק אויף דעם זעלבען וועג וואס אנדערע טאלאנטפולע קאָמיקער אונזערע זיינען אוועק.

איז אָבער מוני וויזענפריינד אלע מאל צו זיין אייגענעם טא־לאנט געוואָלן מער פּראנטוואָרטליך ווי צו די שאבלאָנע שטעמפּ־לען, וואָס מען לייגט געווייניקליך ארויף אויף א שוישפּילער; די אפּ־לאָדיסמענטען פון דעם פּשוט'ן עולם האָבען פּאר אים ניט געהאט דעם רייץ וואָס פּאר אנדערע, און ער איז זיך אוועק זיין אייגענעם וועג.

עס זיינען אָבער די ערשטע צייט דאָך געוואָן אזעלכע, וואָס האָ־בען מורא געהאט, אז מוני וויזענפריינד זאל נאָך אויך ניט געשטרוי־כעלט ווערען איבער דעם וואָס ער דארף שפּילען דעם קאָמיקער. איי־נער פון די, וואס האָבען מורא געהאט, איז געווען יואל ענטין. אין זיין קריטיק איבער י. ל. פּרץ'ס „די גאלדענע קייט", וואָס שווארץ האָט, אין יאר 1920, אויפגעפירט אין אוירווינג פּלעיס טעאטער, האָט ענטין געשריבען:

„אן אויסגעצייכענטען רושם, א רושם פון פיינער כארַאקטער־צייכענונג און הומאָר ווייזט אויך ארויס דער הער ווייזענפריינד, אין פערטען אקט, אלס א פלאקס־סוחר, וואס קומט ביים רבי'ן פרעגען אן עצה. דער הער ווייזענפריינד אמוזירט ערלעך דעם עולם. נאָר אבער שטייט ער שוין אין געפאר פון זעלבען עולם פארפירט צו ווערען אין איבערטרייבונג ארײן און אויך ער דארף זיך היטען.*)

און דער טעאטער־קריטיקער ישראל דער יענקי (י. פרידמאן) האָט אין „טאגעבלאט" געשריבען:

„מוני ווייזענפריינד אלס דער „סוחר" איז א שטיק לעבען פון „היימישען" אידען — דיזער גאנצער מין לעבען שפיגעלט זיך אפ אין ווייזענפריינד'ס יעדע מינע און באוועגונג — א גליק וואס ער איז ניט קיין קאמיקער, ווער ווייסט אין וויפיל איבערטרייבונגען ער וואלט דאן ארײנגעפאלען".

די גאנצע ראל פון דעם „סוחר" איז באשטאנען פון עטליכע געציילטע ווערטער; א איד קומט צום רבי'ן פרעגען אן עצה צי ער זאל קויפען פלאקס, אדער קאָרן; ער האָט אין דעם רבי'ן גרויס בטחון; ער האָט פאר אים אויך גרויס דרך ארץ און ער וויל ביי אים קיין איבעריגע צייט ניט צונעמען; פרעגט ער אים בלויז צי ער זאל קויפען פלאקס, אדער קאָרן, און ווי דער רבי ווערט אים הייסען, אזוי ווערט ער טאָן. א ראָל, וואס ווערט נעווינלעך געשפילט פון אן אומבאדייטענדען אקטיאָר, אדער גאָר פון א סטאטיסט — האָט מוני ווייזענפריינד פון דעם געמאכט א פערל, האָט ער פון דעם געשאפען א קינסטלערישע געשטאלט, און מען האָט פאר זיך געזען א לעבעדיגען מענשען פון א דור, וואס האָט געהאט טראדיציעס —

*) דעם ארטיקעל, פון וועלכען איך ברענג דאָ דעם אויסצוג, האָט יואל ענטין פארעפענטלאכט אין א ניו יארקער אידישער צייטונג. צום באדויערן האָט זיך מיר ניט אינגעגעבען פעסטצושטעלען דעם נאָמען פון דער צייטונג און אויך ניט דעם דאטום, ווייל אין דעם פריוואטען ארכיוו, מיט וועלכען איך האָב זיך באנוצט אין מיין ארבייט, פעהלען אויף א סך אויסצוגען די נעמען פון די צייטונגען און די דאטומס.

א שיינעם אידען, א פֿאַרגלויבטען, און אין דער זעלבער צייט — אן אומבאַהאַלפֿענעם

כאָטש מוני וויזענפריינד האָט דאָס ערשטע יאָר אין שוואַרץ'ס טעאַטער געשפּילט בלויז קלייַנע ראָלען, האָט מען שוין פונדעסטוועגען געקענט זען די גרויסקייט פון זיין טאַלאַנט. מיט זיין שפּילען אין אומבאַדייטענדע ראָלען און אין עפּיזאָדען־סצענעס, וועלכע זיינען ניט ענג פֿאַרבונדען מיט דער פּיעסע, האָט ער באַשטעטיגט דעם כלל, אז א גוטען אַקטיאָר אויף דער בינע דערקענט מען ניט דאָן ווען ער רעדט, נאָר דאָן ווען ער שווייגט.

אין דעם טעאַטער, וואו מוני וויזענפריינד האָט געשפּילט דעם ערשטען סעזאָן אין ניו יארק, זיינען געווען שוישפּילער מיט גרויסע נעמען; חוץ שוואַרץ'ן האָט דאמאָלט דאָרט געשפּילט די באַוואוסטע דייטשע אַקטריסע זשעני וואָליער, וועלכע איז אין דער צייט פון דער מלחמה איבערגעגאנגען אויף דער אידישער בינע. זי האָט דאָן געצויגען גרויס אויפמערקזאמקייט, און עס וואָלט דאריבער געווען ניט מער ווי נאַטירלעך, אז זי און אויך די אַנדערע באַוואוסטע שוישפּילער פון דער טרופּע זאָלען אַוועקציען די אויפמערקזאמקייט פון דעם יונגען קינסטלער, וועלכער איז דאָן נאָך געווען א פּנים חדשות אויף דער אידישער בינע אין ניו יארק. עס איז אָבער ניט געווען אינגאנצען אזוי; דער טאַלאַנט פון דעם יונגען קינסטלער האָט ארויסגעשיינט אפילו אין די קלענסטע, אין די אומבאַדייטענדסטע ראָלען.

און כאָטש מען האָט שוין וועגען אים דאמאָלט אויך א סך גע־שריבען, האָבען אַלע דאָך געהאַט דעם איינדרוק און דאָס געפיל, אז דאָס איז נאָך ניט געווג, אז מען האָט אים פארזען איבער דעם וואָס מען האָט זיך צופיל אָפּגעשטעלט אויף די אַנדערע.

„צוליב דעם, וואָס מאַדאָם וואָליער האָט פֿארנומען די גאנצע אויפמערקזאמקייט, — האָט דער דיכטער זישא לאנדוי דאן געשריבען, — איז פֿארזען געווארען א נייער אקטיאָר, וואָס האָט דעם יאָר אָנ־געהויבען שפּילען אין „אוירווינג פּלעיס טעאַטער". דאָס איז דער

יונגער מוני ווייזענפרייגד. מוני ווייזענפרייגד שטאמט פון אן אק־טיאָרען־פאמיליע, ער איז פארבונדען מיט'ן טעאטער פון זיין פרי־סטער יוגענד, אבער דער סעזאן איז געווען דער ערשטער, וואס ער האט געשפילט אין א גרויס ניו יארקער טעאטער. ער איז א פער־פעקטער שוישפילער, האט פיל טאקט, גרימירט זיך אויסגעצייכענט און מאכט זייער אן אנגענעמען אינדרוק. זיין קאריערע איז פאר אים. פון די פאר קליינע ראלען, וואס ער האט דעם סעזאן גע־שפילט, קען מען אבער שוין מיט באשטימטקייט זאגען, אז מיר האָ־בען צוגעקראגען א באדייטענדען טאלאנט"

געלאסען אבער זיכער איז זיך ווייזענפרייגד געגאנגען זיין וועג און מיט יעדער נייער ראל, וואס ער האט געשאפען, האט ער אוועק־געשטעלט א מאנומענטאל אויסגעהאקטע פיגור אין דער קונסט־גאלע־ריע פונ'ם אידישען טעאטער אין אמעריקע. און מערקווירדיג, דוקא אין די קליינע ראלען, וואס ער האט געשפילט אין די ערשטע פאָר יאָר, האט מען געקענט זען די גרויסקייט פון זיין טאלאנט

אין 1920 האט מען אין אוירווינג פלעיס טעאטער אויפגעפירט פ. בימקא'ס פיעסע „גנבים". אין דער פיעסע האט ווייזענפרייגד געהאט א קליינע ראל פון א גנב, וועמען אלע רופען „לעפאק", האט ער די קליינע ראל געשפילט אזוי גוט, אז מען האט זיך אויף אים געמוזט אפשטעלען מער ווי אויף די אנדערע, וועלכע האבען געהאט די גרויסע ראלען.

שרייבענדיג וועגען דעם ווי אזוי די פיעסע איז געשפילט ge־ווארען, האט אוריאל מזיק (אלטער עפשטיין) זיך אויסגעדריקט אזוי:

„אבער אמשטארקסטען האט זיך אויסגעצייכענט דער יונגער אבער זייער טאלאנטפולער שוישפילער מוני ווייזענפרייגד. דאס איז געווען אן אויטאריטעטע פיגור, וואס ער האט ארויסגעבראכט. מען האט פאר זיך געזען א געניטען מענשען אין זיין פאך, וועמען מען מוז רעספעקטירען, און געטאן האט ער עס רואיג, געלאסען אבער שארף און שטארק".

ANIMAL LIFE ON THE PLAINS OF INDIA.

THE ANNUAL GREAT (RELIGIOUS) CAMEL FAIR AT PUSHKAR, HELD ON THE FULL MOON OF KARTIK (OCTOBER), IN HONOUR OF "BRAHMA AT THE BEGINNING OF THE WORLD."

אין דעם זעלבען יאָר — 1920 — האָט מאָרים שוואַרץ אויפ־געפירט שלום־עליכם׳ס „שוועד צו זיין א איד", און דאָן האָט מען דערזען ווייזענפרייגד׳ס טאָאַנט אין דער פולער גרויס. דער יונ־גער קינסטלער, וועלכער איז דאָן אינגאַנצען אלט געווען דרייַ און צוואַנציג יאָר, האָט אין דער פיעסע געשפילט די ראָל פון דעם רו־סישען סטודענט איוואַן איוואַנאָוויטש איוואַנאָוו, וועלכער נעמט זיך אונטער צו באַווייזען זיין אידישען חבר, אז עס איז גאָר ניט אזוי שוועד צו זיין א איד. האָט ווייזענפרייגד פאר דער ראָל זיך שטאַרק געשראָקען, אלץ מורא געהאַט, אז זי איז פאַר אים צו גרויס, און צו נאָהענטער פרייגד האָט ער געזאָגט:

„איך וועל אין דער ראָל זיכער דורכפאַלען".

און א סך מענשען אין די אידישע טעאַטער־קרייזען האָבען טאָקע געגלויבט, אז ער וועט אין דער ראָל פון דעם רוסישען סטו־דענט דורכפאַלען, ווייל דער טיפ פון איוואַן איוואַנאָוויטש איוואַ־נאָוו איז אים אינגאַנצען פרעמד; ער איז דאָך קיינמאָל אין זיין לעבען אין רוסלאַנד ניט געווען; ער האָט דאָך קיינמאָל אין זיין לעבען אזא סטודענט ניט געזען.

ביי זיך אין הארצען איז ווייזענפרייגד דער קינסטלער אפשר געווען זיכער, אז ער וועט די ראָל פון איוואַנאָוו׳ן אָנכאַפען אינ־טואיטיוו, ער האָט אָבער פונדעסטוועגען מורא געהאַט צו זיין זי־כער, און זיצענדיג ביי זיך אין גארדעראָבען־צימער פאר דער ערש־טער פאָרשטעלונג, איז ער געווען אזוי נערווועז, אז עס איז אונ־מעגליך געווען אויסצוריידען א וואָרט צו אים; אלע מאָל האָט ער געכאפט א קוק אין שפיגעל און באַטראַכט זיין אייגען פנים; אלע מאָל האָט ער געכאפט א קוק אין דער ראָל און זיך פארטראַכט ביי־סענדיג די ליפען דערביי; ער האָט זיך אלץ געשראָקען, אז די ראָל איז צו גרויס פאר אים, און ער האָט חושד געווען, אז דאָס האָט מען אים אפשר נאָר אומיסטען אזא גרויסע ראָל געגעבען,

כדי ער זאָל דורכפאָלן און מען זאָל זען, אז ער קען שפּילן בלויז קלייגע ראָלן, אָבער ניט קיין גרויסע.

אויפ'ן הארצען איז וויזענפריינד'ן דאן געווען זייער שווער. און ווען מען וואָלט אים דאמאָלט געזאָגט, אז דוקא אָט די ראָל, פאר וועלכער ער שרעקט זיך אזוי, וועט אוועקשטעלן זיין נאָמען אין דער ערשטער ריי פון די גרעסטע אידישע בינען-קינסטלער, וואָלט ער זיכער חושד געווען, אז דאָס מאכט מען חוזק פון אים.

אָבער עס איז דאָך אויסגעקומען אזוי, אז אָט די ראָל האָט אים ווירקליך גרויס געמאכט. און אלע אידישע טעאטער-קריטיקער האָבן וועגן אים אָנגעהויבן שרייבן מיט דער גרעסטער באַגייסטערונג.

„די אינטערעסאַנטסטע ראָלע אין דער פיעסע, — האָט אב. קאהאן דאן געשריבן אין „פאָרווערטס", — איז די ראָלע פון דעם קריסט. דאָס איז איינע פון די פּיקאַנטסטע ראָלן אין דער דראַמאטישער ליטעראטור אויף דער אידישער שפּראַך. דיזע ראָלע שפּילט מוני וויזענפריינד, איינער פון די אינגסטע שוישפּילער אויף דער אידישער בינע. שוין איבער א יאָר ווי מען הערט, אז דיזער יונגערמאן האָט טאַלאַנט. איך האָב אים געזען אין עטליכע פיעסען, אָבער אין דער ערשטער פיעסע (אויך אין שלום-עליכם'ס ווערק — „טוביה דער מילכיגער") האָט ער זיין ראָלע שטאַרק איבערגעשפּילט. אין די אַנדערע פיעסען האָב איך געקענט באמערקען, אז דאָס איז א שוישפּילער מיט אן אייגענער פערזענליכקייט, אזוי צו זאָגען, א שוישפּילער וועלכער לאָזט זיך פילן. אין איין פיעסע האָט ער געהאָט עטליכע ראָלן און אין יעדער פון זיי האָט זיך אָפּגעדרוקט זיין אייגענארטיגער „איך".

„אָבער, — שרייבט ווייטער אב. קאהאן, — דאָס זיינען דאָך געווען נאָנ קלייגע געלעגענהייטן. אין דיזער פיעסע, „שווער צו זיין א איד", האָב איך אים צום ערשטען מאָל געזען אין א וויכטיגער ראָלע, מען קען זאָגאר זאָגן, אז דאָס איז די וויכטיגסטע

רמלע אין דער פיעסע. דער אידישער באלעבאם, ביי וועמען דער גוי שטייט איין, האט א סך מער צו רעדען ווי דער קריסט, אבער זיין רמלע איז א גאנץ וואכעדיגע, אין פארגלייך מיט דער רמלע פון אי־וואנאוו.

„ווי זשע האט דער יונגער וועזענפרעינד דיזע וויכטיגע אויפ־גאבע ערפילט? מיין מיינונג וועגען דעם קען איך נאר אויסדרי־קען אין די פאלגענדע ווערטער: מיט זיין שפילען אין „שווער צו זיין א איד" האט וועזענפרעינד ארויסגעשריבען זיין נאמען אין דעם בוך פון אידישע טעאטער־קינסטלער. זיין „איוואנאוו" שטעלט אים גלייך ארויף אויף דער ליסט פון די טאלאנטפולסטע ארטים־טען, וואס דער אידישער טעאטער האט געשאפען.

„צוויי זאכען בלייבען אין דעם טעאטער־באזוכער'ס זכרון אזוי ווי איינגעקריצט מיט טיפע שטריכען. דאס איז די פיעסע און וועזענפרעינד. עס וואלט געווען שווער זיך פארצושטעלען די פיעסע אן דיזען יונגען קינסטלער.

„עס קומט ביי אים ארויס א קריסטליכער סטודענט, מיט די פלייש און בלוט, מיט דעם פנים, און מיט דער נשמה פון א גרויס־רוסישען וואריס־הארציגען יונגען מאן. איך וואלט געמוזט פאר־נעמען א גאנצען ארטיקל אנצואוועזען אויף די פארשידענע אייג־צעלהייטען, אין וועלכע וועזענפרעינד האט אפגעשפיגעלט דעם עכט־רוסישען כאראקטער, וועלכען שלום־עליכם האט געהאט אין זינען".

און אויסדריקענדיג דעם באדויערן פאר וואס דער גרויסער אידי־שער שריפטשטעלער שלום־עליכם האט ניט דערלעבט צו זען אויף דער בינע זיין מייסטערווערק „שווער צו זיין א איד", מיט דעם יונגען גרויסען קינסטלער מוני וועזענפרעינד אין דער רמל פון איוואנאוו, שרייבט אב. קאהאן וועיטער אזוי:

„וועזענפרעינד איז א איד. נאך מער, ער איז אויף זיין לעבענס־טאג אין רוסלאנד ניט געווען.ער איז אן אמעריקאנער באי, און דעם טיפ האט מען אים ערקלערט. אבער וען ער וואלט ניט געהאט די

קינסטלערישע נאטור און א גרויסע איינבילדונגס־קראפט, וואלט מען מיט אים געקענט קנעלען הונדערט יאר, און עם וואלט ניט ארויסגעקומען קיין עכטער אידואנאוו. עס קומט ארויס ניט נאר דאס געשטאלט פון א „קאצאפטשיק", ניט נאר די שפראך און די אוואיעס פון א קריסטלישן־רוסישען סטודענט, נאר זיין גאנצע פסיכאלאגיע דריקט זיך אויס דורך דעם שפילען פון דיזען אידיש־אמעריקאנישען „באי".

„אין זיין ראלע אלס איד רופט איוואנאוו, נעבאך, ארויס א סך געלעכטער, אבער ער אליין איז א טראגישע פיגור. ער איז טראגיש אין זיין פארליבטקייט, מיט זיין עכט גרויס־רוסישער בריטקייט, און ער איז טראגיש מיט די יסורים, וואס ער ליידט זעענדיג ווי מען ברענגט זיין רוסישען פאלק צו שאנדע דורך די שווארץ־מאה'דיגע פארפאלגונגען און בלבולים אויף אידען".

איך האב יזך דא אפגעשטעלט לענגער אויף דער מיינונג, וואס אב. קאהאן האט אויסגעדריקט וועגען וויזענפריינד'ן, וויל קאהאן איז געווען אינער פון די, וועלכע האבען די ערשטע צייט געהאט דעם אינדרוק, אז דער יונגער קינסטלער קען שפילען גוט בלויז קלייניע ראלען, אבער ניט קיין גרויסע. מיט זיין שפילען די ראל פון איוואנאוו אין שלום־עליכם'ס „שוועד צו זיין א איד", האט מוני וויזענפריינד געביטען קאהאן'ס מיינונג. דער קריטיקער האט זיך איבערצייגט, אז דער יונגער שוישפילער קען זיין ניט נאר א פערל אין א שנירעל, נאר טאקע א גאנץ שנירעל פערל.

און ב. גארין (אין „מארגען זשורנאל") האט געשריבען:

„אויסגעצייכענט זיך מיט'ן שפילען האט זיך מער פון אלעמען מוני וויזענפריינד. די געלעגנהייט, אויף וועלכער ער האט די גאנצע צייט געווארט, האט ער געפונען אין „שוועד צו זיין א איד". ער האט געשפילט די ראל פון איוואנאוו און האט ארויסגעבראכט א פראכטפולען בילד פון דעם יונגען קריסט, וואס מאטערט זיך צו זיין א איד. דער גרים, די האלטונג, דער גאנג, די שטענדיגע אנגסט, אז מען זאל אין אים ניט דערקענען דעם קריסט, דער ארט

רעדען, — אלץ, אלץ האָט געוויזען, אז ער קען אויפפאסען א ראָל, אריינלעבען זיך אין איר און דורכפירען איר מיט שכל און טאלאנט".

און אָנווייזענדיג אויף א פעלער, וואָס דער שוישפילער האָט — לויט זיין מיינונג — נעמאכט אין דער סצענע וואו ער וויזט אדויס, אז די אידישע מיידל הויבט אים אָן געפעלען, גיט ב. נאָרין צו דערביי:

„דאָס איז א קלייניגקייט, וואָס איך וואָלט נאָר ניט דערמאָנט, נאָר דאָס בילד פון איוואָן איוואנאָוו איז ארויסגעקומען אזוי גאנץ און פול, אז די מינדסטע פנימה רייסט די אויגען".

איבעריגענס, איז ב. נאָרין געווען דער איינציגער, וואָס האָט געפונען א קלייניעם חסרון אין וויזענפריינד'ס איוואנאָוו. אלע אנדערע קריטיקער האָבען אפילו די „מינדסטע פנימה" ניט געזען. פאר אלע אנדערע קריטיקער איז וויזענפריינד'ס איוואנאָוו געווען א קינסטלער-רישע איבעראשונג.

„וויזענפריינד אלס דער „שיגעץ", — האָט סאול ראסקין געשריבען, — איז דער ערשטער עכטער „שיגעץ" אויף דער אידישער בינע. זיין גרים, זיין האלטונג, זיינע זשעסטען, דערהויפט זיין ריידען רוסיש אין דער צייט וועו ער פארשטייט ניט קיין וואָרט רוסיש, איז איינפאך טאלאנטפול. א חוץ דעם איז וויזענפריינד געבענשט מיט א נישט-דאנקבארער פיגור און פנים. זיין פיגור איז מאָגער און דין, זיין פנים איז קנאָכיג, איינגעפאלען און ווייס פון שיין, קומט אים דערביבער שטענדיג אויס צו פירען א ביטערן קאמף געגען זיין אויסזען און ער איז דארום שטענדיג אָנגעווויזען אויף זיין ערפינדונגם-פעאיגקייט, ער איז דארום שטענדיג שעפפערויש, שטענדיג ניי, איבעראשענד. פון א חסרון איז אויסגעוואקסען א גרויסע מעלה. ער באזיצט אויך איינגעבוירענע מעלות, למשל, ער לאָזט זיך ניט פארפירען פון א געלונגענעם מאָמענט, וואָס רופט ארויס בייפאל, און מאכט אים ניט נאָך בעסער דאָס נעכסטע מאל. דארום איבערשפילט ער קיינמאל ניט".

דערביי דארף מען נאָך צוגעבען, אז מיט זיין איוואנאָוו האָט מוני וויזענפריינד אָפגעשאפט אן אונערטרעגליכען שאבלאָן אויף דער

אידישער בינע. פריער איז געווען אן אויסגעדראשענע פארמע פאר א „גוי" אויף דער אידישע בינע; ווען א אידישער אקטיאר האט געשפילט א „גוי", האט ער „געהאקט" רוסיש אויף וואס די וועלט שטייט, אדער געדעדט אזוי:

„כאזאיקא — די באלא־באסטא, סקאזאלא — געזאגט".

און מיט אזא האמטנעם טאן, פונקט ווי יעדער ווארט וואלט מיט האמערם ארויסגעזעצט געווארען פונ'ם מויל.

ווייזענפריינד אבער האט אין דער ראל פון איוואנאוו דוקא געדעדט א גוטען אידיש. די גוי'אישקייט" פון דעם העלד האט ער אונטערגעשטראכען און ארויסגעבראכט מיט קינסטלערישע מיטלען, אפשאפענדיג אינגאנצען דעם בילגען שאבלאן, וואס איז פריער געווען אנגענומען אויף דער אידישער בינע.

„מיט זיין אינטערפרעטאציע פון איוואן איוואנאוויטש איוואנאוו אין שלום־עליכם'ס „שווער צו זיין א איד", — האט געשריבען יחזקאל ראבינאוויטש, — האט ה' מוני ווייזענפריינד באוויזען, אז פאר'ן אמת'ען קינסטלער איז ניטא אזא זאך ווי „צו שווער"; אלע טירען צו דער מענשליכער נשמה זיינען פאר אים אפען — אפילו ווען זי איז פארשלאסען הינטער די געהיימע שלעסער פון אן עכט רוסישער נאטור. דער קינסטלער אריענטירט זיך אומעטום — אפילו דארט, וואו עס איז נויטיג ספעציעלע „פראוואזשיטעלסטווא".

און ווייטער, אין דעם זעלבען ארטיקעל:

„אט אזוי ווי ער האט געשפילט זיין ראל, שפילען נאט געבענשטע ארטיסטען".

אויך די טעאטער־קריטיקער פון די ניט אידישע צייטונגען האבען זיך אפגעשטעלט אויף ווייזענפריינד'ס קינסטלערישען שפילען אין שלום־עליכם'ס „שווער צו זיין א איד". און ווען מארים שווארץ'ס אידישער קונסט־טעאטער האט, אין 1924, געמאכט א רייזע איבער אייראפע, האט ווייזענפריינד'ס איוואנאוו געצויגען גרויס אויפמערקזאמקייט, אין

אן ענגלישער טעאטער־קריטיקער אין לאנדאן האט זיך דאריבער ספעציעל אפגעשטעלט, און אנאליזירענדיג די ראל האט ער געשריבען:

„מוני וויזענפריינד'ס איוואנאוו איז א הויכע מדרגה פון שוישפיל־קונסט, אבסאלוט ריכטיג אין רוסישען אריסטאקראטיזם".*)

איך האב זיך דא לענגער אפגעשטעלט אויף די מיינונגען פון די טעאטער־קריטיקער וועגען מוני וויזענפריינד'ס איוואנאוו, ווייל אט די ראל איז געווען זיין ערשטער גרויסער טראט אויף דער אידישער בינע. אט די ראל איז אפשר געווען די אנטשיידענדע אין זיין קאריערע; מיט אט דער ראל האט ער אלעמען געצוואונגען צו גלויבען אין דער־גרויסקייט פון זיין טאלאנט. דאן איז שוין פאר אלעמען געווען קלאר, אז דעם יונגען קינסטלער שטייט פאר א גרויסע צוקונפט, און מען האט דאם ארויסגעזאגט מיט דער פולער דרייסטקייט. „איך זאג מיט דער פולער זיכערקייט, — האט דאן איינער פון די קריטיקער געשריבען אין אן אמעריקאנער ענגלישער צייטונג, — אז דער יונגער מוני וויזענפרייד איז א קינסטלער ביז די שפיץ פינגער און אז עס שטייט אים פאר א גרויסע צוקונפט אויף דער בינע. מיר וועלען נאך פון דעם יונגען מאן זייער א סך הערען.**)

אלע זיינען אין דעם געווען זיכער. בלויז איינער האט אין דעם געצווייפעלט. און דאס איז געווען ניט קיין אנדערער ווי מוני וויזענ־פריינד אליין — דער שטענדיגער צווייפלער. ער איז געווען זיכער, אז „ס'איז נאך אלץ ניט דאס", אז ס'דארף זיין נאך בעסער און נאך בעסער, און ער האט מיט התמדה געארבייט איבער זיך, און אלץ געזוכט די געלעגנהייט צו שאפען אין א ראל „עפעס אזוינס", וואס זאל ארויסרו־פען פרייד און באגייסטערונג ניט נאר ביי אנדערע, נאר ביי דעם שטרענגסטען קריטיקער — ביי זיך אליין.

*) לאנדאנער „ספארטסמען", 28טען אפריל, 1924. אונטערגעשריבען איז דער ארטיקל מיט די איניציאלען ס. ח. ב. ס.

**) אונטערגעשריבען אויף דעם ארטיקל איז נאר מאן דוש. גינזבורג. לוידער האב איך ניט געקענט פעסטשטעלען דעם נאמען פון דער צייטונג, אויך ניט דעם דאטום, ווייל אין דעם פריוואטען ארכיוו, מיט וועלכען איך האב זיך באנוצט, איז געווען בלויז דער אויבענגעבראכטער אויסצוג.

ספרית עממית בפורונטו
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO
מאלקס ביכליאמעק
מארשעע

7

שוועך צו זיין א גוטער אקטיאר אויף דער אידישער בינע.

נאך דעם גרויסען ערפאלג אין „שוועך צו זיין א איד" האט מוני וויזענפריינד, פונקט ווי אנדערע אקטיארען אין אזא פאל, געהאט א געלעגנהייט צו ווערען א „שטערן" אויף דער אידישער בינע אין אמעריקע, דאס הייסט — ווערען די „אטרעקציע", דער הויפט־שוישפילער און — עס פארשטייט זיך — אויך דער דירעקטאר פון א טעאטער, און זען, אז די פיעסען זאלען „צוגעשניטען" ווערען פאר אים און די ראלען זאלען „געשאפען" ווערען אזוי, אז ער זאל זיך ארויסזען מער־פון אלעמען.

און וואלט ער ניט אפגעהיט זיין טאלאנט ווי אן ארענטליכער קינסטלער היט אף דעם אוצר, וואס דער באשעפער אליין האט אים פארטרויט, וואלט ער זיכער גענומען אין אכט די מאטעריעלע וויגאדעם וואס ער האט געקענט האבען אלס „סטאר", און דאן וואלט זיין קאריערע אויף דער בינע אפשר גאר אן אנדער ריכטונג אנגענומען.

האט אבער מוני וויזענפריינד געהאלטען פון דעם כלל, אז א יונגער שוישפילער דארף אלץ מער און מער ארבייטען איבער זיך, דארף אלץ מער און מער וויסען, אלץ מער און מער לערנען, און אז אפילו דאן וועט ער האט גאר גרויסע אמביציעס, דארף ער ניט געבען קיין צו האסטיגען שפרונג מיט אמאל, נאר בעסער גיין פאמעלאך און זיכער.

און אזוי איז ער געגאנגען — פאמעלאך און זיכער.

מענשען האבען אים דאן געפרואווט אויסריידען, אז ער זאל מער ניט שפילען קיין קלייניע ראלען, אז ער זאל זיך שוין פארמעסטען מיט די גאר גרויסע; אז ער זאל שפילען די ראל פון יאנקעל שאבשאוויטש אין שלום אש׳ס „גאט פון נקמה" און וויזען, אז ער שפילט דאס פונקט

אזוי גוט ווי קעסלער האָט עס נעשפּילט; אז ער זאָל אויפטרעטן אין דער ראָל פון שאילאָק אין שעקספּיר'ס „דער סוחר פון ווענעדיג" איז ווייזן, אז ער שפּילט דאָס פונקט אזוי גוט ווי רודאָלף שילדקרויט. עס האָבן זיך שוין געפונען דראַמאַטורגן, וועלכע זיינען געווען גרייט צו שרייבן גרויסע ראָלען ספּעציעל פאר אים. ווייזענפריינד איז אָבער נעווען פאַרזיכטיג; ער האָט זיך פון קיינעם ניט נעלאָזט פאַרפירן, פונקט ווי ער האָט זיך מיט קיינעם ניט נעוואָלט פאַרמעסטן. ער האָט ווייטער געוואָלט שפּילן אין אנסאמבעל־פיעסן און זיך אלץ נעטוליעט צום אידישן קונסט־טעאַטער, וואו ער איז, לכל הדעות, געווען דער ריכטיגער שוישפּילער אויף דער ריכטיגער בינע.

האָט זיך אָבער גראָד געמאַכט אזוי, אז דוקא נאָך דעם גרויסן ערפאָלג אין „שווער צו זיין א איד", דוקא נאָכדעם ווי אלע קריטיקער האָבן וועגן אים מיט אזא באגייסטערונג געשריבן, איז ער אין אידישן קונסט־טעאַטער ניט אנגאשירט געוואָרן.

צי דאָס איז געווען דער רעזולטאַט פון פּראָפעסיאָנעלער אייפערזוכט, ווי עס טרעפט געווייניליך אין די טעאַטער־קרייזן, וועו א יונגער שוישפּילער הויבט אָן ציען צופיל אויפמערקזאמקייט, אָדער עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגן נעלט — דאָס איז אויצטער ניט וויכטיג. וויכטיג איז נאָר צו פאַרצייכענען דעם פאקט, אז מוני ווייזענפריינד איז ניט אנגאשירט געוואָרן אין אידישן קונסט־טעאַטער דוקא נאָכדעם ווי ער האָט אין דעם סעזאָן פון 1920 געהאט אזא גרויסן ערפאָלג וואָס קיין אנדער אידישער שוישפּילער האָט ניט געהאט.

אין יענער צייט האָט זיך מוני ווייזענפריינד אנגאשירט אין סעקאָנד עוועניו טעאַטער, וואו מען האָט געשפּילט אָפּערעטן פון ניט קיין געהויבענעם שניט. די הויפּט־אַטרעקציע אין יענעם טעאַטער איז דאמאָלט געווען מאטילדא סאן־קלעיר, וועמען מען האָט צראָפּגעבראכט פון פּוילן מיט גרויס פּאמפּ און וועלכע האָט שפּעטער דוקא ניט זייער־שטאַרק אויסגענומען. די ערשטע פיעסע — „די רוסישע פּרינצעסין" — אין וועלכער זי איז אויפגעטראָטן, איז שנעל דורכגעפאַלן, און די

קריטיקער, וועלכע האָבען וועגען דער נייער שוישפילערין געשריבען מיט ניט וויניג אנטוישונג, האָבען צו איר געהאָט נערעכטע טענות פאר וואָס זי ערלויבט זיך צו זינגען עפּים א וואולגאר לידעל „איך רייב" — און אין אזא אָפּערעטע האָט דער גרויסער קינסטלער מוני וויזענפריינד געדארפט שפּילען נאָכדעם ווי ער האָט געוויזען די גרויסקייט פון זיין טאלאנט אין שלום־עליכם'ס מיסטערווערק „שווער צו זיין א איד".

שוואַרץ'ן האָט שוין דערנאָך באלד געטאָן פאר וואָס ער האָט זיך ניט געאיילט ווידער צו אנגאזשירען מוני'ן און ער האָט געבעטען עדעל־שטיין'ען, דעם מענערזשער פון סעקאנד עוועניו טעאטער, אז ער זאָל אים דעם יונגען שוישפילער אָפּלאָזען צוריק. עס איז שוין אָבער געווען פארפאלען, און מוני האָט דעם סעזאָן פון 22־1921 געשפּילט אין סעקאנד עוועניו טעאטער.

נעשפּילט אין אָפּערעטען. געטאנצט מיט'ן כאָר צום טאקט פון דער מוזיק וואָס רומשינסקי האָט געשריבען. עפּעס ווי דורך א כשוף איז ער מיט אמאל געוואָרען אן אָפּערעטען־אקטיאָר, און די וואָס האָבען אים דאמאלט געזען אין דער ראָל פון עפּעס א בארג, וואָס טראָגט א פאלעריע מיט אונטערשלאָג פון רויטען זייד, האָבען געמוזט צוגעבען, אז דער יונגער קינסטלער האָט געוויזען, אז אויך אין אָפּערעטען קען מען — אויב מען האָט נאָר טאלאנט — שאפען „עפּעס אזוינס", וואָס אנדערע שאפען ניט...

בטבע א סענסיטיווער מענש, און דערצו נאָך אזא, וואָס איז שטענדיג מער אין זיך ווי אויסער זיך, האָט מוני וויזענפריינד קיינמאל ניט ליב געהאט די טעאטער־קאפע, וואו עס וועבט זיך פאליטיק און עס שאפען זיך אינטריגעס. מיד פון דעם נע־ונד לעבען אויף דער וואָדעוויל בינע, וואו ער האָט אנגעהויבען שפּילען נאָך דאן ווען ער איז געווען א קליין אינגעלע פון דרייצען יאָר; מיד פון דעם עלענד און וואָגלעניש, וואָס ער האָט דורכגעמאכט אלס א יתום אן א טאטען, האָט ער געפּילט ווי עס ביינקט זיך אים נאָך א רואיג ווינקעלע,

וואו ער זאל זיך קענען אפרופן, וואו ער זאל קענען רוידען מיט א מענשען, וואס איז אים נאענט, וואו ער זאל אין מאמענטען פון שטילען אומעט קענען זיין מיט זיך אליין.

און אין יענער צייט האט זיך מוני וויזענפרוינד פארליבט אין

בעלא פינקעל.

דער יונגער אקטריסע בעלא פינקעל, די טאכטער פון דער סוברעטין עמא פינקעל, וועלכע האט אין אירע יונגע יארען געשפילט א גרויסע ראלע אויף דער אידישער בינע אין אמעריקע.*)

דעם 8טען מאי, 1921, האט מוני וויזענפרוינד חתונה געהאט און געשאפען פאר זיך די היים, אין וועלכער ער, דער שטענדיגער נע

*) מער אויספירליך וועגען דער ראל וואס עמא פינקעל האט אמאל געשפילט אויף דער אידישער בינע זע מיין ארטיקעל „עמא און סאבינא — צוויי בלומען פון דער אידישער בינע", „פארווערטס", אקטאבער 12טען, 1924.

ונד'ניק, האָט זיך אזוי שטאַרק געוויטיגט. אָבער פונקט אין דער ציט, וועו ער האָט פֿאר זיך געשאפֿען א ווינקעל אין דער היים, האָט ער פֿאַרלאָרען זיין ווינקעל אין טעאַטער.

ארויס פון שוואַרץ'ס טרופּע, וואו מען האָט געשפּילט בעסערע פּיעסען און וואו א גוטער שוישפּילער מיט אמביציע האָט געקענט האָבען געלעגנהייטען צו ווייזען זיין טאַלאַנט, האָט זיך מוני ווייזענפריינד אין דעם אָפּערעטען־טעאַטער געפּילט ווי א פֿאַרלאָרענער. די ראָלען זיינען אים דאָרטען ניט געווען צום הארצען. ער איז דאָרטען געווען ווי אן איבעריגער און עס האָט אים אלץ געצויגען צוריק צום קונסט־טעאַטער, ווייל ער האָט געפּילט, אז דאָרטען און נאָר דאָרטען איז פֿאר אים דער ריכטיגער פּלאַץ.

איז אזוי אווען א יאָר פון ענמת נפש, און וועו דער נייער סעזאָן האָט זיך אָנגעהויבען, איז שוין מוני ווייזענפריינד וויידער נעווען צוריק אין אידישען קונסט־טעאַטער.

אין יענעם יאָר — אין 1922 — איז שוין דער אידישער קונסט־טעאַטער ניט געווען אין אוירווינג־פּלעיס, נאָר אין מעדיסאָן סקווער־גאַרדען, וואו עס איז פּריער געווען דער שניצער־טעאַטער. שוואַרץ האָט דאָן, פונקט ווי אין די שפּעטערדיגע יאָרען פון זיין קאַריערע, געשטרעבט רייכער צו מאַכען דעם רעפּערטואָר פון אידישען קונסט־טעאַטער מיט אוניווערסאַלע דראַמאַטישע ווערק פון דער בעסערער אייראָפּייאישער בינע, האָט ער איינגעלאַדען דעם רוסישען רעזשיסער ווילאַדימיר וויסקאָווסקי, ער זאָל שטעלען נאָאָגל'ס באַרימטע קאָמעדיע „רעוויזאָר", און אויף מוני'ס גורל איז אויסגעפאַלען צו שפּילען די ראָל פון כלעסטאַקאָוו'ס באַדינער — אָסיפּ.

האָט מוני געשאפֿען א אָסיפּ, וואָס מען וועט קיינמאָל ניט פֿאַרגעסען.

דאָס איז געווען א מייסטערווערק פֿאר זיך אליין.

„וואָס אנבאטרעפט מוני ווייזענפריינד אין דער ראָלע פון אָסיפּ, — האָט אב. קאהאן דאן געשריבען אין „פֿאָרווערטס", — איז ער געווען

אויסנעצייכענט. אין דער ערשטער סצענע, וואו ער ליגט און רעדט צו זיך אליין, האט ער ניט געקענט מאכען דעם געווינשטען איינדרוק. צו רעדען צו זיך אליין איז איבערהויפט ניט קיין נאטירליכער עסק. דערצו נאך איז דער אמעריקאנער ערצויגענער וווייזענפרייונד מיט דעם כאראקטער און מיט דעם רעדען פון אזא חברה־מען וווי אסיפ, ניט באקאנט. וווייטער רעדט אבער אסיפ ניט קיין סך, ער גייט ארום; ער זאגט א פאר ווערטער און מייסטענס שווייגט ער קלוג. און מיט זיין ארומגיין, מיט זיינע פאר ווערטער און מיט זיין שווייגען, האט וווייזענפרייונד אויפגעמאלען אן אינטערעסאנטען איינדרוקספולען בילד. מיר לויבען אים כמעט יעדען מאל, ווען אונז קומט אוים צו רעדען וועגען זיין שפילען. און דאס טוען מיר איצט אויך פון נאנצען האצצען".

און דר. א. קאראלניק אין „טאג" האט געשריבען:

„און וווייזענפרייונד! זיין אסיפ איז געווען — איך וואלט שיער ניט געזאגט — געניאל. איך גלויב, אז וווייזענפרייונד און זאץ זיינען איצט די גרעסטע אידישע קינסטלער. בלויז וווייזענפרייונד האט מער גליק מיט זיינע ראלען, אדער אפשר מער ווילען צו גרויסער קונסט. ווען איך וואלט ניט געוואוסט, אז דאס איז א אידישער אקטיאר און אז ער הייסט מוני וווייזענפרייונד, וואלט איך געקענט שווערען, אז איך זע פאר זיך א קאצאפ — א רוסישען פויער, א יאראסלאווער מוזשיק, מיט די אויסגעבויגענע פלייצעס, מיט די כיטרע אויגעלאך, נאאיוו און קלוג אויף זיין אופן. זיינע שטיוועל, זיין גאנצער הילוך! א ראספוטין"

„וווייזענפרייונד שפילט א „פעסטונג" פון א משרת אויף וועמען כלעסטאקוו קען זייער א סך בויאן, — האט געשריבען ישראל דער יענקי אין „אידישען טאגעבלאט". — זיין פינגער העלפט אים פיל צו דער ערפאלגרייכער דורכפירונג פון זיין ראלע".

און ב. גארין האט אין „מארגען זשורנאל" געשריבען:

„מיני וווייזענפרייונד האט געשפילט די ראל פון א דינער, א גאנץ

אומבאדייטענדע ראָל, נאָר ער האָט דערוויזען צו מאכען א שטאַרקען איינדרוק און ציען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון דעם פובליקום."

„א גרויסען קינסטלער האָבען מיר אין מוני וויזענפריינד, — האָט געשריבען דער דיכטער און זשורנאליסט י. קיסין. — ווי אן אמת'ער

וויזענפריינד אין דער ראָל פון „אסיף"

טאלאנט, איז ער גלייך אריין אין זיין ראָל און האָט געגעבען אזא אסיף (בלעסטאקאוו'ס דינער), אז איר וועט אים לאנג ניט פארגעסען. אן אלטער מוזשיק, וואָס רעדט געציילטע ווערטער, מאכט געציילטע פוילע

באווענונגען, אבער וואס זעט אלץ, וואס ארום אים טוט זיך, כאפט באלד ארום יעדע נייע סיטואציע, ווי משונה'דיג זי זאל ניט זיין, און פאסט זיך אויפ'ן ארט צו צו איר. וועז דער „גאראדניטשי", למשל, שטעלט אוועק ביים טיר פאר אסיפ'ן צוויי פאליציסטען פאר אן ערען־וואך, דארפט איר זען ווי ער, דער אינגעהויקערטער אלטער מוזשיק, גיט א קוק, „פארשטייט" און גייט מיט אמאל דורך האלב טאנצענדיג, בריייטלאך, מעשה פריץ!" *)

און מ. אלגין, אין דער „פרייהייט", האט געשריבען:

„מוני ווייזענפרייונד (אסיפ) האט אפשר ניט געהאט אלע האוואיעם פון א רוסישען פויער, אבער ער האט געשאפען א אינטערעסאנטע פיגור מיט א מאסע קאמישע שטריכען".

„ווייזענפרייונד'ס אסיפ, — האט געשריבען דער טעאטער־קריטי־קער פון דער ענגלישער צייטונג „איווינינג טראנסקריפט", אין באס־טאן, — איז א מערקווירדיגע כאראקטער־צייכענונג, וואס וואלט זיך זיכער געפאסט פאר דער בינע פון א סטאניסלאווסקי".**)

נאר שטארק באגייסטערט פאר מוני'ס אסיפ איז געווען דער רוסישער רעזשיסער וויסקאווסקי. פאר אים איז מוני'ס אויסטייטשונג פון דער ראל געווען אן איבערראשונג. אפילו ביי די בעסטע רעפעטי־ציעס האט ער זיך ניט געקענט פארשטעלען, אז דר יונגער קינסטלער וועט זיין אזוי גלענצענד אין זיין ראל, און ריידענדיג וועגען דעם מיט א צייטונגסמאן, האט ער געזאגט:

„ער (ווייזענפרייונד) איז, דאכט זיך, דער אייניגער פון די מענער, וואס האט קיינמאל רוסלאנד ניט אנגעקוקט, און דאך פארשטייט ער אזוי טיף די רוסישע פאלקס־נשמה. זיין שולע איז פאלשטענדיג די רוסישע, כאטש נעם אים, פיר אים אוועק קיין מאסקווע און לאז אים דארט אריף אויף דער בינע".

*) „וועקער", 1922, ניו יארק.
**) „איווינינג טראנסקריפט", באסטאן, למען יוני, 1922.

A scene at the Bal des Quat'z'Arts, "Le Rêve d'Egypte" — all Egypt in Paris! (Illustration)

און מערקווירדיג! שטודירענדיג די ראָל פון אָסיפ איז מוני ווייזענפריינד געווען זייער אומרואיג. אים האָט זיך אלץ געדוכט, אז ער וועט ניט קענען אָנכאפען די נשמה פון דעם רוסישען מענשען, וועלכער איז פון אים אזוי ווייט; אים האָט זיך אלץ אויסגעוויזען, אז ער וועט אין דער ראָל זיין א פרעמדער, אז ער וועט זיך אין איר פלאָנטערן, איז ער דערפאָר שטענדיג ארומגענאַנגען א ברוגז'ער, געזאָגט, אז ער וועט די ראָל אוועק'הרג'ענען און דערמיט זיך אליין דערקוילען.

„ניט מיר אן אַנדער ראָל, — האָט ער זיך געבעטען. — זאָל זיין וועלכע ס' ניט איז ראָל אין דער פיעסע, אבי נאָר ניט אָסיפ".

אפילו נאָכדעם ווי מען האָט שוין די פיעסע געהאָט געשפילט צוויי מאָל, איז מוני ווייזענפריינד נאָך אלץ ניט געווען זיכער צי ער איז אין דער ראָל גוט. ער איז אלץ געווען אומרואיג. איז דער רעזשיסער ווייסקאָווסקי איין מאָל, ביי דער דריטער פאָרשטעלונג, צוגענאַנגען צו אים און מיט א נאנץ ערנסטען טאָן געזאָגט:

„פאָלגט מיך, מוני, און לערנט זיך אויס רוסיש. דאָן וועל איך אייך דעקאָמענדירען אין מאָסקווער קונסט־טעאַטער און טאקע אין דער ראָל פון אָסיפ".

און ווען די מאָסקווער קינסטלער זיינען געקומען קיין ניו יאָרק און האָבען געזען אייניגע פאָרשטעלונג אין אידישען קונסט טעאַטער, האָבען זיי די פאָרשטעלונגען שטארק געלויבט; מוני'ס אָסיפ האָט ביי זיי ארויסגערופען גרויס באגייסטערונג, און אין א פריוואַטען געשפּרעך וואָס וואַסילי קאַטשאַלאָוו האָט מיט מיר געהאַט וועגען אידישען קונסט־טעאַטער, האָט ער געזאָגט, אז אזא שוישפילער ווי מוני ווייזענפריינד וואָלט אפילו ביי סטאַניסלאָווסקי'ן אין דער טרופּע געווען אייגער פון די גרעסטע.

מיט זיין אָסיפ האָט מוני ווייזענפריינד אַוועקגעשטעלט נאָך א סטאַטוע אין דער קונסט־גאַלעריע פון גלענצענד געשאַפענע טיפּען אויף דער אידישער בינע אין אמעריקע. ער האָט זיך אין דער ראָל דער־הויבען צו נאָר א הויכער מדרגה פון קונסט. אבער נאָך העכער האָט

ער זיך דערהויבען אין דער ראָלע פון דעם שניידער־אינגעל קאָפּעל אין שלום־עליכם׳ס קאָמעדיע „דאָס גרויסע געווינעם", וואָס איז שפּעטער אויפגעפירט געוואָרען אין אידישען קונסט־טעאַטער.

שפּילען א קאָפּעל אזוי, אז מען זאָל זיך אויף דער בינע שטאַרק אָנזען — דאָרויף דאַרף מען זיין גאָר א גרויסער קינסטלער. וואָרים פֿונקט ווי אין לעבען, אזוי אויך אויף דער בינע, איז קאָפּעל פון די מענשען, אויף וועלכע מען קוקט זיך זייער זעלטען אום; ער איז א גרויסער שלומיאל; צו וואָס ער נעמט זיך, גייט דאָס אים אלץ מיט דער פוטער אַראָפּ; פּאַרליבט ער זיך אין א מיידעל, שעמט ער זיך איר דאָס צו זאָגען, און וען ער איז שוין גרייט זיך אָנצונעמען מיט מוט, ווייזט זיך ארויס, אז די מיידעל איז גאָר פּאַרליבט אין אן אנדערען; וען ס׳טוט אים עפּעס ווי, שרייט ער ניט; וען מען קריוודעט אים, פּראָטעסטירט ער ניט; ער שווייגט מער ווי ער רעדט; א נשמה האָט ער אן עדעלע, א צאַרטע; פּילט זיך טיף נעטראָפען פון יעדער קלייניקייט, אָבער ער איז ביי זיך שטאַרק געפאַלען און ער קען זיך ניט איינריסען מיט דער וועלט; ער איז פון די מענשען, אָן וועמען מ׳דערמאָנט זיך בלויז דאן וען מען דאַרף אים האָבען, ער זאָל פּאַלגען א גאנג; ער איז פון די מענשען, וואָס ליידען און שווייגען און האַלטען זיך שטענדיג אָן א זייט, פונקט ווי א שאָטען.

האָט מען געדארפט זען ווי אזוי מוני וויזענפריינד האָט דעם דאָזיגען נעבעכדיגען, פּאַרזעענעם מענשען, געמאַכט וויכטיג אלם א קינסטלעריש געשטאַלט אויף דער בינע!

„וויזענפריינד האָט ניט קיין גרויסע ראָלע, — האָט אב. קאהאן געשריבען אין „פּאָרווערטס". — אָבער ווי געווינלעך מיט ייזען מערקווירדיגען וונגען אקטיאָר, האָט ער אויף איר ארויפגעלייגט א זאָנדערבאַרען זיגעל, וועלכער האָט געצויגען אויפמערקזאמקייט דורך דער גאנצער פיעסע, פיל מער אויפמערקזאמקייט ווי פיל וויכטיגערע ראָלען. דאָס איז זיין פּערזענלעכקייט. די ספּעציעלע וויזענפריינד פּערזענלעכקייט, וועלכע איז מיט רעכט אזוי באליבט. א באזונדער חן ליגט אויף

אלעם, צו וואָס ער רירט זיך צו. ער האָט געשפּילט דעם אומגליקלעכן פון די צוויי פּאַרלעבטע. ער רעדט זייער וויניג, ער רעדט אָן ווערטער. אָבער אין זיין שווייגן, אין זיינע שטילע האָוואיעס לינט א גאנצע וועלט מיט טראַגעדיע, מיט חן, מיט ליבלעכקייט. ער איז אימער גוט אין אזעלכע ראָלעס, און דאָס איז איינע פון זיינע אינטערעסאנטסטע".

און ס. דינגאָל האָט געשריבען:

„דערפאַר האָב איך א סך צו זאָגען וועגען מוני ווייזענפריינד. מ'ר ווילט זיך דריקען די האַנט דעם דאָזיגען מוני'ן. אזוי אויפפאַסען א טיפּ און אזוי שפּילען אים, איז ווערט די גאנצע ארבייט און מי, וואָס ער האָט אין אים אריינגעלייגט. ער האָט אפּילו ניט פאַרגעסען די שניידערשע פּלייצע, וואָס מוז קומען דורך יאַרעלאַנג זיצען און הויבען שטענדיג די האַנט מיט דער נאָדעל. היינט זיין גאנצער שפּילען! ער־איז דער שווייגענדיגער קאָפּעל, און גערמאַן איז דער רעדענדיגער מאָטעל, פונדעסטוועגען האָט צו אונז מוני ווייזענפרייַנד געריכט א סך מער מיט זיין שווייגען, ווי יענער מיט זיין שפּילען. ער האָט אונז געצוואונגען צו האַלטען אַן אויג אויף אים און ניט פאַרלירען אים פון זיך אויף א מינוט. ער האָט געשפּילט דעם ריכטיגען „עמך".

און אַן אַנדער קריטיקער, וואָס האָט זיך אונטערגעשריבען א. ווילנער, האָט אויסגעדריקט זיין באַגייסטערונג אזוי:

„און מוני ווייזענפרייַנד — דער וואָס שפּילט ניט זיין ראָלען, נאָר ער צייכענט, מאָלט אָדער קלעפּט זיי אויס, ווי א סקולפּטאָר זיינע סטאַטועס, דער, וואָס זיין מאַטעריאל און אינסטרומענט איז זיין גאנצער בויגעוודיגער, ריידעוודיגער קערפּער, נישט נאָר אייניציג טיילען זיינע — מוני ווייזענפרייַנד האָט דאָ מער ווי אלע מאָל געשאַפען א יש מאין, א הויפּט־ראָלע פון א נעבעך־ראָלע, א קאָפּעל פון א „קאָפּעל אויף", — א גאנצע און פאַרענדיגטע מענשלאכע געשטאַלט, וואָס א פסיכאָלאָג קען שרייבען וועגען איר אַן אינטערעסאַנטען טראקטאַט, א דיכטער — א פּאָעמע, און א שניצער קען זי אויסשניצען, און עס וועט זיין א קונסטווערק. קאָפּעל דער שניידעריונג, וואָס ביי שלום־עליכם'ן

איז ער א „פינפטע ראָד צום וואָגען", איז דורך וויזענפריינד'ן דורכגעלויכטען געוואָרען און אויפגעהויבען אויף עפעס א מין מדרגה, אויף וועלכער עס געפינט זיך א למד־וואָוניק, וועו אליהו הנביא קומט מיט אים לערנען תורה בייגאכט".

א ספעציעלען ארטיקל וועגען מוני וויזענפריינד'ס קאָפּל האָט אָנגעשריבען א. גלאָנץ, אין „טאָג".

רייזענדיג באריכות וועגען דעם טיפ קאָפּל אין אלגעמיין און אויך וועגען דעם ווי אזוי דער יונגער קינסטלער האָט קאָפּלען אויסגעטייטשט, זאָגט דער קריטיקער אזוי:

„דער דאָזיגער אקטיאָר האָט זיך שוין ניט איין מאָל וואונדערבאר־אויסגעצייכענט אין פארשיידענע ראָלען. און דאָ איז אים אויסגעקומען צו שפילען א זייטיגע, א כמעט צופעליגע זאך. אָבער ווי „אויך קאָפּל" לעבט ביי מוני וויזענפריינד'ן! עס איז גענוג זיך צו דערמאָנען בלויז אָן דער סצענע, וואו עם ווערט פאָרגעשטעלט ווי בייגלקע קלייבט אוים מאָטלען, ניט קאָפּלען (ווי דען אנדערש?), פאר א חתן, און ווי קאָפּל — וויזענפריינד — דריקט אוים זיין וויטאָג דערמיט, וואָס ער קערט זיך אום און פאלט צו א שווערער, א צוטראָטענער צום פענסטער — און דאָס בילד פון אלע „אויך קאָפּלס" וועט לאָנג שטיין אין זכרון. זיי מיט זייער ניט געראָטען לעבען, מיט זייערע זעלטענ־אויסגעדריקטע אָבער שטענדיג צושמעטערטע פארלאָנגען, מיט זייער רעזיגנירטקייט, מיט זייער צוגעבען, אז זיי זיינען לא יוצלח'ס.

„אויך קאָפּל" ביי שוואַרץ'ן אין טעאטער, אין דער געשטאלט פון מוני וויזענפריינד רירט ביז'ן הארצען, רירט אינטים, מיט א כמעט אייגענעם פערזענליכען שמערץ. אין לעבען קוקט מען זיך זעלטען אויף אים ארום. אויף דער בינע האָט וויזענפריינד פון אים געמאכט א טראָגישע פיגור, וואָס מען קען זעלטען פארגעסען".

און א. פרומקין, אין ארטיקל, וואָס ער האָט געשריבען וועו „דאָס נרויסע געווינס" איז געשפילט געוואָרען אין פילאָדעלפיער ארטש

סטריט־טעאטער, האָט זיך אויך אָפּגעשטעלט ספּעציעל אויף מוני׳ס קאָפּעל. ער האָט געשריבען:

„וווייזענפרייַנד ברייַננט ארוים די טראגיק פון דעם אומגליקליכען, שלים־מזל׳דיגען קאָפּעל מיט יעדען ריר, מיט יעדען בליק, מיט יעדער האַנט־באַוועגונג זיינער. אין אָט דער פּאַרהעלטניסמעסיג קלייַנער, פּאַסיוער ראָלע צייגט וווייזענפרייַנד ארוים זיין ריזיגען טאַלאַנט אין קיין קלענערער מאָס ווי אין די גרויסע ראָלען, אין וועלכע ער האָט זיך ביז אהער אויסגעצייכענט.*)

אויך די קריטיקער פון די ענגלישע צייטונגען אין ניו יאָרק האָבען זיך מיט א באזונדער אויפמערקזאמקייט אָפּגעשטעלט אויף מוני׳ס קאָפּעל און אונטערגעשטראָכען דעם פאקט, אז ער האָט געשאפען גרויסעם אין א קלייַנער ראָל.

און דאָ דאַרף דערמאָנט ווערען דער פאקט, אז דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס וווייזענפרייַנד האָט אויסגענומען ביי דעם שטרענגסטען קריטיקער — ביי זיך אַליין.

קנאַפּע הונדערט ראָלען האָט וווייזענפרייַנד געשפּילט אין די יאָרען, וואָס ער איז געווען אויף דער אידישער בינע אין ניו יאָרק, און פון זיי אַלע איז די ליבסטע ראָל ביי אים — קאָפּעל.

און נאָך קאָפּלען קומט נאָך א ראָל, וואָס איז אין עצם אינגאַנצען אנדערש, און דאָס איז — דער דיאַק קירילי קיריליטש אין י. ד. בערקאָוויטש׳ס „מאַשקע חזיר". אָט די צוויי ראָלען זיינען מוני׳ן פערזענלייך ליבער פון אַלע אנדערע ראָלען, וואָס ער האָט געשאפען, און ביידע „העלדען" זיינען מענשען שטיל, וועלכע גייען זיך אין לעבען מיט א זייטיגען וועג, פונקט ווי זיי וואָלטען מורא געהאַט, אז זיי זאָלען זיך נאָך, חלילה, ניט וואַרפען אין די אויגען צופיל.

אָבער וועגען דעם וועט מיר נאָך אויסקומען צו רעידען שפּעטער.

*) „אידישע וועלט", פילאַדעלפיע, מיטוואָך, דעם 23טען מאַי, 1923.

8

א קינסטלער א נע־ונדיניק.

נאָכ'ן גרויסען ערפאָלג אין גאָגאָל'ס „רעוויזאָר" און אין שלום־עליכם'ס „דאָס גרויסע געווינס", איז מוני וויזענפריינד ווידער ניט אנגאזשירט געוואָרען אין אידישען קונסט־טעאַטער, און אין דעם סעזאָן פון 24-1923 האָט ער געשפּילט אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער מיט סעמיועל גאָלדענבורג.

פּאַר די מענשען, וועמען דער אידישער קונסט־טעאַטער איז געווען נאָענט, איז דאָס געווען א גרויסע ענטוישונג. מען האָט זיך איינפאַך ניט געקענט אויסמאָלען דעם אידישען קונסט־טעאַטער אָן מוני וויזענפריינד. און דר. א. מוקדוני האָט דאָן געשריבען:

„ווי וועט אויסזען שוואַרץ'ס טעאַטער אָן מוני וויזענפריינד? וויזענפריינד איז געווען דער ריינער קינסטלערישער נעוויסען פון דעם דאָזיגען טעאַטער.

„א ציטערדיג קינד דארף נויטיג די צארטע, ווייכע הענט פון א מאמען. דער ציטערדיגער קונסט טעאַטער האָט געהאט וויזענפריינד'ס וויכקייט און צארטקייט.

„דער קונסט טעאַטער איז דאָך א ציטערדיג קינד.

„ביי יעדער פּאַרשטעלונג פּלעג איך פילען עפּעס א באהאלטענעם שרעק: אָט ווערט דאָס קינד געשטרויכלט, אָט פאַלט עס. איך האָב כסדר געוואַרט אויף וויזענפריינד'ס ארויסטריט.

„זיכערער און רואיגער פּלעג איך ווערען ווען דער דאָזיגער יונגער קינסטלער פּלענט ארויס פון הינטער די קולישען. ניטא דער שרעק, פארשוואונדען די מורא. דאָס ציטערדיגע קינד וועט ניט געשטרויכלט ווערען און וועט זיך ניט שעדיגען.

„א קליניגקייט די ווייכע, צארטע האנט פון א מאמען!

„און עפעס דוכט זיך מיר, אז ווייזענפריינד איז נעבליבען אן א דאך איבער'ן קאפ.

„ער ווערט א נע ונד'ניק, א קינסטלער אן א היים, אן א אטעליע, וואו ער קען שאפען.

„אזוי יונג און שוין היימלאז, שוין נע ונד".*)

אזוי האבען געפילט די מענשען, וועלכע האבען הויך געשעצט ווייזענפריינד'ס טאלאנט און ביי וועמען ס'איז געווען קלאר, אז מען דארף אים פונ'ם קונסט-טעאטער קיינמאל ניט אוועקלאזען.

אבער דער גאט פון אידישער טעאטער פאליטיק האט זיך געהאט אנדערע חשבונות.

דער אוירווינג פלעיס טעאטער, וואוהין ווייזענפריינד איז איבער-געגאנגען שפילען דעם סעזאן פון 24-1923, איז אין יענער צייט געווען — קען מען זאגען — א בית הקברות פון פיעסען. קיין קלאר אנגעצייכענטען וועג האט דער טעאטער ניט געהאט; מען האט דארט געבלאנדזשעט אין דער פינסטער און זיך געווארפען פון ליטעראטור צו שונד און פון שונד צו ליטעראטור; יעדער אויפפירונג איז געווען א צופעליגע, שנעל געכאפט און נאך שנעלער איבערגעכאפט; די לאגע איז דארטען געווען אזא, אז א פיעסע האט מאטעריעל גלייך געמוזט ברויגען די גאולה, און אויב ניט, האט מען זי גלייך ארונטערגענומען און שוין ארויפגעשטעלט אן אנדערע. האט מען אנגעהויבען מיט ה. סעקלער'ס „יוסי פון יוקרת" און זיך באלד א כאפ געטאן צו זאלאטא-רעווסקי'ס א מעלאדראמע „די שפין און די פליג", און עס איז אוועק א סדרה פון אויפפירונגען, וואס האבען זיך אין גרונד אייגע מיט דער אנדערער גאר ניט אנגעקערט.

אין די ערשטע צוויי דורכגעפאלענע פיעסען — סעקלער'ס „יוסי פון יוקרת" און זאלאטארעווסקי'ס „די שפין און די פליג" — האט מוני

*) „מארגען זשורנאל", 1923.

ווייזנפריינד נעשאפען צוויי טיפען, וועלכע וועלען לאנג בלייבען אין דעם זכרון פון די, וואס האבען אים דאן אין די צוויי ראָלען געזען.

ריידענדיג וועגען דעם דורכפאל פון די צוויי פיעסען האט הלל ראָנאף געשריבען:

„דאך וועלען מיר זאָגען, אז די, וואס האבען די צוויי פיעסען ניט געזען, האבען פארלאָרען א זעלטענעם קינסטלערישען גענוס. זיי האבען פארלאָרען די געלעגנהייט צו זען מוני ווייזנפריינד אין צוויי נייע ראָלען. פון אלין, וואס מיר האבען בייגעוואוינט דעם סיזאן אויף דער אידישער בינע, וועלען אין אונזער מוח אם ליינגסטען פארבלייבען אָט די צוויי טיפען, וואס ווייזנפריינד האט געשאפען".

און דאָ שטעלט זיך דער קריטיקער אָפּ אויספירליך אויף דעם אופן ווי אזוי דער קינסטלער האט די צוויי ראָלען געשאפען:

„אין „הייליגען טיראן" (יוסי פון יוקרת), — שרייבט ער, — שפילט ער (ווייזנפריינד) די ראָלע פון א נזיר, אן אלטען איד, וואס איז אָפּגעזונדערט פון דער וועלט, וואוינט אין א הייהל און גיט זיך אָפּ מיט העלפען ליידענדע און פארלאָזענע. ער האט א קלוגע אויג און א גוטע הארץ, און ער פארדינט ליבע און רחמנות. דער טיפ איז ענליך צו לוקא אין גאָרקי.ס „נא דניע". ווייזנפריינד שפילט דעם טיפ אזוי קינסטלעריש, אז אין די עטליכע קורצע סצענען, וואו ער ערשיינט, ווערט ער אייך איינגעבאקען אין הארצען. איר פארגעסט, אז אן אקטיאר שפילט פאר אייך, איר געדינקט בלויז דעם נזיר מיט זיין גוטע און קלוגע אויג, מיט זיין וואָרימען שמייכעל, מיט זיין לאשטשענדע שטימע. דער נזיר אין „הייליגען טיראן" איז ניט וואס מען רופט א רעאלים־טישער טיפ. איר באגעגענט ניט קיין נזיר אין אלטגליכען לעבען. ער איז גיכער א פארקערפערונג פון געדאנקען און געפילען. ווייזנ־פריינד בלאָזט אָבער אין אים אריין א נשמה דורך זיין שפילען, דורך זיין פאָרשטעלונגס־קראפט. ער מאכט אים פאר אן אמת לעבעדיגען מענשען. דער נזיר לעבט ניט דורך דער האנדלונג און דורך די רייד, וואס דער פארפאסער האט פאר אים אויפגעשריבען, נאָר דורך עם

גרים און דורך דער האלטונג, דורך וועלכע ווייזענפרייַנד שפּילט אים אויס".

„אין „די שפּין און די פּליג" איז ווייזענפרייַנד שוין א רעאליסטישער טיפּ, א איד, וועמען איר דערקענט אפּילו ווען איר זאלט אים קיינמאל אין אייער לעבען ניט האבען געזען. אין די ערשטע צוויי אקטען איז ער א חזן, און אין די לעצטע צוויי ווערט ער א פּעדלער. ווען ער איז א חזן, איז ער א חזן מיט די ביינער, א חזן מיט זיין בייכעל, מיט זיין בּאָרד, מיט זיין כאלאט, מיט זיינע הענט און די שפּיץ פינגער. און דערנאָך, ווען ער נעמט זיך צום פּעדלען, ווערט ער א פּעדלער אין זיין יעדען קער און ריר. עס פאלט ביי אים אראָפּ די בייכעל, עס ווערט ביי אים פּעדלעריש צוקנייטשט דער ראָק און די וועסט. די הענט באוועגען זיך גאָר אנדערש, די פּיס שטייען אנדערש, די בּאָרד שאָקעלט זיך גאָר אנדערש. און אלץ איז אזוי אמת, אזוי קינסטלעריש אמת, אזוי קינסטלעריש ריין, אן די מינדסטע איבערטרייבונג. ווייזענפרייַנד איז איינער פון אט יענע זעלטענע אקטיאָרען, וואָס זיינען אינאנצען פריי פון טעאטער האוואיעס, טעאטער שפּיצלאך און טעאטער טעכניק. אין יעדער נייער ראָלע, וואָס ער שפּילט, איז ער א נייער מענש. יעדעס מאל, ווען ער טרעט ארויף אויף דער בינע אין א נייער ראָלע, וועט איר בשום אופן ניט דערקענען, אז דאָס איז ווייזענפרייַנד. דאָס קען נעזאָגט ווערען בלויז וועגען אקטיאָרען פון דעם העכסטען סאָרט". *)

אין דעם זעלבען סעזאָן האָט מען אויך ווענוינג פּלעים טעאטער אויפגעפירט ניקאלאי יעוורעינאוו'ס פּיעסע „די הויפּטזאך" (איבערזעצט פון מ. אשעראוויטש), און דאָ האָט מוני ווידער ארויסגעוויזען זיין טאלאנט אין שאפען א טיפּ, וואָס האָט זיך שטארק אריינגעקריצט אין זכרון. ער האָט אין דער פּיעסע געשפּילט די ראָל פון דעם קאָמיקער. וואָס פארשטעלט זיך אין די וויטערדיגע אקטען פאר א מיליטערישען דאקטאָר, וואָס האָט זיך צוריקגעצויגען פון פראקטיק, האָט ער אין דער

*) „זאָרוועלטס", אקטאָבער 5, 1923.

ראָל אריינגעטראָגען אזא חנ׳עודיגע שפּילעוודיגקייט און אזא סימפּא־
טישען טראָגי־קאָמיזם, אז עס איז נעווען א זעלטענער פּארגעניגען אים
צו זען.

ער האָט אין דער ראָל אויסגעארבייט אזעלכע דעטאַלען, אזעלכע
קינסטלערישע שטריכען, אז ניט דער שרייבער און ניט דער רעזישיסער
האָבען דאָס פּריער געקענט זען. די געשטאַלט פון דעם דאָקטאָר־קאָמי־
קער האָט זיך ביי אים אזוי צוואַקסען, אז מאָמענטנוויז האָט זיך
נעדוכט, אז ער האָט פּאר זיך די נאנצע בינע פּארכאַפּט און אז די
אַנדערע אקטיאָרען פילען דאָס בחוש און זיי ראַנגלען זיך מיט אים, ער
זאָל זיי אזוי פיל ניט פּארשטעלען.

ער איז נעווען מערקווירדיג אקטיאָרישׂ־כּאראקטעריסטיש אינ׳ם
צווייטען אקט, וועו מען מאכט פּראָבע אין „קוואַ־וואַדים״; מיט זיין
גרים, מיט זיין האַלטונג און מיט זיין ריידען האָט ער געשאפען א
געשטאַלט פון א טיפּישען אַלטען קאָמיקער א שכור אין א פּראָווינציעלער
טרופּע. און ער איז נעווען זייער איינדרוקספול אינ׳ם דריטען און
פערטען אקט, וואו ער איז שוין פּארשטעלט אלם אן אלטער מיליטע־
רישער דאקטאָר, וועלכער האָט זיך צוריקגעצויגען פון פּראקטיק.

אין דעם מאָמענט וועו ער באשליסט צו צושטערען די נאנצע
אילוזיע און אויסזאָגען דעם אמת דער בעל־הבית׳טע פון די מעבעלירטע
צימערען, אז אלעס איז נעווען ניט מער ווי א טעאַטער־שפּיל, האָט ער
זיך דערהויבען צו נאָר א הויכער מדרגה פון קונסט.

„אז איך בין ניט קיין דאָקטאָר, איך בין נאָר א קאָמיקער!״ —
האָט ער, א פּארצווייפעלטער, געשריגען. און אין אָט די עטליכע נע־
ציילטע ווערטער האָט ער אריינגעלייגט אזוי פיל ווייטאָג און אזוי פיל
קונסט, אז אין דער זעלבער צייט וואָס ס׳האָט געריסען ביים הארצען,
קוקענדיג אויף אים, האָט מען אויך נעלאַכט פון דער קאָמישער סיטואַציע,
אין וועלכער ער האָט זיך אריינגעפּלאַנטערט.

היינט זיין שרעק וועו ער שטויסט זיך אָן אן דעם סקעלעט, וואָס
מען האָט אוועקגעשטעלט אויף דעם מאסקאראד, און דעם ווילדען נע־

שרי, וואס ער טוט דערבי! יעדער באוועגונג זייגע איז געווען לויטער כיגבט.

האבען טאקע א סך מענשען געמיינט, אז די ראל, וואס מוני וווייזענפרייגד שפילט אין יעוורעינאוו'ס פיעסע, איז זייער א גרויסע, אויב ניט די גרעבטע אין דעם שטיק. האט מען אבער שפעטער אויפגעפירט דיזעלבע פיעבע אויף דער ענגלישער בינע, אין איינעם פון די גילדטעאטערס אין אנדער אקטיאר האט געשפילט דיזעלבע ראל, האט מען אים גאר ניט אנגעזעון, און דאן האט מען זיך איבערצייגט, אז ניט די ראל איז געווען גרוים, נאר וווייזענפרייגד האט זי געמאכט גרוים.

„די ראלע פון דעם אלטען שכור, דעם קאמיקער, האט געהאט וווייזענפרייגד, — האט אב. קאהאן דאן געשריבען. — עס איז אין גרונד ניט קיין וואושנע ראלע. זי רופט אבער ארויס א סך שפאס, און וווייזענפרייגד, וועלכער שפילט אימער גוט האט דיזען מאל קיין צו גרויסע ארבייט ניט געהאט".*)

אן אנדער קריטיקער האט געשריבען:

„מוני וווייזענפרייגד איז פשוט באנייסטערענד פון ערשטען אויפטריט ביז'ן לעצטען".**)

דערבי יוען אפשר זיין ניט איבעריג צו באמערקען, אז אין דער „טויפטואך" האט אויך געשפילט בעלא פינקעל, די פרוי פון מוני וווייזענפרייגד, אין זי האט געמאכט זייער אן אנגענעמען איינדרוק אין די קריטיקער האבען זי גלויבט.

קיין איינע פון די פיעבען, וואס מען האט אין יענעם סעזאן אויפגעפירט אין אייריוינג פלעיס טעאטער, האט ניט גהאט קיין מזל, האט מען זיך דערבער נעמיוט יוארבען אין אלע זייטען און פרואוון אלע מאל עפעס אנדערש. דערצו האט מען זיך נאך אין דער טרופע, וואו מען האט דאן געשפילט אויף קאפערעטיוון יסודות, געהאלטען אין

*) „פארווערטס", דעצעמבער 10, 1923.
**) לוליוסום, אקטיארען אין לעבען, „פרייהייט", דעצ. 3, 1923.

איין ארומרייסען, און דער שיקזאל פונ׳ם טעאטער איז שטענדיג געהאנגען אין דער לופטען. און ביי אזעלכע אומשטענדען איז פאר דעם סענסיטיוון מוני ווייזענפריינד, ס׳פארשטייט זיך, געווען אונמענליך צו שאפען אזוי ווי ער וואלט געוואלט. עס איז אינפאך געווען אונמעגליך זיך צו פארטיפען אין א ראל און ערנסט ארבייטען איבער איר.

און פונדעסטוועגען האט ווייזענפריינד אין יענעם שווערען סעזאן דאך געשאפען אייניגע זייער פיינע ראלען, וועלכע האבען געצויגען א סך אויפמערקזאמקייט און נאך מער ווי אלע מאל אונטערגעשטראכע, דעם פאקט, אז שפילען שלעכט קען ער ניט, און אז אפילו אונטער די ערגסטע אומשטענדען וואקסט זיין טאלאנט אלץ גרעסער און גרעסער.

אין ז. ליבין׳ס פיעסע „שלעכט אן געלט", וואס איז אין יענעם סעזאן אויפגעפירט געווארען אין אירווינג פלעיס טעאטער, האט ווייזענפריינד געשפילט די ראל פון א דאקטאר, וואס איז א מין מעפיסטאפאל, האט הלל ראנאף וועגען אים דאן געשריבען אזוי:

„נאטירליך, שיין און קינסטלעריש שפילט ווייזענפריינד די ראלע פון טייוועל־דאקטאר. די ראלע איז ניט קיין וויכטיגע און זייער א קליינע. דאך פירט ער איר דורך אויף אזא פיל ערנסט, אז ער לאזט איבער א שטארקען אייגדרוק אויף די צושויער. מען דערוועט אין אים אי דעם טייוועל, וועלכער זוכט דייוו׳ס גליק צו פארניכטען, אי דעם געלערנטען דאקטאר, וועלכער בריינגט אים א הילונג צו זיינע לוידען. אין די פארשיידענע מאמענטען איז ער אן אנדער פערזענליכקייט, און אייגער שטערט ניט דעם אנדערען". *)

דעם סעזאן פון 25-1924 איז שוין מוני ווייזענפריינד צוריק געווען ביי שוואריץ. אט אזוי האט זיך עס אלץ געדרייט: א סעזאן, אדער אמהעכסטען צוויי סעזאנען, אין קונסט־טעאטער, און דערנאך ווידער אין גלות; א סעזאן אין גלות און דערנאך ווידער צוריק אין קונסט־טעאטער.

און אלע מאל, ווען ווייזענפריינד איז געווען מיט׳ן קונסט־טעאטער,

*) „פארווערטס", נאוועמבער 9, 1923. (שיקאגער אויסגאבע).

האָט ער דאָרט ארויסגעשיינט און אין יעדער נייער אויפּפירונג האָט ער געשאַפען א נייעם טיפּ, וואָס איז געווען א קונסט ווערק פאר זיך אליין.

אין יענעם סעזאָן — 1924-25 — איז דער צוזאַמענשטעל פון

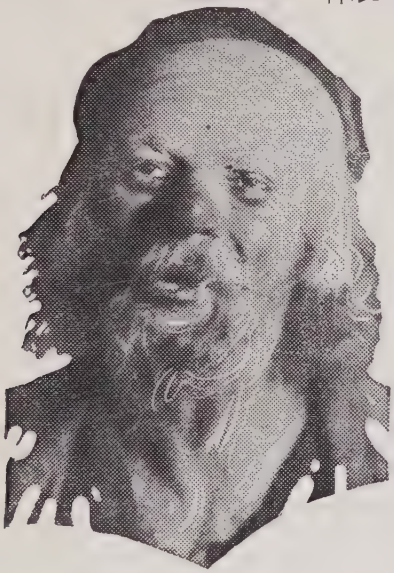

אין דער ראָל פון קיריל קירילויטש.

דער טרופּע אין קונסט־טעאַטער ווירקליך געווען אזא גערַאַטענער, אז מען האָט זיך געקענט פארמעסטען גרויס. חוץ שוואַרץ'ן און ווייזענ־פרייַנד'ן, איז אין דער טרופּע דאַמאָלט געווען די באַרימטע דייטשיש־אידישע שוישפּילערין לאה רָאזען, עס זיינען דאָרט אויך געווען: בן־צבי בארַאטאָוו, ה. מייזעל, איזידאָר קעשיר, וואָלף גאָלדפאדען, לאזאר פריד, מאַרק שווייד, אברהם טייטעלבוים, יעקב מעסטעל, בינא אַבראַמאָוויטש, חנה אפּעל און בערטא געסטאָן—אלץ אזעלכע שוישפּילער, וועלכע האָבען זיך שטענדיג געווארימט אין דעם פייער פונ'ם אידישען קונסט־טעאַטער און געהאָט א באציאונג צו דער אַרבייט, וואָס זיי טוען דאָרט.

האָט מען זיך טאקע פארמאָסטען גרויס און אויפגעפירט אזעלכע זאכען, וואָס האָבען דעם אידישען קונסט־טעאָטער פארשאפט א סך כבוד און רייך געמאכט זיין רעפערטואר.

צווישען די פיעסען, וואָס מען האָט אין יענעם סעזאָן אויפגעפירט אין שוואַרץ'ס טעאָטער איז געווען י. ד. בערקאָוויטש'ס דראמע „מאָשקע חזיר", און אין איר האָט מוני וויזענפריינד ווידער געפונען א געלעגענהייט צו שאפען אזא ראָל, וואָס זאָל שטארק אויסנעמען ניט נאָר ביי די קריטיקער, נאָר אויך ביי זיך אליין.

דאָס איז געווען די ראָל פון דעם דיאָק קירילל קיריליטש פיאָטאָק, וועלכער זעט די געמיינהייט פון דער וועלט מיט אזעלכע קלאָרע אויגען. אז ער קען פאר זיך קיין אנדער טרייסט ניט געפינען ווי נאָר דאָס פלעשעל.

„מוני וויזענפריינד, — האָט א טעאָטער־קריטיקער דאָן געשריבען, — שטייגט אין קירילל'ן נאָך אמאָל ארויף צו א גרויסער קינסטלערישער מדרגה. ער דערהויבט זיך צו א שטיק מאָסקווין אין דעם מאָלען פון רוסישע ראָלען, וועלכע זיינען אים, אפנים, זייער באקאָמען". *)

מיט דער באמערקונג, אז רוסישע ראָלען זיינען דעם קינסטלער „אפנים זייער באקאָמען" האָט דער קריטיקער דאָ ניט געטראָפען. וויזענפריינד'ן זיינען אזעלכע רוסישע מענשען ווי קירילל קיריליטש דוקא געווען אינגאנצען אומבאקאָמע; ער האָט זיי אין זיין לעבען קיינמאָל ניט געזען; ער האָט זיי נעקענט בלויז פון דער ליטעראטור, וואָס ער האָט געלייענט. ער האָט זיי אָבער אָנגענאָפט אינטואיטיוו, מיט זיין קינסטלערישען חוש, פונקט ווי ער האָט דאָס געטאָן שפעטער אין ראָמאָן ראָלאַנ'ס פראנצויזישער פיעסע „וועלף".

אין אן ארטיקעל, וואָס שכנא עפשטיין האָט אָנגעשריבען אין דער קאָמוניסטישער צייטונג „פרייהייט" און ארונטערגעריסען די פיעסע האָט ער זיך אָפגעשטעלט אויף דעם שפילען.

„אויב דאָס שטיק, — שרייבט ער, — איז נאָר ניט ווערט, האָט

*) א. קריטשמאר־יזרעאלי. „אידישע פיהרער" (באָסטאָנער אויסגאָבע), אָקט. 15, 1924.

שוין אבער גאר א גרויסען ווערט דאס שפילען פון דער קאמפאניע. עס וואלט געווען אן עולה אויסצוטיילען דעם אדער יענעם אקטיאר, ווייל אלע האבען זיי געשפילט זייער גוט. אמת אויסגעצייכענט האבען זיך באזונדער בן־צבי באראטאוו אין דער ראל פון „מאשקע חזיר", מוני ווייזענפריינד אין דער ראל פון דיאקאן פיאטאק, מארק שווייד אין דער ראל פון אלישקע. נאר אויך די איבעריגע אקטיארען האבען זיך גוט איינגעפאסט אין דעם גאנצען אנסאמבל."

אבער כאטש דער קריטיקער האט דא ניט געווואלט „אויסטיילען דעם אדער יענעם אקטיאר", האט ער זיך דאך אפגעשטעלט באזונדער אויף דעם שפילען פון מוני ווייזענפריינד.

„ניט געקוקט אויף דעם אלעם, — זאגט ער ווייטער אין דעם זעלבען ארטיקל, — פארדינט דאך א באזונדערע אויפמערקזאמקייט מוני ווייזענפריינד. ער באשאפט פון פיאטאק'ן א טיפ, וואס האט ניט וואס אראפצופאלען פאר מאסקווינ'ען פון מאסקווער קונסט טעאטער. גרויס איז אויך באראטאוו. אבער פון זיין שפילען ווייעט שוין צופיל די אלטע רעאליסטישע שול. עס באקומט זיך א געוויסע איינארטיקייט ביי אים. שטענדיג די זעלבע זשעסטען, אינטאנאציע; וואס פאר א ראל ער זאל ניט שפילען, דערקענט מען אים גלייך. ביי ווייזענפריינד'ן איז דאס אבער ניט. ער איז אזוי פרישׂ, אזוי ניי, אזוי פארשיידענארטיג, אז ס'איז ממש צו באוואונדערען".

און דא וועט אפשר ניט זיין איבעריג צו מאכען א קורצע באמערקונג:

שרייבענדיג וועגען ווייזענפריינד'ן האבען אים איניגע קריטיקער אפטמאל פארגליכען צו מאסקווינ'ען פונ'ם מאסקווער קונסט־טעאטער. און אזא פארגלייך איז ניט איננאנצען ריכטיג. מאסקווין און ווייזענפריינד קענען פארגליכען ווערען בלויז אין דעם וואס זיי זיינען ביידע גרויסע מיסטער אויסצוארבייטען דעטאלען אין א ראל. אין עצם אבער זענען זיי גרונד־פארשיידען איינער פונ'ם אנדערען. מאסקווין שטרייכט שטענדיג מער אונטער די קאמישע זייט פון דעם מענשען, וואס ער שטעלט פאר אויף דער בינע, אין דער צייט וען ווייזענפריינד שטרייכט

אלע מאל אונטער די טראגישע זײט. מאסקווין ברייננט ארויס דאס טראגישע דורך קאמיזם, וויזענפריינד ברייננט ארויס דאס קאמישע דורך דעם טראגישען. איבער דעם וואס וויזענפריינד האט אין איינינע ראלען אויסערלידך דערמאנט איניגע געשטאלטען וואס מאסקווין האט אויף דער בינע געשאפען, האט מען אים אפט צו יענעם קינסטלער פארגליכען. אין עצם אבער זיינען זיי גרונד־פארשיידען איינער פון'ם אנדערען. ביידע — גרויסע מיסטער, אבער אין זייער שאפען גייען זיי אויף פארשיידענע וועגען.

און איצט וועל איך זיך אומקערען צוריק צו דער ראל, וואס מוני וויזענפריינד האט געשפילט אין י. ד. בערקאוויטש'ס „מאשקע חזיר" אלטער עפשטיין האט געשריבען:

„דאס שפילען פון די מיסטע, וואס נעמען אנטיי אין דער פיעסע, איז ווי ס'פאסט פאר דעם קונסט־טעאטער. אט, למשל, איז מוני וויזענפריינד וואונדערליך גוט אין דער ראל פון דעם אלטען דיאקאן. ער האט זיך אין דער דאזיגער ראלע דערהויבען צו גאר א הויכער מדרגה פון קינסטלערישען שאפען. די גוטסקייט, די יסורים, דער סארקאזם פון פיאטאק'ן איז ארויסגעבראכט אזוי פארביג, אזוי רעליעף, אז איר פארגעסט, דאס איר זיינט אין טעאטער.*)

מער אויספירליך באהאנדעלט די ראל פון קיריל קיריליטש פיאטאק, וואס מוני וויזענפריינד האט געשפילט אין בערקאוויטש'ס „מאשקע חזיר", האט ל. קעסנער. אנווייזענדיג דארויף וואס קיריל קיריליטש איז פון דעם דראמאטורג געשילדערט געוואָרען אזוי, אז מען קען אים בשום אופן ניט אננעמען אלס אן אויסנעהאלטענעם טיפ; אז מען וויסט אין אנפאנג ניט צי ער איז א נלאך, אדער א טייפעל, שרייבט ל. קעסנער:

„וויזענפריינד, דער פיינער, פיל־און־עכט־פארביגער בינען־קינסטלער, האט זיך געגעבען די ערליכסטע מי צו דערוואָרימען אונז פאר דעם נייעם קיריל און אונז איבערציגען, אז ער איז א מענש וואס איז ווערט

*) „טאג", אקטאבער 7, 1924.

געלויבט צו ווערען; ער האָט געשפּילט אויף אלע סטרונעם פון אינזער הארץ, אויף אלע קלאַווישען פון אונזער נערוועז־סיסטעם. אָבער אלעס וואָס ווייזענפריינד האָט אויסגעפירט איז, אז מיר האָבען ליב געקראָגען ווייזענפריינד'ן, אָבער ניט דעם העלד, וואָס ער האָט פּאַרגעשטעלט. מיר האָבען זיך באגיסטערט פּאַר ווייזענפריינד'ס קונסט, מימיק, ראַפינירטקייט, נואַנסירטקייט, וואונדערליכע געשטאַלטונגס קראפט — אָבער ניט פּאַר דעם רחמנות־אויסגוס פון דעם פון דער העלער הויט ארויסגעשפּרונגענעם מענשען־פּריינד און אוהב ישראל קירילל קירילויטש פּיאַטאַק". *)

מער איינגעהאלטען אין זיין שרייבען וועגען ווייזענפריינד'ן אין דער ראָל פון קירילל קירילויטש פּיאַטאַק איז דאָס מאל געווען אב. קאַהאַן, וועלכער האָט צו מוני'ן ארויסגעווייזען א באזונדער אויפמערקזאמקייט. ער האָט געשריבען:

„מוני ווייזענפריינד האָט געהאַט א גאנץ אינטערעסאַנטע ראָלע און פיל וואָס צו טאָן. דאָס איז א ראָלע פון א שכור'ען גלח, א מין פילאָזאָפישער טרעמפּ. ער האָט פאַנטאַזיעס, אידייען, א שכור'ער אידעאַליסט פון א סארט, וואָס עראינערט אָן לוקא פון גאָרקי'ס „נאַדניע". ער אידעאַליזירט די אידישע רעליגיע, ער נעמט איר ארויס פון חומש. ווייזענפריינד האָט א סך צו רעדען, א סך קלוגע ווערטער צו זאָגען. ער האָט די ראָלע אייגענטליך געשפּילט אויסגעצייכענט. עס איז אים אָבער אויסגעקומען צופיל צו זיין אויף דער בינע און צופיל צו רעדען. און דאָס איז דערגאַנגען ביז אייגטאַניגקייט און לאַנג־ווייליגקייט.**)

שרייבען וועגען ווייזענפריינד'ן עפּים אזוינס, וואָס איז ניט אינגאנצען גוט פּאַר אים — דאָס האָט אב. קאַהאַן'ען אלע מאל פּארשאַפּט גרויס ענמת נפש. ער האָט ווייזענפריינד'ן דעם קינסטלער אזוי ליב געהאט; ער האָט פון זיין טאַלאַנט אזוי שטאַרק געהאַלטען, אז ער האָט וועגען אים נאָר קיינמאל קיין שלעכט וואָרט ניט געקענט זאָגען, און ווען

*) „טאָגעבלאַט", אָקטאָבער 10, 1924.
**) „פּאַרווערטס", אָקטאָבער 10, 1924.

ער האָט דאָס אמאל יא געטאָן, האָט אים אליין ווי געטאָן דאָס האַרץ דאַרויף. וועגען קאהאן'ס באציאונג אלס קריטיקער צו וויזענפריינד'ן דעם שוישפילער, האָט מען ווירקליך געקענט זאָגען דאָס זעלבע וואָס ניקאלאי עפראָס האָט געזאָגט וועגען דעם גרויסען רוסישען שוישפילער פונ'ם מאסקווער קונסט־טעאטער, וואסילי קאטשאלאוו: „ער איז גוט ניט דערפאר וואָס ער איז מיר ליב, נאָר ער איז מיר ליב דערפאר וואָס ער איז גוט." און וועו מען האָט — אינ'ם סעזאָן פון 23־1922 — אין אידישען קונסט־טעאטער אויפגעפירט א דראמאטיזירונג פון שלום אש'ס ראָמאן „מאָטקע גנב", מיט מוני וויזענפריינד'ן אין דער הויפט ראָל, האָט אב. קאהאן געשריבען:

„מוני וויזענפריינד ערשיינט אין דער הויפט ראָלע, ער איז סימפאטיש, ווי אימער. ער איז מיר אזוי סימפאטיש, אז עס פארשאפט מיר שמערצען צו זיין געצוואונגען צו שרייבען די פאלגענדע עטליכע ציילען:

„צום ערשטען מאל זע איך אים אין א ראָלע, וואו ער איז אבסאלוט ניט גערָאטען. וועגען קעסלער'ן האָב איך דאן געזאָגט, אז ער איז פאר דער ראָלע פון מאָטקע'ן צו אלט, און עס פאדערט זיך א פיל אינגערער מאן. מר. וויזענפריינד איז פאר דער ראָל יונג געווג; אבער ליידער שפילט ער נאָך שוואכער ווי קעסלער האָט איר געשפילט — פיל, פיל שוואכער. נאָר אין די מאמענטען, וועו ס'קומט אים ניט אוים צו רייד־ען, איז ער געווען גוט."*)

מילדער צו וויזענפריינד'ן אין דער ראָל פון „מאָטקע גנב" איז געווען דער קריטיקער ב. גאָרין. און ציענדיג א פארגלייך צווישען דעם פארשטאָרבענעם דוד קעסלער און דעם יונגען מוני וויזענפריינד, האָט ער געזאָגט:

„מיט זיין אויסזען און מיט זיין יוגענט איז מוני וויזענפריינד בעסער צוגעפאסט צו דער ראָל פון מאָטקע. און טאָקע, עס איז גענוג

*) „פאָרווערטס", אָקטאָבער, 1922.

צו זען אים אין דער דאזיגער צאל אין דעם צוויטען אפט, אז מיר זאלען ניט צוויפלען, אז פאר אונז שטייט מאטקע. א נעפיל פין ברונז, כעס, ליבע און אייפערזוכט שפיגעלט זיך אפ אין זיין האלטונג, און עפעס קינדערישעם און אומבאהאלפענקייט איז אויסגעמאסן אויף דעם, אין דאם רופט גלייך ארויס ביים צושויער. א וואר־מען געפיל צו אים".

אייגע פון די נרויסע דערנייבונגען פון"ם אידישען קונסט־טעאטער אין"ם סעזאן פון 1924-25 איז, אן ציוויפעל, נעווען די אויספירונג פון ראמעין ראלאן"ס דראמע „וועלף". מיט דער דאזיגער אויספירונג האט דער אידישער קונסט־טעאטער באוויזען, אז יעדן ער הערט אויף בלאנדזשען אין דער פינסטער, יעדן ער הערט אויף זיך אנצוכאפען אלע מאל אן אן אנדער „שולע", אן אן אנדער ריכטונג, שטעלט ער זיך צוועק אויף א פעסטען אין זיכערען באדען און שטייגט ארויף צו א הויכער מדרגה פון קונסט.

אין דער פיעסע, וואס שפיגעלט אפ אייגע פון די אומרואינסטע צייטען אין דער פראנצויזישער רעוואלוציע פון 93-1792, האבען זיך ניט באטיילינט קיין פרייען, נאר בלויז מענער, און דאם אלעין איז שוין נעווען א נעוואנטקייט פון מארים שוואר׳ס זייט, ווייל שטעלען אין אמעריקע א פיעבע מיט א פערכאנאוש, וואס האט ניט קיין איין פרוי. האט מען נעדארפט א כך רעזולטיר. האט שוואר צוטיילט די ראלעז צווישען די בעסטע, יואס ער האט דאז נעדאט אין זיין טרופע, און מען קען זאנען, אז מיט דער אויסנאם פון איינעם, אדער צוויי, איז די פארטיילונג פון די ראלעז נעווען זייער נעלונגען. עס האבען אין דער פיעסע נעשפילט: מארים שוואר, באראטאוו, מוני יויזענפרוינד, איזי־דאר קעשיר, מארק שוויד, יעקב מעכטעל, אברהם טייטעלבוים, וואלף נאלדפאדען, לאואר פיד אוו נאד א פאר אנדער, וועלכע האבען זיך ניט זייער שטארק אנגעזוען.

מיט דעם מייסטער־ווערק, וואס שילדערט אן אינטערעסאנטען קא־פיטעל אין דער נעשיכטע פון דער נרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע האט ראמעין ראלאן א שליידער נעטאן דער וועלט אין פנים ארויס א

ביטערען אמת, וואָס טוט אַלעמען וויי, וועָן מען פּאַרטראכט זיך ערנסט וועגען דעם; ער האָט באַוויזען, אז אין דער צייט פון א מהומה, אפילו דאָן וועָן מען קעמפט פאַר א גרויסען אידעאַל, זיינען מענשען פונקט ווי וויַלדע וועלף, וואַלכע זיינען גרייט איינער דעם אַנדערען אויסצושלינגען לעבעדיגערהייד; איינער געטרויט ניט דעם אַנדערען; קיינער גלויבט ניט דעם צווייטען; די לופט איז אָננעפילט מיט חשד, מיט קנאה און שנאה, און אפילו די, וואַלכע זיינען גרייט זייערע לעבענס אַוועקצוגעבען פאַר'ן אמת, דיינקען, אז דער גאַנצער אמת איז ביי זיי און אז די אַנדערע זיינען ניט אויפריכטיג, אָדער בלינד.

האָט מען די דאָזיגע פסיכאָלאָגיש טיפע שטריכען געדאַרפט ארויסברייגען אין שפילען ניט נאָר קינסטלעריש, נאָר אויך אינטעליגענט. און צום גליק איז גראָד אויסגעקומען אזוי, אז די אַקטיאָרען, וואַלכע האָבען אין די „וועלף" געשפילט, האָבען אויפגעפאַסט און אויסגעטיטשט זייערע ראָלען ניט נאָר קינסטלעריש, נאָר אויך אינטעליגענט.

אזוי איז געווען באראטאָוו אין דער ראָל פון דעם מארשאַל קענעל; שוואַרץ — אין דער ראָל פון טעלייע, וואַלכער האָלט, אז אפילו אין דער שטורמדיגסטער צייט פון א רעוואָלוציע דארף דער יושר זיין וויכטיגער ווי אַלץ אין דער וועלט; איזידאָר קעשיער — אין דער ראָל פון דעם געווען קצב וועררא, וואַלכער איז געווארען דער פירער פון די סאַנקיולאָטען; לאַזאר פריד — אין דער ראָל פון ווידאַלאָ; וואָלף גאָלדפאַדען — אין דער ראָל פון ביוקע; אברהם טייטעלבוים — אין דער ראָל פון דעם געכאפטען שפיאָן; מארק שווייד — אין דער ראָל פון זשאן אמאבעל; יעקב מעסטעל — אין דער קליינער ראָל פון א סאַלדאט, און — אויף וועמען איך וועל זיך דאָ איצט מער אָפּשטעלען — מוני וויזענפריינד אין דער ראָל פון דעם אריסטאָקראטישען קאַמאַנדיר דו'אראָן.

א קליינע ראָל איז דאָס געווען, אָבער געשפילט געווארען איז זי מיט אזוי פיל טאַלאַנט און אזוי פיל אינטעליגענץ, אז מען האָט אין איר געזען א סך, זייער א סך גרויסקייט.

וואלט איך זיך דא געקענט אפשטעלען אויספירליך אויף די אלע באגייסטערטע מיינונגען, וואס די קריטיקער האבען אין יענער צייט אויסגעדריקט וועגען דער אויפפירונג אין אלגעמיין און וועגען ווייזע־

ווייזענפרוינד אלס דו׳אראן אין ראמעין ראלאן׳ס „וועלף".

פרוינד׳ס שפילען באזונדער. איך דענק אבער, אז דאס איז איבעריג. און דערפאר וועל איך דא בלויז איבערגעבען די מיינונג פון אין קריטיקער:

„די ראָלע פון דעם אריסטאָקראַטישען קאָמאַנדיר דו'אַראָן, — האָט דאָן געשריבען מ. קאַטץ אין איינעם פון זיינע אַרטיקלען וועגען דער אויפפירונג פון „וועלף" אין אידישען קונסט־טעאַטער, — שפּילט מוני ווייזענפריינד. ווער עס האָט אָט דעם יונגען באזונדער טאָלאַנטירטען שוישפּילער ניט געזען אין דער דאָזיגער ראָלע, יענער האָט נאָך ניט קיין פולען באגריף פון דער פילזייטיגער גייסטרייכקייט זיינער". *)

מ. קאַטץ, אַליין א גרויסער פאַרערער פון ווייזענפריינד'ס טאָלאַנט, איז אייַנפאַך איבערראַשט געוואָרען פון דעם אופן ווי אזוי דער יונגער קינסטלער האָט זיך אַרייַנגעלעבט אין דער ראָל פון דעם אריסטאָקראַטישען קאָמאַנדיר דו'אַראָן, וועלכער איז איבערגענאַנגען אויף דער זייט פון דער רעוואָלוציע, און שרייבענדיג וועגען דעם, האָט ער זיך גיט וואונדערט:

„האָט ער (ווייזענפריינד) ווען גלעבט אין יענער צייט, אין יענער לופט פון אריסטאָקראַטיזם, אין יענער אדעליגער קלאַסישער מאניר־ליכקייט? ער בריינגט יענע לופט אריין גלייך ווי ער גיט דעם ערשטען טראָט אויף דער בינע. וואָס פאר אַן עלאַסטישע בויגונגען, וואָס פאַר א גראציעזע באנעמונג אין רעכטען זויזען און ברויזען פון קאמף ארום אים און אין אים! וואָס פאר א טיפע איינגעהאַלטענקייט אין זיך און וואָס פאר א פאראכטונג צו דאָס ארומיגע מיט דעם אינערליכען פאָרגעפיל, אז ער וועט דאָ פאַלען אלס קרבן פון די אינטריגעס פון זיין ברודער, וועלכער איז אין דעם מאָנארכיסטישען לאגער פון שונא, פון דעם מיסטרויען פון זיינע קאמעראדען און גענעראַל־שטאב און פון דעם פלעבאישען, אפשטויסענדען, און אומגעלומפערטען קצב וועררא! א קאָמפליצירטע נשמה, וועלכע איז אזוי ענטוישט און דערצו נאָך פאַרפלאָנטערט אין א קאָמפליקאַציע פון אומשטענדען, דאָך בראַוו אין קאמף,

*) „די אידישע וועלט" (פילאַדעלפיע), יאנואר 31, 1925.

אפשר טאקע אויס ראכע נעגען זיין אייגענער אפשטאמונג, אדער אויס פערזעגליכע מאטיוון.

„ניט פיעלע מינוטען איז ער אויף דער בינע, ווען איר זעט שוין דעם גאנצען קאמף וואס ס'קומט פאר אין זיין נשמה. אין דעם צוויי־טען אקט, ווען מען כאפט דעם דייטשען שפיאן און מען געפינט ביי אים א בריף פון פרייסישען לאנער אדרעסירט צו דו'אראן, און אלע שלייערען אויף אים די קלאגע פון פארראט, הויפטזעכליך דער ווילדער קצב, איז זיין געזיכט א פסיכאלאגישע שטודיע. דער מאמענט, אין וועלכען מען ארעסטירט אים, מאכט דער אויסדרוק פון זיין פנים אזא איינדרוק, וועלכען מען קען ניט פארגעסען. דאס איז א מאמענט פון עטליכע סעקונדען בלויז, אבער איז ווערט דעם פענזל פון א גרויסען מאלער. א לייכט־סארקאסטישע גרימאסע גיט א שפיל ארום מויל, דער בליק דריקט אויס שטאלצען זעלבסט־באוואוסטזיין, און די גאנצע פיגור — סטאאיזיזם מיט טיפען עקעל — ניט צו דערנידעריגען זיך צו פארעגטפערונג. אויב פארשפילט דאס לעבען, איז פארשפילט! און דאס אלעס אין איין סעקונדע שטומענדען אויסדרוק, וואס לאזט איבער דעם טיפסטען איינדרוק.

„וואס פאר א גייסטרייכע פארטייטשונג פון א ראלע!"*)

אין דעם זעלבען סעזאן האט זיך מוני ווייזענפרייונד אויך אויסגע־צייכענט אין אייניגע אנדערע ראלען; ער האט געשאפען זייער א כאראק־טעריסטישען טיפ פון א „פאבליסיטי אגענט" אין חנא גאטעספעלד'ס קאמעדיע „ווען שטארבט ער?" ער האט געגעבען א פיינעם טיפ פון אן אמעריקאנער באי אין ב. גארין'ס פיעסע „אין יעדען הויז"; ער האט געשפילט מיט גרויס ערפאלג אין די באנייטע אויפפירונגען פונ'ם טעאטער, און — ווי שטענדיג — האט ער, אפילו אין די אלטע ראלען, אלץ צוגעגעבען עפעס נייס, און יעדער אויפטריט זיינער האט פארשאפט א גרויסען קינסטלערישען פארגעניגען. און ווען דער סעזאן האט זיך

*) „די אידישע וועלט", פילאדעלפיע, יאנ. 31, 1925.

געענדיגט, האָט זיך ווידער אמאל איבערגע'חזר'ט דאָס זעלבע וואָס פריער: וויזענפריינד איז אין אידישען קונסט־טעאטער ניט אַנגאַזשירט געוואָרען, און אין דעם סעזאָן פון 26-1925 האָט ער שוין נאָגעשפילט אין מאקס גאבי'ס טעאטער.

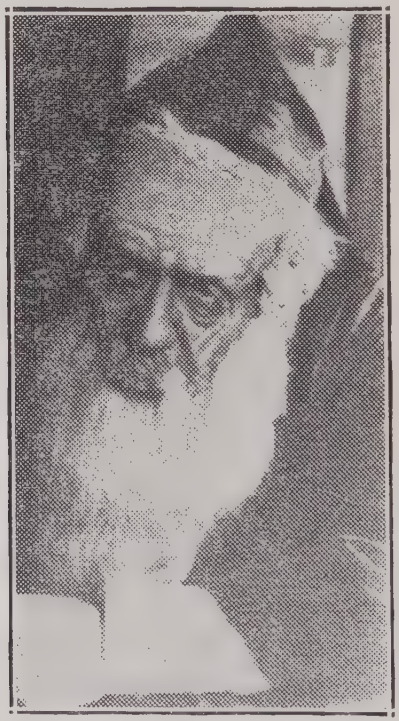

אין דער ראָל פון דוד לייזער אין „אַנאַטעמא".

פאַר וויזענפריינד'ן האָט גאבי'ס טעאטער זיכער ניט געקענט זיין קיין היים פאַר קינסטלערישען שאפען. דער מין טעאטער איז אים אין גייסט געווען אינגאַנצען פרעמד. ער האָט זיך ניט געפאַסט פאַר די פיעסען, וואָס מען פירט דאָרטען אויף און אויך ניט פאַר דעם שטייגער פון שפילען, וואָס איז אין יענעם טעאטער אָנגענומען.

און ווי האט מען דאס נאר געקענט צונויפפארען ?!

פון איין זייט — די באנאלע מעלאדראמע, וועלכע מוז דוקא אלעס ארויסשרייען פון זיך און נאר ניט איבערלאזען אין זיך און אויך ניט פאר דער פאנטאזיע פון די צושויער, און פון דער אנדערער־זייט — א צוריקגעהאלטענער, שטיל־דאפינירטער, פיין־געשליפענער, צארטער קינסטלער, וואס קען מיט איין שטריך אנצינדען די פאנטאזיע פון די, וואס פאלגען אים נאך.

פון איין זייט — אן אויסגעטראטענער וועג, וואס איז אזוי גלייך, אז כאטש נעם און פארבינד זיך די אויגען און לאז זיך גיין אויף אים גלאט אזוי זיך, וויל דו וועסט סיי ווי סיי אין ערגיץ ניט אנקומען. און פון דער אנדערער זייט — א וועג, וואס פארקירעוועט זיך אלע מאל אן א זייט, און דוקא דאן ווען מען ריכט זיך ניט דארויף, אבער אזא וועג, וואס פארפירט ערגיץ און איבעראשט אלע מאל דאס אויג.

האט טאקע איינער פון די אידישע טעאטער־קריטיקער — ל. קעמנער — דאן געשריבען, אז בעת ער האט דאס ערשטע מאל געזען מוני ווייזענפריינד'ן שפילען, צוואמען מיט דושעני גאלדשטיין, אין מאקס געביל'ס פיעסע „וואס וועלען מענשען זאגען", האט ער געהאט דעם איינדרוק, אז דאס איז א געפעכט צוויישען צוויי ווידערשפרעכענדע ריכטונגען אין דער טעאטער־קונסט; איין ריכטונג לייגט איין די וועלט און שניידט פאסען מיט אזא שארפקייט, אז עס גייט אזש בלוט, און די צווייטע ריכטונג גייט זיך שטיל אן אייגענעם וועג, אבער מיט דער פולער זיכערקייט, אז דער געטליכער גייסט וויזט זיך ניט דורך דונערען און בליצען, נאר דוקא אין דער שטילקייט...

אין געביל'ס „וואס וועלען מענשען זאגען" האט ווייזענפרייגד געשפילט אן אלטען טאטען אן אומגליקליכען, וואס ווערט צובראכען פין דעם וואס זיין געליבטע טאכטער ווערט פארפירט פון אן אויסוואורף, וועלכער האט שוין ניט איין מיידל פארפירט — א רא'ל, וואס איז שוין טויזענט אוון איין מאל געשפילט געוואָרען לויט א געווייסען, באנאל־

אויסגעדראָשענעם שטייגער אויף דער אידישער און ניט אידישער בינע, אָבער מוני האָט די ראָל געשפּילט אַנדערש. ער האָט די באַאַל־ אויסגעדראָשענע פּראָזע ארונטערגעשלונגען אזוי קונציג, אז מען האָט זיך צו איר גאָר ניט צוגעהערט. דער אופן ווי אזוי וויזענפריינד האָט שוישפּילעריש אויסגעדריקט די לידען פון אזא אַלטען, אומגליקליכען און צובראָכענעם טאַטען, איז געווארען וויכטיגער פון די רייד וואָס דער פּאַרפּאַסער האָט אים אין מויל אריינגעלייגט.

נעקומען צו דער הויפּט מענער־ראָל אין דער פּיעסע „וואָס וועלען מענשען זאָגען" איז וויזענפריינד דורך א צופּאַל, וואָס באווייזט נאָך מער, אז אין דער צייט ווען אונזערע טעאַטער־קריטיקער האָבען דעם יונגען טאַלאַנטפּולען קינסטלער יאָ אָפּגעשעצט, האָבען אים אונזערע טעאַטער־דירעקטאָרען ניט אָפּגעשעצט, אָדער גלאַט נעקוקט אויף אים מיט צופּיל קנאה און ניט וויניג מורא.

וויזענפריינד האָט אין דער פּיעסע נעזאָלט שפּילען אן אנדער ראָל. אָבער גראָד האָט מאקס נעבי׳ל נעדאַרפט אוועקפּאָרען קיין אייראָפּא צוליב זיין נעזונד און ער האָט די ראָל פון דעם אַלטען טאַטען איבער־ נעגעבען וויזענפריינד'ן. וויזענפריינד האָט אין דער ראָל שטאַרק אויסגענומען. די קריטיקער האָבען אים זייער שטארק געלויבט, און מער פון אַלעמען האָט אים דאן געלויבט הלל ראָגאָף. אין אן ארטיקעל, וואָס ער האָט דאן אָנגעשריבען וועגען צווויי פּאַרשטעלונגען, איינע אין כעקאָנד עוועניו טעאַטער, וואו די דייטשע אקטריסע דושעני וואַליער האָט געשפּילט, און די צווייטע אין נעבי׳ל׳ס טעאַטער, האָט ער זיך ספּעציעל אָפּגעשטעלט אויף דעם שפּילען פון מוני וויזענפריינד אין אויסנעפּירט דעם נעדאַנק, אז אויך אין אזעלכע ראָלען האָט מוני צו זיך קיין גלייכען ניט אויף דער אידישער בינע, אז ער שפּילט אזעלכע ראָלען ניט נאָר בעסער, נאָר אויך אַנדערש.

ווען נעבי׳ל איז געקומען פון אייראָפּא, האָט ער ביי וויזענפריינד'ן אָפּגענומען די ראָל צוריק. אין אן ערקלערונג, וואָס ער האָט דאן גע־ נעבען וועגען דעם אין די צייטונגען, האָט ער נעזאָגט, אז מוני האָט די

ראל טאקע געשפילט גוט, אבער ער האט זי אויסגעטייטשט ניט אזוי ווי ער, דער פארפאסער, האט זיך זי פארגעשטעלט.

ווייזענפריינד האט אויף דער ערקלערונג ניט געווארט ענטפערעט.

„וועגען מיינער א ראל, — האט ער געזאגט, — וויל איך מיט קיינעם קיין עפענטליכע דעבאטעס ניט פארפירען".

א שווערע צייט איז פאר ווייזענפריינד'ן געווען דער סעזאן פון 1925-26 אין געביל'ס טעאטער. פשוט דערפאר וואס ס'איז אים דאָרטען אויסגעקומען צו שפילען אזעלכע פיעסען און אזעלכע ראלען, אין וועלכע ער האט זיך געפילט ווי א פרעמדער. וועגען גיין צוריק אין אידישען קונסט-טעאטער האט ער דעמאלט, קענטיג, שוין ניט געטראכט. וואָרים וואס וועט דען זיין אויב ער וועט שוין גיין צוריק? וועט ער דאָרט ווידער אפשפילען א סעזאן און דערנאך ווידער ארויספאלען פון דאָרטען. נאל אויפ'ן הארצען האט זיך ביי אים שוין געהאט אנגעקליבען געניג איבער דעם וואס אפילו נאָך די גרעסטע ערפאלגען האט זיך אים רק אויסגעווייזען, אז „עס איז נאָך אלץ נישט דאס", דערצו זיינען נאָך צוגעקומען די אנדערע ענטוישונגען, וואס זיינען אומפארמיידליך פאר א גרויסען אקטיאר אין א קליין טעאטער-וועלטל, און וועז מען האט אים פאר דעם סעזאן פון 1926-27 אנגעבאטען א קאָנטראקט צו שפילען אין נעשאנאל-טעאטער, וואו מען האט אויפגעפירט אפערעטען און מעלאדראמעס, האט ער קיין סך ניט געטראכט און האט דעם קאָנ-טראקט אונטערגעשריבען.

אויפ'ן הארצען איז אים דאן געווען שווער. געניגט צו גריב-לענישען אין דער אייגענער נשמה און צו שארפען אנאליז אין די אומ-שטענדען, וואס וועבען זיך ארום אים, האט ער פאר זיך געזען א צו-קונפט, וואס האט אים ניט ווייניג געשראקען און געפילט ארום זיך אן אטמאספערע, וואס הויבט אן שטיקען צופיל. וואס וועט שפעטער זיין? געקומען קיין ניו יארק מיט חלומות, און — וואס איז פון זיי געווארען?! פאר די עטליכע יאר וואס ער איז אין ניו יארק, האט ער שוין געשפילט אין די אלע טעאטערס, וואס געפינען זיך אין צענטער, און אין קיין

איין טעאטער זיך ניט אננעווארימט, אין קיין איין טעאטער זיך ניט איינגעבירגערט. און וואָס וועט שפּעטער זיין?! שפּעטער וועט אודאי וועלן נאָך ענגער, נאָך דושנער, נאָך שוועלער.

נאָענטע מענשען האָבען אים נעראָטען, ער זאָל קויפען פּיעסען מיט נוטע ראָלען פּאר זיך, ער זאָל פּרואווען אליין וועלן א דירעקטאָר, א בעל הבית פון א טעאטער און שפּילען דאָס וואָס ער וויל, דאָס וואָס ס'איז אים צום הארצען. אָבער ער האָט אזא שוועלע משא מורא געהאט אויף זיך צו נעמען. ניט געקענט. עס איז פּאר אים נעווען קלאָר, אז ער איז צו נעשעפּט־זאכען ניט פּעאיג, און אז אויב ער וועט זיך יא נעמען מישען אין נעשעפּט־זאכען, וועט דערפון אם מערסטען ליידען דער קינסטלער אין אים. און דעם קינסטלער אין זיך האָט ער אליין קיינמאָל ניט נעוואָלט וויי טאָן.

אָננעהויבען דעם סעזאָן אין נעשאָנאָל טעאטער האָט מען מיט וויליאם סיגעל'ס א פּיעסע „דער גאָרטען פון ליבע". די הויפּט ראָל האָט געשפּילט סעמועל נאָלדענבורג. מוני וויזענפריינד האָט אין דעם שטיק נעהאט א ראָל פון אן אלטען טאטען.

אין יענער צייט איז מוני וויזענפריינד נעווען זייער פּארצוויי־פּעלט. אין זיין ריידען וועגען אידיש טעאטער האָט זיך נעפּילט יאוש, אין זיינע באמערקונגען וועגען דער אזוי גערופענער אידישער טעאטער־פּאָליטיק האָט זיך נעפּילט נאָל און פּארביטערטקייט. די חלומות, וואָס ער האָט אמאָל נעהאט, זיינען פּארשוואונדען. ער איז נעווען ענטוישט. עס איז אים נעווען ענג. די אטמאָספּערע האָט אים נעשטיקט.

און פונקט אין יענער צייט האָט אים דער אמעריקאנער טעאטער־דירעקטאָר סעם הערים אנגעבאָטען איבערצוגיין אויף דער ענגלישער בינע.

נייע חלומות, נייע האָפענונגען, און דער עיקר — נייע בריוטע מענליכקייטען.

פארבונדען מיט א קאָנטראקט צום נעשאָנאָל טעאטער, האָט מוני ניט נעקענט אָננעמען דעם אָנבאָט פון דעם אמעריקאנער טעאטער־

דירעקטאר, אבער דער אקטיאר נאטאן גאלדבערג, איינער פון די בעלי־בתים אין נעשאנאל טעאטער, איז געווען גוט געזונג צו באפרייען מוני'ן פון דעם קאנטראקט און אויף אזא'ן אופן אים געבען די מעגליכקייט צו פרואווען זיין מזל אויף דער ענגלישער בינע.

און מוני האט געפרואווט.

זיין ערשטער אויפטריט אויף דער ענגלישער בינע איז געווען אין „ווי אמעריקאנס" (מיר אמעריקאנער). ער האט אין איר געשפילט די הויפט ראל, און גלייך נאך דער ערשטער פארשטעלונג זיינען אלע קריטיקער פון די ענגלישע צייטונגען אין ניו יארק ארויס מיט די גרעסטע לויב־געזאנגען פאר אים. נאר מער אויסגענומען האט ער אין דער צווייטער פיעסע — „פאור וואלס" (פיר ווענט), אין וועלכער ער האט געשפילט די ראל פון א פילאזאפירענדען פארברעכער, וועלכער באשלוסט צו גיין אויפ'ן גלייכען וועג נאכדעם ווי ער זיצט אפ א פאר יאר אין געפענגעניש. די טעאטער־קריטיקער פון די ענגלישע צייטונגען האבען אים אנגעהויבען לויבען נאך מער, מען האט אים אנגעהויבען פאר־גלייכען צו די גאר גרויסע אקטיארען, מען האט וועגען אים גענומען רעדען ווי וועגען איינעם פון די גרעסטע שוישפילער, וואס די אמערי־קאנער בינע פארמאגט.

איין קריטיקער האט דאן געשריבען, אז מען זאל ווייזענפרוינד'ן שטארק אפהיטען, מען זאל אים געבען וואס מער מעגליכקייטען צו ווייזען זיין גרויסען טאלאנט, מען זאל אים שעצען וואס מער או; מען זאל אים פון אויג ניט אפלאזען, ווייל מען וועט אים נאך אויסכאפען פון אונטער די הענט פאר די פילמס, וועלכע זוכען אלץ נייע און נייע טאלאנטען פון דער בינע. און די נבואה פון יענעם קריטיקער איז מקוים געווארען: אין 1928, פונקט צען יאר נאכדעם ווי מוני ווייזענ־פרוינד האט אנגעהויבען שפילען אין ניו יארק, אין שווארץ'ס אידישען קונסט־טעאטער, האט די פאקס־פילם־סטודיא מיט אים געשלאסען א קאנטראקט אויף דרייי יאר, און ער איז געווארען א פילם־אקטיאר.

טוט אודאי באנג פאר וואס די אידישע בינע האט פארלארען אזא

באדייטענדען און טאלאנטפולען שוישפילער ווי מוני וויזענפרייגד. עס איז אבער אין דעם פאראן א ליכטיגע זייט אויך: דער יונגער קינסטלער, וועלכער איז עכט אומעטום, האט מיט זיין שפילען אין די פילמס דערהויבען דעם פרעסטיזש פון דעם אידישען שושפילער, אויף וועלכען מען האט דאָרט, אין יענע קרייזען, פריער געקוקט מיט ניט וויניג בטול און מיט נאך מער חוזק. וואָרים מיט דער אויסנאם פון רודאלף שילדקרויט, וועלכער ווערט אין די פילמס, אגב, גאָר באטראכט אלס א דייטשער אקטיאָר, איז ביז איצטער אין די פילמס ניט געווען קיין איין גרויסער א י ד י ש ע ר שוישפילער. מוני וויזענפרייגד איז דאָרטען געווען דער ע ר ש ט ע ר, עכטער, א י ד י ש ע ר שוישפילער. און וואו ער זאל ניט זיין — אומעטום וועט ער בלייבען מוני וויזענפרייגד — דער אמת'ער, אויפריכטיגער און איבערצייגענדער קינסטלער.

און עס זיינען געווען די צען יאָר אין ניו יאָרק, וואָס האבען אזוי בולט זיין עכטען טאלאנט אויסגעפורעמט.

עס זיינען געווען די צען יאָר אין ניו יאָרק, וואָס האבען אים דערפירט צו באריימטקייט און צו גרויסע מענליכקייטען.

נעמען־אַנצייגער

נעמען־אָנצייגער.

א.

אַבראַמאָוויטש, בינאַ. 176, 229.
אַגולינאַ, מימיאַ. 17.
אַדלער, יעקב פ. 7, 24, 31, 35, 47, 76, 77, 79, 86, 87, 112, 138.
אויסלענדער. 37, 67.
אוספּענסקי, גלעב. 98.
אַלגין, מ. 214.
אַלעקסאַנדער, דער צווייטער. 60.
אַלעקסאַנדער, דער דריטער. 68.
אַנדרעיעוו, לעאָניד. 150.
אַפּעל, חנה. 27, 199, 229.
אַרלעניעוו, פּיאָטר. 17, 147.
אַש, שלום. 107, 113, 126, 139, 207, 233.
אַשעראָוויטש, מ. 224.

ב.

באַראַטאָוו, פּאָול (בן־צבי). 229, 230, 235.
בובבינדער, י. 39.
בורלאַק, אנדרעי. 67.
בימקאָ, פ. 198.
בלאַנק, לעאָן. 10, 22, 23, 50, 72, 78, 99, 136.
בן־עמי, יעקב. 94.
בעלינסקי, וו. ג. 148.
בעני, (קעסלער'ס גארדעראבער). 10, 111.
בערנאַרד, סאַראַ. 17.
בערקאָוויטש, י. ד. 220, 229, 231.
בראַדי, יוסף. 138.

ג.

גאַגאַל, ניקאָלאַי. 43, 150, 211, 221.
גאָטעספּעלד, חנא. 238, 240.
גאָלדבערג, נאָטאַן. 244.
גאָלדסמיט, יחיאל. 8.
גאָלדענבורג, סעמיעל. 221, 243.
גאָלדפאַדען, אַברהם. 36, 37, 38, 42, 55, 61, 62, 64, 67.
גאָלדפאַדען, וואָלף. 229, 235, 236.
גאָלדפאַדען, יודעל. 61.
גאָלדשטיין, זשעני. 240.
גאָרדין, יעקב. 32, 63, 86, 87, 88, 99, 117, 120, 126, 136, 163, 177, 178.
גאָרין, ב. 35, 47, 77, 112, 113, 164, 203, 204, 212, 234, 238.
גאָרקי מאַקסים. 98, 104, 108, 223, 232.
גילראָד, לואיס. 186, 187.
גינזבורג, נאָרמאַן דזש. 206.
גלאַנץ, א. 219.
געביל, מאַקס. 160, 239, 240, 241, 244.
געלער, מ. 58.
געלמאַן, מישא. 199, 215, 218.
געלסטאַן, בערטאַ. 199, 215, 229.
גראַדנער, ישראל. 35, 38.
גראָסמאַן, אוירווינג. 168.

ד.

דאָסטאָיעווסקי, פיאָדאָר. 98.
דובינסקי, יודעל. 10.

דובנאָוו, שמעון. 68.
דינגאָל, ס. 218.
דראָזדאָוויטש. 76.

ה.

האָלצהענדלער, ישראל. 75.
הורוויץ, משה איש הלוי („פראָפעסאָר"). 22, 164.
הויכמאַן, לואים. 80.
הירשביין, פרץ. 94.
הערים, סעם. 243.

ו.

וואָליער, זשעני. 197, 241.
וואָרלאָמאָוו, קאָנסטאַנטין. 147.
וויזענפרוינד, מוני. 7, 8, 9, 18, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 160, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 19–, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245.
וויזענפרוינד, סאָלטשע. 163, 164.
וויזענפרוינד, פּוליא. 162, 163, 172, 173, 174, 176, 180.
וויינבלאַט, סאָבינאַ. 210.
ווילנער, א. 218.
ווילענסקי, מערי. 90.
וויסקאָווסקי, וולאָדימיר. 211, 214, 216.
וויטענווסקי, אַלעקסאַנדער, 119, 120

ז.

זאָלאָטאַרעווסקי, יצחק. 136, 222.
זאַץ, לודוויג. 160, 212.
זילבערצוויג, זלמן. 10, 37, 163.

ט.

טאַאיראָוו, אַל. 41.
טאָלסטאָי, אַלעקסעי. 120.
טאָלסטאָי, לעוו. 98.
טאָמאַשעווסקי, באָריס. 79, 87, 112, 113.
טאָמאַשעווסקי, בעסי. 79.
טוכמאַנד. 183.
טייטעלבוים, אברהם. 30, 229, 235, 236.
טעליאַקאָווסקי. 25, 26.
טרויטלער, טשאַרלס. 163.

י.

יאַנג, קלאַראַ. 10.
יואוועליר, קלמן. 22.
יוזשין־זומבאַטאָוו. 120.
יעוורעאינאָוו, ניקאָלאַי. 150, 224, 226.
יענקי, ישראל (י. פרידמאן). 34, 85, 86, 196, 212.

ל.

לאַטוינער, יוסף. 164.
לאַנדוי, זישא. 197.
לאַנפּיעלד, סעם. 182, 183.
ליבין, ז. 99, 100, 108, 109, 227.
ליבערסקא, יצחק. 37, 38.
לילינטוט (קרעטשמאר). 226.
ליפּצין, קעני. 35.
לעאָנידאָוו, לעאָניד. 147.

מ.

מאָגולעסקאָ, זיגמונד. 17, 35, 55, 69, 71, 73, 75, 76, 77, 176.
מאַטשאַלאָוו. 148.
מאַנדעלקערן. 76,75.

מאַסקווין, איוואַן. 147, 151, 229, 230, 231.
מאַריסאַן, מאַריטץ. 17.
מוקדוני, א. דר. 221.
מייזעל, חיימאַן. 229.
מעסטעל, יעקב. 229, 235, 236.

נ.

נאַדאַלסקי, לייב. 10, 58, 59, 61, 62.
נאַדאַלסקי, סאַניא. 10, 28, 29, 61, 62.
ניקאָלאַי, דער ערשטער. 36, 178.
נעמיראָוויטש־דאַנטשענקאָ. 120, 151.

ס.

סאַן־קלעיר, מאַטילדאַ. 208.
סואוואַריז, אַלעקסעי. 65, 66, 147.
סטאַניסלאַווסקי, קאָנסטאַנטין. 30, 96, 147, 214, 216.
סיגעל, וויליאָם. 243.
סעקלער, ח. 222.

ע.

עדעלשטיין, יוסף. 184, 209.
עלמאַן, מישא. 167.
ענטין, יואל. 195, 196.
עפשטיין, שכנא. 230.
עפשטיין, אלטער. 198, 231.
עפראָס, ניקאָלאַי. 151, 233.

פ.

פאַנאַיעווא, אוודאָטיא. (גאָלאָוואַטשאַ־ווא). 148.
פאָסטערנאק, וויליאם. 10.
פינסקי, דוד. 88, 117, 126.
פיקאָן, מאַלי. 185.
פרץ י. ל. 195.

פ.

פינקעל, א. 37.
פינקעל, בעלא. 210, 226.
פינקעל, מ. 69, 75, 76.
פינקעל, עמא. 210.
פישקינד, אברהם. 10, 65, 66.
פרומקין, א. 219.
פריד, לאַזאַר. 10, 95, 132, 229, 235, 236.

צ.

צוקערמאַן, לייזער. 65.

ק.

קאַברין, לעאָן. 33, 34, 39, 101, 115, 133, 134.
קאַהאַן, אב. 54, 109, 201, 202, 203, 211, 217, 226, 232, 233.
קאָזלסקי־איוואַנאָוו. 17, 67.
קאַטץ, מ. 237.
קאַטשאַלאָוו, וואַסילי. 147, 148, 216, 233.
קאַליך, יעקב. 10, 94, 185, 186.
קאַמיסאַרזשעווסקאַיא. 17.
קאַראַטיגין, ו. א. 148.
קאַראַלניק, א. דר. 212.
קאַראַלענקאָ, וולאַדימיר. 104.
קיסין, י. 213.
קעסטין, סעמועל. 10, 95.
קעסלער, דוד. 7, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 42, 43, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 160, 176, 184, 185, 208, 233, 234.
קעסנער, ל. 232, 240.

קעשיר, איזידאר (יצחק). 10, 129, 229, 235.
קריטשמאר־יזרעאלי. 229.

ר.

ראבינאוויטש, יחזקאל. 205.
ראגאף, הלל. 194, 223, 227, 241.
ראזען, לאה. 229.
ראזענגארטען. 76.
ראזענפעלד, מארים. 87.
ראיס, זשעני. 61.
ראמעין־ראלאן. 230, 234, 235.
ראסקין, סאול. 204.
רומשינסקי, יוסף. 209.

ש.

שאליאפין, פיאדאר. 25.
שאצקי, יעקב, דר. 9.
שוואַרץ, מארים. 8, 31, 32, 160, 185, 187, 188, 189, 190, 195, 197, 199, 200, 205, 209, 211, 215, 219, 221, 227, 228, 234, 235.
שווייד, מארק. 229, 230, 235, 236.
שווערובאוויטש (קאטשאלאוו). 148.
שטשעפקין, מיכאיל. 43, 44, 45, 67.
שיינגאלד, אנא. 54, 55, 56.
שיקעוויטש (שמר). 110, 164.
שילדקרויט, רודאלף. 17, 208, 245.
שניייער, סעמועל. 31.
שניצער, הענריעטא. 94.
שניצער, לואיס. 94.
שלום־עליכם. 150, 190, 193, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 209, 217, 218, 221.
שעקספיר, וויליאם. 163, 208.

בילדער־אַנצייגער

בילדער אין בוך.

זייט

דוד קעסלער, אַלס שלמה'קע שאַרלאַטאַן — — — — — — — — — — — — 3

קעסלער'ס מוטער — 49

סואוואַרין'ס בריף צו פישקינד'ן — — — — — — — — — — — — — — 66

דוד קעסלער, שפּאַצירענדיג אין גאַס — — — — — — — — — — — — 71

זיגמונד מאַגולעסקאָ — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 76

דוד קעסלער, אַלס יאַנקעל שאַבשאַוויטש — — — — — — — — — — 114

דוד קעסלער, אַלס יאַנקעל דער שמיד — — — — — — — — — — — — 116

דוד קעסלער, אַלס הערשעלע דובראַווניער — — — — — — — — — — 118

דוד קעסלער, אין די יונגע יאָרען — — — — — — — — — — — — — 121

מוני וויזענפרוינד — 143

מוני וויזענפרוינד, אין דער ראָלע פון דזשעימס דאַיק — — — — — 152

סאַלטשע וויזענפרוינד — — — — — — — — — — — — — — — — — — 164

פּילפּ וויזענפרוינד — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 173

מוני וויזענפרוינד (אין די ערשטע יאָרען אין ניו יאָרק) — — — — 188

אַ סצענע אין „שוועד צו זיין אַ איד" — — — — — — — — — — — 199

בעלאַ פינקעל — 210

מוני וויזענפרוינד, אין דער ראָלע פון אַסיפּ — — — — — — — — 213

אַ סצענע אין „דאַס גרויסע געווינס" — — — — — — — — — — — 215

מוני וויזענפרוינד, אין דער ראָל פון קיריל קיריליטש — — — — — 228

מוני וויזענפרוינד אין „וועלפּ" — — — — — — — — — — — — — 236

מוני וויזענפרוינד, אין דער ראָל פון דוד לייזער — — — — — — — 239

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

SEP 17 '59
OCT 22 '59
AUG 15 '61
FEB 7 '62
MAY 12 '63
NOV 11 '63
JUN 21 '65
JUN 16 '67
NOV 11 '71
MAR 14 '75
JUL 25 '75

July 21/80
Aug 26. 83

כוכבית

כוכבית

כוכבית